

GYÖKEREK

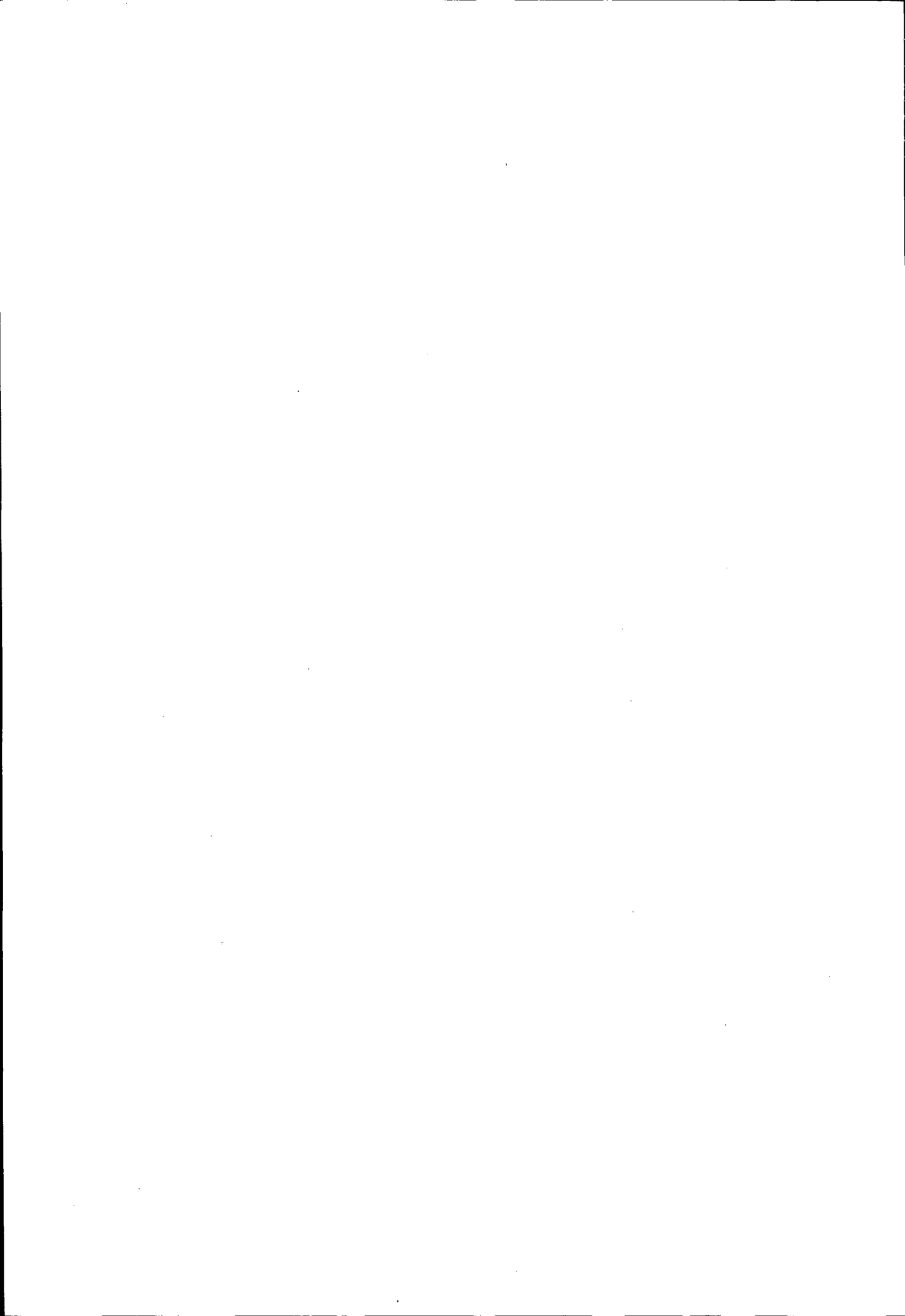
**A Dráva Múzeum
tanulmánykötete
2005**

GYÖKEREK

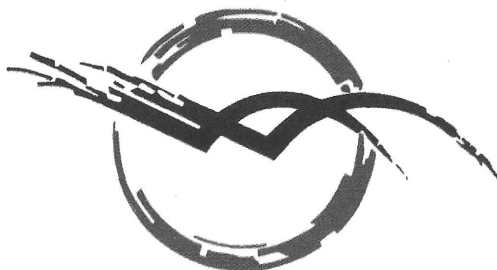
A Dráva Múzeum tanulmánykötete

Barcs, 2005.

TÁMOGATÓINK:

DUNA-DRÁVA NEMZETI PARK

Teljes körű banki szolgáltatások

Betétek **DRÁVAMENTI Takarékszövetkezet** **Hitelek**

Bank – ahol a pénz nem folyik el!

Kirendeltségeink: Bares, Csurgó, Kaposvár, Babócsa, Csokonyavisonta, Darány, Homokszentgyörgy, Lakócsa, Szulok, Vízvár, Berzence, Gyékényes, Porrog, Somogyudvarhely, Zákány

Gyors, rugalmas ügyintézés

**Somogy
Környezetvédelméért
2004
kitüntetettje**

AUTÓHÁZ BARCS KFT.
7570 Barcs, Erkel F. u. 5
Tel.: 82/565-355

**BARCSI
Környezetvédelmi Egyesület**
7570 Barcs, Felszabadulás u. 2/1.
T./fax: 36-82/463-598, 06-20/91-43-647
E-mail: tisztalakohegy@freemail.hu

KARVALICS és KARVALICS Kft.
7570 Barcs, Bajcsy-Zsilinszky u. 86.
Tel.: 82/460-290

Szerkesztette: Mészáros Ádám
Munkatársak: Banicz László, Rózsás Márton
Angol fordítás: Ander Balázs,
Mészárosné Rausch Tímea, Takács Zoltán
Német fordítás: Sótónyi Zsuzsanna
Címlapfotó: Győri Vilmos

A kiadványban közölt fényképeket a Dráva Múzeum fotótárából válogattuk.

A szerkesztőség címe:
Dráva Múzeum
7570 Barcs
Széchenyi u. 22.

Tel./fax: (82) 463-207
E-mail: drava.barcs@museum.hu
Honlap: www.museum.hu/barcs/drava

Felelős kiadó: Mészáros Ádám és Rózsás Márton
Kiadja: Dráva Múzeum, Barcs

HU ISSN 1216-6863

Nyomdai munkálatok: Temporg Nyomda Pécs
Felelős vezető: dr. Kállai Sándor

TARTALOM CONTENTS INHALT

Előszó.....	7
Prologue	8
Vorwort	9
<i>Mészáros Ádám</i> : Németek betelepülése Barcsra 1770 és 1828 között.....	11
The immigration of German settlers into Barcs between 1770 and 1828	
Die Ansiedlung der Deutschen in Barcs zwischen 1770 und 1828	
<i>Ander Balázs</i> : Szulok mezőgazdasága és agrártársadalma a 19-20. század fordulóján a barcsi járás statisztikai adatainak tükrében	39
The agriculture and the agrarian society of Szulok at the turn of the 19-20th century in comparison to the statistical data of the region of Barcs	
Die Landwirtschaft und die Agrargesellschaft von Sulk in der Jahrhundertwende des 20. Jhs. im Spiegel der statistischen Angaben des Barcsrer Kreises	
<i>Banicz László</i> : 20. századi kálvária – A német kisebbség kitelepítésének politikai háttere	85
Tribulations in the 20th century – The political background of the German minority's deportation	
Mißgeschick im 20. Jahrhundert – Der politische Hintergrund der Aussiedlung von der deutschen Minderheit	
<i>Botka János</i> : Adatok a Barcs-felső vasútállomás mellett található lösz-betelepülés mollusca faunájáról	112
Data to the loess snail-fauna of the way-station in the upper part of Barcs	
<i>Sár Péter</i> : Egy farakás bogarai. Adatok Teklafalu bogárfaunájához	120
Beetles of a Wood-Pile. Data to the beetle fauna of Teklafalu	
<i>Rózsás Márton</i> : Késő vaskori ház Barcs-Pusztabarcsról.....	130
Late Iron Age house from Barcs-Pusztabarcs	
<i>Rózsás Márton</i> : Törökkori őrhely Drávatamási határában	142
Turkish Age post on the border of Drávatamási	
<i>Dr. Kéri Nagy Béla</i> : Drávaszentesi középiskolások koncepció's pere Pécssett 1947-ben	154
A feigned action of high school students from Drávaszentés in Pécs in 1947	
<i>Vass Oszkár</i> : Somogyi kanásztánc – somogyi verbunk.....	173
Swine-herd's dance – Recruiting dance in Somogy county	

ELŐSZÓ

Nincs nagyobb öröm a szerkesztők számára annál, mikor újabb, de örömteli gondokkal küszködve nyomdába adhatják az általuk gondozott kéziratcsomót. Immáron harmadik tanulmánykötetünket nyújtjuk át az Olvasónak. Ez a tény megerősít bennünket abbéli reményünkben, hogy a szándék mellett igény is van múzeumi műhelymunkánk eredményeinek közzétételére. Előző köteteink – a visszajelzések szerint is – kedvező fogadtatásra találtak – nem csak az érdeklődő olvasóknál, de szakmai körökben is. 2005. évi kötetünkben ismét a néprajz, a történettudomány, a természettudományok és a régészet köréből válogattunk tanulmányokat.

Intézményünk 1979-es megalapítása óta kiemelt jelentőséget tulajdonított a néprajzi és etnikai kutatásoknak, tekintettel Barcs és környéke több nemzetiség lakta vidékére. A néprajz és a történettudomány művelői ezért most közös témát jártak körül, és újfajta megközelítésben világítják meg Belső-Somogy németajkú népcsoportjainak történetét. Nemzetiségi sorozatunkat szándékunk szerint jövő évben is folytatjuk – a horvát nemzetiséggel kapcsolatos írásaink közreadásával.

Nem közvetlenül kapcsolódnak ehhez a témához, de mégis helyük van kötetben a régészeti, a malakológiai és az entomológiai témákkal foglalkozó tanulmányoknak is, hiszen ezek többnyire szinte ismeretlennek tekinthető vidékről származó adatokat publikálnak. Ezek közül néhány írás szakmai kiadványokban már megjelent, de szélesebb körben még alig ismert. Sokáig elhallgatott, tabunak számító témával foglalkozik szerzőnk egy diákok elleni koncepció s per kapcsán. Folytatjuk a somogyi táncokat bemutató sorozatunkat is. Úgy gondoljuk, hogy a három évvel ezelőtti kezdeményezésünk a tanulmánykötet megjelentetésére mára kiforrott, előre tervezhető tényezővé vált intézményünk életében, és méltón reprezentálja egy szűkebb régióban folyó kutatómunka irányát és eredményeit.

Rózsás Márton

PROLOGUE

There is no greater pleasure for the editors than grappling with the joyous difficulties when they can bring the packet of the new manuscripts to the printing house. We present the third volume of our essay-collection to the Dear Readers. This fact confirms our expectation that beside the authors' intention there is also claim to publish the issues of our museum workshop. In accordance with the acknowledgements our previous volumes were well received not only in the ring of the curious readers but in the society of the professions too. In our 2005 annuals we selected interesting essays from the fields of ethnography, archeology, historical and the natural sciences again.

Since the establishment of our institution in 1979 we have been attributing great importance to the ethnographical and the ethnical research considering that Barcs and its region is also populated by ethnic minorities. The experts of ethnography and history treated a common theme and now they shed light on the history of the German group of south Somogy county in a new approach. We would like to continue our ethnic-series in the coming year with publishing our essays about the Croatian people in the south part of Somogy county.

There are no direct relationship between the essays which are about the archeological, entomological and malacological subjects to our main topic but they still have place in this volume because these projects generally publish slightly known data from unknown regions. Some of them were already issued in special professional publications but they are scarcely known in the reading public. Our author deals with a suppressed theme which was a taboo for a long time presenting a political show trial against innocent students. We continue our series which is dealing with the old folk dances from Somogy too. We have an opinion that our three years old initiative to issue this book is mature by now and it became an expected factor in the life of Dráva Museum and it represents the outcomes of the workshops of our nearby region in a worthily way.

Márton Rózsás

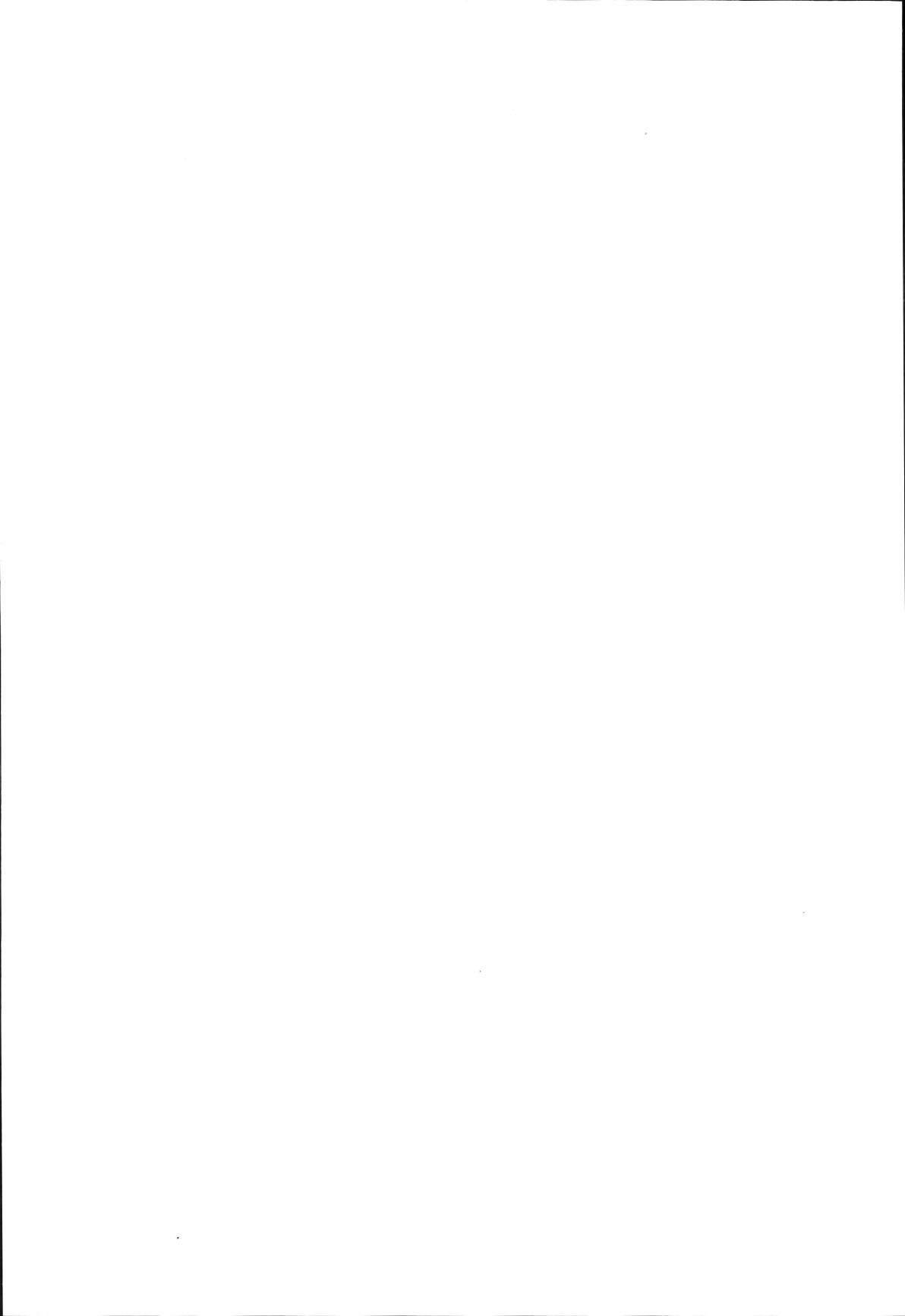
VORWORT

Es bedeutet eine große Freude für die Herausgeber, wenn sie mit neuen aber freudvollen Sorgen gekämpft die von ihnen korrigierte Handschrift in Druck geben können. Der Leser kann den dritten Band unseres Essaybandes in der Hand halten. Diese Tatsache bestärkt unsere Hoffnung, nämlich es auf die Veröffentlichung der Ergebnisse unserer Forschungsarbeit Anspruch gibt. Unsere frühere Bände haben – auch nach den Reaktionen – nicht nur bei den Lesern, sondern auch in der Fachwelt eine günstige Annahme gefunden. In unserem Band 2005 haben wir wieder volkskundliche, geschichtswissenschaftliche, naturwissenschaftliche und archäologische Essays ausgewählt.

Seit der Gründung unseres Institutes (1979) haben wir die ethnographischen und die ethnischen Forschungen in Barscs und in ihrer Umgebung, wo mehrere Nationalitäten leben. Die Pfleger der Ethnographie und der Geschichtswissenschaft behandelten eben deshalb ein gemeinsames Thema, und sie beleuchteten die Geschichte der deutschen Nationalität von Innere-Schomodei (Süd-Schomodei) aus einer neueren Annäherung. Auch nächstes Jahr möchten wir unsere Nationalitätenserie fortsetzen, unsere Arbeiten über die Süd-Schomodeier Kroaten publizieren.

Es gibt Essays, deren Thema sich nicht unbedingt an die Geschichte der deutschen Nationalitäten anknüpft, aber diese archäologische, malakologische und entomologische Essays publizieren, meistens Daten über kaum bekannte Gegend, deshalb haben diese Arbeiten einen festen Platz im Band. Einige Texte wurden schon in fachlichen Verlagswerken publiziert, aber sie sind in weiterem Kreis kaum bekannt. Der Autor beschäftigt sich mit einem verschwiegenen tabuierten Thema im Verhältnis mit einem Konzeptionsprozess gegen die Schüler. Wir setzen die Serie über die Schomodeier Tanzen auch fort. Unserer Ansicht nach hat sich die Anregung auf die Ausgebung des Essaybandes für heute geläutert, sie wurde ein vorhabener Faktor im Leben unseres Institutes und repräsentiert die Richtungen und Ergebnisse der in der engeren Region fortlaufenden Forschungsarbeit würdig.

Márton Rózsás

MÉSZÁROS ÁDÁM

NÉMETEK BETELEPÜLÉSE BARCSRA 1770 ÉS 1828 KÖZÖTT

A Barcsra megtelepedett különféle eredetű és kultúrájú népeket a 18-19. század formálta egységes közösséggé. A török hódoltság végétől itt élő magyar és horvát családok és később betelepült nemzettársaik, az úrbéri rendezés után Szulokból, majd a német birodalomból ide költözött németek valamint a 19. század elején Csehországból Barcsra költöztetett szudéta-németek az 1820-as évekre egy sajátos, a környező településektől eltérő, nyelvi és kulturális tekintetben is színes közösséget alkottak. Az egyes etnikumok területi szegregációja sokáig megmaradt. Ezt a régi utca- és városrésznevek is jól tükrözik.¹

Ez a tanulmány annak a közösségnek a korai történetébe nyújt betekintést, melyet az utókor általánosan „svábság”-nak nevez, de amelynek – közös német nyelve ellenére – csak egy része származik a történeti Svábföld területéről. A németajkú népelem a 18. század végi és a 19. századi Barcs meghatározó része volt, és jelentős módon hozzájárult az 1797-ben mezővárosi rangra emelkedett település fejlődéséhez.

Barcs és környéke a török hódoltság után

A törökök kivonulásától, vagyis Szigetvár 1689. évi és Kanizsa 1690. évi visszavételétől új fejezet kezdődött Dél-Dunántúl történetében. A török időket kísérő harcok, rablások és sarcolások a 16. század közepétől Dél-Somogyban is éreztették hatásukat. A 150 éven át fennálló háborús állapotokat a Dráva menti települések is megszenvedték. A falvak pusztasodása rohamos ütemben haladt. A jobbágyok és a zsellérek a közeli erdőbe és mocsaras területekre húzódtak. A vész elmúltával az elbujdosott lakosság sok esetben visszatért, mégis voltak olyan települések, amelyek nem éledtek újra, egykori lakóik békésebb vidékre költöztek. A 17. század végén a Széchényi család² csokonyai uradalmát is gyér népesség lakta. Az alig néhány családot kitevő falvak között több pusztafalu is feküdt, és a földek sok helyütt parlagon heverték. Érthető, hogy a földesurak törekedtek birtokaik mihamarabbi benépesítésére és igyekeztek jobbágyaikat rábírní a visszaköltözésre.

¹ Nagyhid utca = Horvát utca, Béke utca = Német utca, Újbarcs = Neu-Barcs.

A beás cigány (roma) népesség beköltözése az 1800-as évek elejétől adatolható.

² Az uradalom területét a Széchényi család 1677-től bírja. – *Bárfai Szabó I* / 441.

A Széchenyiek is hozzáálltak a terület újranépesítéséhez, hasznosításához. Telepítésekkel és a telepesek számára nyújtott kedvezményekkel elérték, hogy a népesség száma fokozatosan gyarapodjék. Az uradalom részét képező *Barcs* adataink szerint soha nem pusztult el teljesen, ám népességének jelentős része a török háborúk idején elpusztult vagy békésebb vidékre költözött.

Barcs újjáéledése spontán bevándorlás és szervezett földesúri telepítések révén – horvát és magyar családokkal – valósult meg. Lakói 1696-ban már adót fizettek.¹ 1703-ban már 14 jobbágyháztartásról, 3 házatlan zsellérről valamint 2 molnárról tesznek említést a faluban.² Miután az 1709-ben kitört pestisjárvány itt is számos gazdát megölt, a földesúr újabb lakókat költöztetett a birtokra. Az új lakók újfent magyarok és horvátok voltak.³ A község gyarapodását az 1739-től 1740-ig pusztító újabb, országos méretű pestis akasztotta meg ismét. Ezután zömmel szlavóniai jobbágyok költözött Barcsra. A horvátság beköltözésének mértékét az 1767-ben keletkezett úrbéri összeírás névanyaga jól szemlélteti.⁴ A barcsi lakosság a nagy pestis utáni években túlnyomórészt délszláv családnevi jobbágyokból állt: az összeírt 54 családból 40 volt horvát, és csak 14 magyar.

Az első német családok – Széchenyi László kezdeményezésére – 1750-ben költöztek a csokonyai uradalom területére. A *Darány* közigazgatási határához tartozó *Szulok* puszta betelepítési szerződése 1750-ben kelt, és Szulok katolikus német (sváb) családokkal való benépesítéséről rendelkezett.⁵ Noha a betelepítés elsődleges célja a terület gazdasági hasznosítása volt, a telepítési szerződésben szereplő vallási kitétel alapján gyanítható, hogy a római katolikus jobbágyok letelepítése a környező református tömb egységének megbontását is célozta.⁶

Német jobbágyokat korábban is telepítettek az ország különböző részeire, jellemzően a háborúk és járványok által leginkább sújtott, megritkult lakosságú területekre. A török háborúk után először Buda környékére, majd a Duna menti tolnai, baranyai és bácskai területekre érkezett nagy számú német telepes. 1718 után a frissen felszabadult Bánát is célterület lett. Számos német család érkezett Veszprém és Szatmár megyébe is.

A Somogyba települt németek nem alkottak egységes tömböt: közösségeik magyar falvak közé beékelődött német nyelvszigetek voltak. Ilyen volt Szulok is, ahonnan az 1770-es évektől egyre több család költözött át Barcsra.

¹ *Bártfai Szabó I / 442.*

² Somogy Megyei Levéltár (továbbiakban SML) IV 1. h. 1703. évi megyei összeírás.

³ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) Regnicolaris lt. Archivum Regni. Lad. HH. Conscriptio Regnicolaris 1715, 1720. Filmtár N.78. és N.79. Somogy vm.

⁴ MOL Mikrofilmtár C. 59. Departamentum Urbariale. Úrbéri tabellák

⁵ MOL P.623. Széchenyi cs. lt. 245. cs. IV. 34. B.

⁶ *Bognár 1987. 222.*

A német kivándorlás okai

A Magyarország különböző részeire kamarai, egyházi és földesúri akciók keretében, főként a 18. században letelepített németeket a köznyelv – helytelen általánosítással – sváboknak nevezi. Valójában a telepesek között voltak pl. frankok, elzásziak, svájciak és bajorok is. Igaz, a kivándorlási kedv a svábok lakta területeken volt a legnagyobb, és ezért is húzta rá a köznyelv az összes telepesre a „sváb” nevet. Az 1750-től Szulokba, és 1770-től Barcsra költözött német jobbágyok eredete – az országos viszonyoknak megfelelően – vegyes képet mutat. Találunk közöttük svábokat és frankokat valamint – kisebb számban – hessenieket is.

A magyarországi előzmények – vagyis a betelepítés hazai okai – után most vizsgáljuk meg azokat az eseményeket is, melyek a német parasztság tömeges kivándorlásához vezettek.

A Dunától északra fekvő Alsó- és a folyótól délre elterülő Felsősvábföld (Nieder- und Oberschwaben) ma Baden-Württemberg német tartomány részei. Az Alb hegyvonulata és a Freiburg mellett eredő Duna nyugat-keleti irányban szeli ketté e területet, s választja szét így Alsó- és Felsősvábföldet. A Svábföld őslakói *kelták* és *germánok* voltak. Belőlük, és a 3-4. században ide települő *alemannokból* ötvöződött az a német nyelvű népcsoport, amelynek tagjait *svéveknek* (Suevi) vagy *sváboknak* nevezik.⁷ A svábok 496-ban frank fennhatóság alá kerültek, és a frank birodalom kötelékében született meg az önálló sváb hercegség, mely 1268-ig állott fent. Az Augsburgot, Elzászt (Elsaß) és Svájc német lakta részeit is magába foglaló hercegség ekkor darabjaira hullott szét, és egyes részeire különböző uraságok tették rá kezüket. Közülük a legnagyobb területeket a *Habsburg*⁸ család szerezte meg, és a 14. században megvetette hatalmas, országnyi méretű birtokának alapjait. Habár az 1495-ben létrejött württembergi hercegség átvette a sváb körzet (Schwäbischer Kreis) irányítását, maga Württemberg ezután is osztrák – vagyis Habsburg – hűbérbirtok maradt. A Martin Luther által 1517-ben megindított reformáció a katolikus Habsburgok és a protestáns württembergi hercegek további szembenállását eredményezte. Az alsósváb területek rendjei Württembergert követve az evangélikus, míg a konstanzi püspökséghez tartozó felsősváb rendek a katolikus vallást követték.

⁷ A keltákat már Kr. e. 1000 környékén itt találjuk, a germánok Kr. e. 100 körül költöztek ide. Az alemannok kb. 400 évvel ezután északkelet felől érkeztek a későbbi sváb hercegség területére.

⁸ Az elzászi eredetű Habsburg család a 13. században szerezte meg Ausztriát is, amelynek később számos uralkodót adott.

Miközben az egyházi és a világi vezetők a hatalmuk megtartásán vagy befolyásuk kiterjesztésén fáradoztak, a válságos időszakot átélő egyház legfőbb ellenségét a reformer hitújítókban látta. Ezalatt a hatalmas adókkal sanyargatott földművesek közt 1524-ben fegyveres lázadás tört ki. A Luthertől eredő vallási reformgondolat az elnyomott parasztság szemében a szociális és a társadalmi változások lehetőségét is felcsillantotta. Fölkelésük a Svábföldről indult, és 1525-re Frankföldre, Tübingiára, Szászországra, Svájcra, Tirolra és Karintiára is áttrejtett. Azonban az 1514-es magyar parasztfelkeléshez hasonlóan itt is a nemesi csapatok bizonyultak erősebbnek, így a német jobbágyság sem érthette el céljait. A bukást megtorló intézkedések követték, melyek a súlyos adóterhek mellett erősen hozzájárultak a jobbágyság helyzetének további romlásához.

A fentiek mellett a parasztság lakóhelyének gyakori hadszíntérré válása volt annak a hihetetlen szegénységnek az oka, amely a 17. századra hatalmas méreteket öltött. A 17. és a 18. századok németországi eseményei végül a helyi parasztság tömegeinek kivándorlását eredményezték.

Az első nagy csapást a 30 éves háború (1618-1648) jelentette. A hosszú háború és az azt kísérő járványok a német népesség jelentős hányadának a pusztulását hozták. Württemberg és Pfalz tartományok területén, különösen Ulm és Heidelberg térségében a népességpusztulás elérte a 70-75%-ot is, de a Svábföld többi részén valamint Frankföldön, Bajorországban és Hessenben is 50% felett volt. Az északon fekvő Brandenburgban, Szászországban, Sziléziában, és Pomerániában hasonló a helyzet, a pusztulás egyedül északnyugaton maradt 15% alatt.

A hosszan elnyúló háború alatt jelentős területek néptelenedtek el. A gazdátlanra lett földekre a földesurak sorra tették rá a kezüket, így jelentősen csökkent a jobbágyok kezén lévő földek aránya. Amikor pedig a népességszám a század vége felé újra emelkedni kezdett, s az 1720-as évekre megközelítette a 30 éves háború előtti szintet, a jobbágyföldek kisajátítása miatt kialakuló földhiány komoly problémává lépett elő.⁹

Kiutat jelenthetett volna a szegény családok fiai számára valamilyen iparos mesterségre való áttérés a földművelés helyett. Ez a törzsöröklés szerint élő német családoknál amúgy is bevett szokás volt, hiszen itt egyetlen fiú örökölte az egész földet, aki kifizetvén testvéreit, biztosította számunkra a más területen való boldogulást, megadta a kezdőtőkét az iparüzéshez. A földet öröklő fiú azonban sokszor nem tudta kifizetni testvéreit, és a különböző szakmák – mint a szabó, a takács vagy a cipész is – teljesen telítve voltak.¹⁰

⁹ Ács 1987. 101-102, Vonház 1931. XIII.

¹⁰ Schneider <http://home.online.de>

Az is rontotta a lakosság helyzetét, hogy a sváb körzet vezetői nem tudták megeremteni a külső ellenséggel szembeni védelmet. Miközben Württemberg urai közt éles katolikus-protestáns ellentét feszült, a sváb katonaság tehetetlen volt a franciák rablóhadjárataival szemben, amelyek 1667-től a lakosság újabb, ismétlődő sarcolásait, kifosztásait okozták.¹¹ Az éhség és a nyomor, a betörő és a beszállásolt katonák ellátása valamint a járványok pusztításai meggátolták a parasztság talpra állását. Emellett a nemesség folyamatosan csorbította jogait is. Sok helyen még a házasságkötést és a mesterségtanulást is az uraság engedélyéhez kötötték. A nőtlen férfiakat bármikor behívhatták katonának, akár tíz vagy több (!) esztendőre is, míg a házásokra ez a hosszú szolgálat nem vonatkozott.¹² Világos, hogy a hatalom érdeke az esküvők elhalasztása vagy tiltása volt, a jobbágyok pedig nehezen viselték jogaik ily mértékű semmibe vételét. Aki viszont engedély nélkül is kitartott házassági szándéka mellett, az uradalomból való kitiltással kellett számolnia.

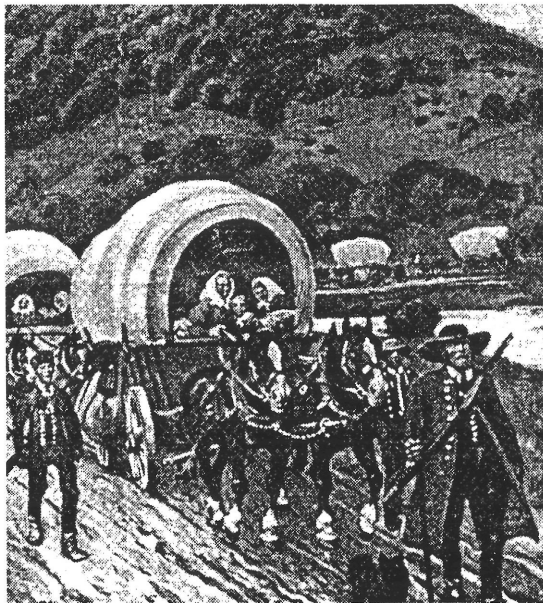
A súlyos társadalmi problémák mellett a további háborúk; így a spanyol örökösödési háború (1701-1714), a francia-osztrák háború (1732-1739) és az osztrák örökösödési háború (1740-1748), illetve Eberhard Lajos württembergi herceg (1693-1733) pazarló regnálása tették kilátástalanná a sváb parasztság jövőjét. Már a 17. században is számos olyan badeni és württembergi családról készült feljegyzés, akik elhagyván szülőföldjüket Ausztriába, Franciaországba vagy Csehországba költöztek. Magyarország, mint emigrációs célpont, csak a törökök kiűzése után jöhetett szóba.

A sok kárt szenvedett Magyarországon új telepésekre volt szükség ahhoz, hogy az élet mindenütt újra megindulhasson. Az osztrák kormányzat – kivált a Rákóczi-szabadságharc (1703-1711) után – a számára megbízható, katolikus német lakosság betelepítését szorgalmazta. Az állami telepítési törekvéseket a helyi földesurak is támogatták, hiszen birtokaik a benépesítés után válhattak igazán értékké. Ilyen körülmények között az osztrák és a magyar telepítési törekvések hamar találkoztak a reményvesztett sváb parasztság kivándorlási szándékával, aminek következtében egy – addig soha nem látott – kivándorlási mozgalom vette kezdetét.

A telepések az 1710-es évekig kevesen voltak. A nagyobb arányú beköltözést a folytonos háborúskodás – a karlócai békéig (1699) a török háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharc (1703-1711), ezzel egy időben Németországban a spanyol örökösödési háború – meggátolta. A telepítés 1720 után vett nagyobb lendületet, a földesurak, az egyház és a bécsi udvar aktív közreműködésével.

¹¹ *Pencz* 1997. 9.

¹² *Pencz* 1997. 9.

*Német jobbágyok vándorolnak Magyarországra
- festmény -*

Telepesek Szulokban és Barcson

Szulok 1750-ig a Széchényi család csokonyai uradalmához tartozó puszta volt. Telepítési szerződése 1750. május 1-jén kelt,¹³ és – mint már említettük – katolikus vallású német családok letelepítéséről rendelkezett. Mivel a szerződés 10 évvel az utolsó magyarországi pestisjárvány után kelt, a telepítő Széchényi Lászlót gyaníthatóan nem csak a puszta gazdasági hasznosítása és – talán – a környező református tömb fellazítása, hanem a pestis okozta drasztikus népességcsökkenés enyhítése is motiválta.

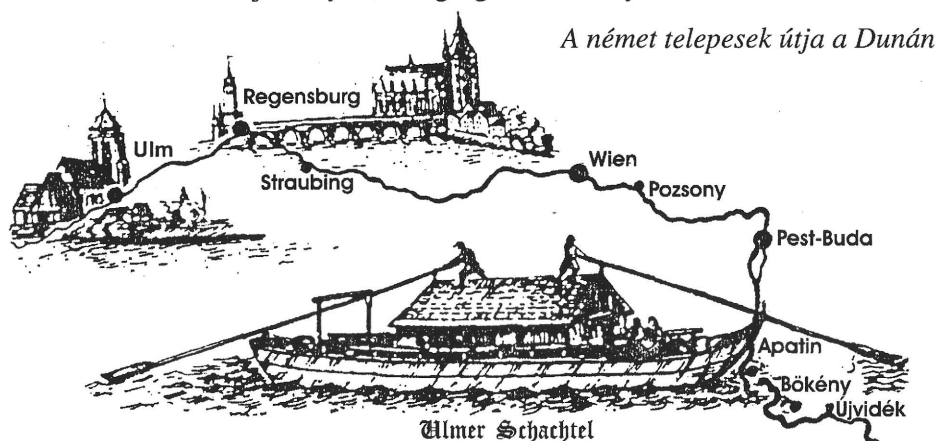
A demográfiai katasztrófa országszerte újabb telepítési hullámot vont maga után. A pestist követő magyarhoni telepítési szándék újfent visszhangra talált a német birodalomban, és a dél-német falvakat járó toborzók ösztönzésére ismét rengetegen jelentkeztek telepesnek.

A toborzás vagy verbuválás a falvakban történt. A magyar földesurak vagy egyházi birtokok képviselői a német birodalom falvaiban népszerűsítették az általuk képviselt uradalmat. A toborzottak rendszerint a szegényebb rétegekből kerültek ki. Miután megváltották magukat a helyi földesúrtól, manumissziót,

¹³ MOL P. 623. Széchényi cs. lt. 245. cs. IV. 34. B.

vagyis elbocsátó levelet kaptak. Ennek birtokában szabadon költözhettek a birodalom más országaiba. A telepes családok gyalog vagy kocsival jutottak el az ulmi vagy a donauwörthi kikötőig, ahol hajóra szálltak, és *Ulmer Schachtel*-nak (magyarul ulmi skatulya) csúfolt hajóikon elindultak Magyarországra felé.

Az út nagyjából három hétig tartott, és nem volt veszélytelen. Nem egyszer sarcot követeltek tőlük, holott privilégiumaik értelmében mentesek voltak az adók és a vámok alól. Továbbhaladásuk érdekében nem tehettek mást, pénzzé tették vagyonuk egy részét, ami a megérkezés után sokszor komoly gondokat okozott. Az utazókat járványok, betegségek is veszélyeztették.

Az ulmi skatulya nevezetesebb megállóhelyein a telepesek regisztrálása és eligazítása végett bevándorlási központokat létesítettek. A budai hegyvidékre érkezőket Pest-Budán, a Tolnába és Baranyába települőket valamint a bácskai és bánáti német telepeseket Apatinban, Baján, Dunabökényben és Újvidéken fogadták, majd a megfelelő célállomásra irányították őket. A telepesek ezután szárazföldi úton, szekereken folytatták útjukat.

A magánakcióval behívott telepesekről a telepítő földesurak gondoskodtak. A jövevényeket különféle kedvezményekben részesítették. Ez három évi teljes és újabb három évi részleges adómentességet, ingyenes házhelyet és telket valamint általában ingyenes épület- és tüzelőfa biztosítást jelentett. Az első telepesek szerény körülmények között éltek, lassan sikerült csak megélhetést teremteniük. A földesúrtól kapott házhelyen maguk kellett fölépítsék házaikat, a parlagon lévő földeket maguk kellett feltörjék.

Szulok puszta a betelepítést követően községi rangot kapott, és rövidesen újabb lakókat is befogadott. 1757-ben 30, 1770-ben már több mint 150 volt a szuloki családok száma, és az 1770-es években további telepesek is érkeztek a faluba. Szulok fejlődésének csúcsát az 1812-es mezővárosi oklevél jelentette.

Néhány, Szulokba és Barcsra települt család adatai

Telepeselek nevei <i>Namen der Urbansiedler</i>	Feleség, gyerekek, családtagok <i>Frau, Kinder, Fam.Mitgliedern</i>	Származási hely <i>Herkunft</i>	Év <i>Jahr</i>
Bossenmayer, Martin	Singer Franziska, 3 gyerek	Dettingen	1771
Engel, Hans Georg		Hohenzollern Hzg.	1772
Engesser, Martin	Drexler, Margaretha	Geisingen	1759
Epple, Johann	feleségével, 3 gyermek	Stetten / Haigerloch	1771
Fritz, Andreas	& Benedikt & Jerg (1770)	Owingen	1759
Fritz, Augustin <i>neje</i>	NN, Katharina, 2 gyermek	Owingen	1770
Fritz, Ursula	özvegy, 4 gyermekével	Owingen	1770
Hebrank, Christian	feleségével, 4 gyermek	Owingen	1768
Hebrank, Hans Martin	feleségével, 4 gyermek	Owingen	1768
Hebrank, Johann	feleségével, 3 gyermek	Owingen	1769
Hebrank, Karl <i>neje</i>	Sell, Magdalena, 3 gyermek	Owingen	1769
Henger, Brigitte	& Henger, Agatha (1770)	Betra	1769
Henger, Jakob		Empfingen	1768
Henger, Katharina		Fischingen	1770
Henger, Lukas		Weildorf	1771
Huber, Andreas	feleségével, 7 gyermek	Owingen	1771
Huber, Klemens	feleségével, 1 gyermek	Owingen	1768
Knoll, Johann		Oedheim	ca.1760
Koch, Jakob		Endermettingen	1769
Koch, Konrad	& Koch, Anna Maria (1766)	Benzingen	1757
Koch, Maria		Berau	1768
Magenheim, Mathias		Winzeln (?)	ca.1755
Mauch, Johann	Haffa, Agathe	Zimmern	1771
Maurer, Uwe Melchior	Huber Christina, 5 gyermek	Owingen	1769
Perger, Josef		Hornussen (?)	1767
Ostertag, Kaspar		Großelfingen	1791
Pfeiffer, Christian	feleségével, 4 gyermek	Haigerloch	1771
Pinter (Binder), Josef		Tuttlingen k.	
Roth, Jakob	feleségével, 4 gyermek	Owingen	1771
Schauer (Sauer), Franz	& Schauer, Adam	Betra	
Sickinger, Christian	& Sickinger, Rudolf	Boll	1783
Sickinger, Martin	4 gyermekével	Weilheim	1771
Sickinger, Rudolf	feleségével, 4 gyermek	Wessing	1771
Sinz, Daniel	2 gyermekkel	Owingen	1769
Sinz, Kaspar	Klär Franziska, 1 gyermek	Owingen	1770
Stecher, Georg	& Stecher, Sebastian	Krauchenwies	
Weißhaar, Kaspar	Beck, Therese, 1 gyermek	Großelfingen	1768
Werkmann, Georg		Ehingen / Donau	ca.1755
Wirth, Johann		Waldshut k. (?)	ca.1755

Mészáros Ádám:
Németek betelepülése Barcsra 1770 és 1828 között

A mai Németország dél-nyugati részének politikai térképe

*A szuloki és a barcsi telepes családok számottevő része
a térképen látható területről származik.*

A legtöbb szuloki és barcsi telepes a katolikusok lakta területekről érkezett, ám volt köztük pár protestáns család is. Sokuk őshazája Württemberg, Baden, illetve a közük ékelődött Hohenzollern Hercegség volt, de sok család a Majna környéki frank területekről, míg néhány a protestáns többségű Hessenből származott.

Pontos adatokkal rendelkezünk egy népesebb csoportról, akik a svábföldi *Hechingen* és *Haigerloch* környékéről, Hohenzollern Hercegségből jöttek¹⁴, de ismerünk a Fekete-erdő (Schwarzwald) déli részéből, illetve a Felsősvábföldről (Oberschwaben), és a mai Baden-Württemberg északi részéből jött családokat is. Sajnos forrásaink csak részben világítják meg a családok pontos származási helyeit. A szuloki német lakosság körében végzett embertani vizsgálatok – a magyarokkal és a horvátokkal való etnikai keveredés miatt – szintén nem hoztak áttörő eredményt.¹⁵ A helyi nyelvjárásban előforduló táji sajátosságok a különféle csoportok eltérő származására engednek következtetni.

Német családok érkezése az épülő telepes faluba
Stefan Jäger (1867-1962): *Die Einwanderung der Schwaben (részlet / Detail)*

A szuloki lakosság eltérő származású elemeiből rövidesen mégis egységes faluközösség formálódott, mely a kezdeti idők szegénysége után a 19. század első harmadára már számos tehetős gazdát tudott felmutatni. Szulok látványosan fejlődött, és az uradalom egyik leggazdagabb települése lett. A gyarapodó lakosság már az 1770-es években kezdte „kinőni” faluját. Néhány család már ekkor elhagyta a községet, hogy másutt próbáljanak szerencsét.

¹⁴ Huber 2000-2001.

¹⁵ Henkey 1994.

A szuloki németek közül az 1770-es évektől egyre többen, mint szekunder telepesek, a szomszédos Dráva menti településre, Barcsra költöztek át, ahol a *Csokonyai* majd később *Német* utcának nevezett részen telepedtek le.¹⁶ A helyi hagyomány szerint az elsőként Barcsra költözött németek nehezen viselték az akkori barcsi klímát. A Dráva régi medre a mainál jóval északabbra húzódott, s nagy területen árterek, mocsarak övezték. A nedves, párás, maláriás éghajlat, a mocsaras környezet sok németet megbetegített, többeknek a halálát is okozta.¹⁷

A barcsi németiség száma a folyamatos beköltözésnek köszönhetően mégis növekedésnek indult, és a 18. század utolsó évtizedeiben nem csak Szulokból, hanem közvetlenül a német birodalomból is gyarapodott. Miután telepítési irat ebből az időből nem maradt fenn, az újonnan beköltözők származási helyeiről nincsenek adataink. „Közvetett bizonyítékok” alapján azonban néhány család származása nem teljesen bizonytalan.

Az alábbi családok származási helyét nem ismerjük, ám nevük árulkodik a korábbi elődök feltételezhető lakhelyéről:

<u>a család neve</u>	<u>a településnév, melyből a családnév keletkezett</u>	<u>honos népcsoport</u>
Hegelsperger	Hegelsberg, Stuttgart mellett, Württemberg	württembergi sváb
Lancendorfer ¹⁸	Lanzendorf, Bayreuth mellett, Nord-Bayern	majnai frank
Tubiczhauser	Teublitz, Regensburg mellett, Bayern	bajor
Lempacher	? Lembach, Donaueschingen, Württemberg	württembergi sváb
	? Lembach, Bamberg mellett, Nord-Bayern	majnai frank
	? Lembach, Passau mellett, Bayern	bajor

Az első olyan telepesek, akik közvetlenül a birodalomból jöttek Barcsra, a helyi hagyomány szerint a Szulokból Barcsra költözött németek hívására, az ő kapcsolataik révén indultak el. Valószínűleg ez részben igaz is lehet, ám főként az 1790-es évektől, amikor Barcs fejlődése egyre ütemesebb lett, Bajorországból és más területekről, nem szervezett telepítés útján is költöztek ide németek. Emellett folyamatos volt a szulokiak áttelepülése is, és a Dunántúl más, németlakta falvaiból is érkezett néhány új lakó.¹⁹

A Szulokból való intenzív áttelepülés okai közt a túlnépesedés mellett nagy szerepet játszott az is, hogy Barcs 1797-ben mezővárosi kiváltságot nyert.²⁰ A

¹⁶ Deutsche Gasse, később Tarnócai utca, Szent István király utca, majd Béke utca

¹⁷ Erdős 1944. 20.

¹⁸ Lancendorfer Mihály, Vimmer József és Matus Erdelec Jankó 1794-ben a legjobb gazdák Barcson. – MOL P.623. 243. cs. IV. 30. D. Topographica Conscriptio Oppidi Barcs 1794-1813.

¹⁹ Huber 2000.

²⁰ MOL P.623. Széchényi cs. lt. 243. cs. IV. 30.

betelepülők számára az ebből adódó előnyök, a kereskedelem fellendülése valamint a drávai átkelő közelsége is igen vonzó körülmény lehetett. A századfordulóra Barcs népessége nem csak jelentős mértékben gyarapodott, de a lakosság etnikai összetétele is megváltozott. A folyamatot a két barcsi úrbéri összeírás összevetése kitűnően szemlélteti. Az 1767. évi, Mária Terézia-féle úrbérrendezés idején 54 családot vettek számba, melynek $\frac{3}{4}$ -e délszláv, $\frac{1}{4}$ -e magyar nevű volt. Ezzel szemben a 35 évvel később feljegyzett 86 családból már 56 német, ami az összlakosság 65%-át tette ki, míg a délszláv családok aránya 20%, a magyaroké 15% volt.²¹

Az 1803-as úrbéri tabellán szereplő barcsi német családfők²²

Telkes jobbágyok:

Appl (Epple), Johann
Bauman, Martin
Eckhard, Georg
Eckhard, Johann
Fesz, Jakob
Grund, Nikolaus
Haffner, Andreas
Haichmon, Georg
Hegelsperger, Georg
Herman, Jakob
Hert, Michl
Hetz, Anton
Jegl, Vajond
Jung, Georg
Jung, Georg „Chener”
Kaiser, Johann
Krencz, Leopold
Kaiser, Michl
Khern, Josef
Klaisz, Philipp
Kling, Christian
Königsbauer, Karl

Krammer, Rumon
Kremmer, Heinrich
Lemon, Christian
Naichard (Neinhart), Peter
Ott, Anton
Pfeiffer, Christian
Pinter, Josef
Pracht, Philipp
Rautenkranz, Kaspar
Rauth, Georg özvegye
Ser, Nikolaus
Tubiczhauser, Adam
Tubiczhauser, Matthias
Weber, Frederik
Wolf, Johannes

Furmon, Peter
Haiczmon, Georg
Hauck, Ignatz
Hoffmann, Heinrich
Hukk, Johann
Klaist, Anton
Klaisz, Anton
Köbl (Köch!?), Andreas
Lakner, Matthias
Lempacher, Michl
Lerch, Heinrich
Martin, Jakob
Pepl, Christian
Roller, Jakob
Roth, Adam
Saidensaff, Johann
Seng, Georg
Seudorf, Peter
Snelle, Johann
Schuster, Matthias
Wolf, Lorenz
Weberin, Gottfried
Wurzwold, Ignatz

Zsellérek:

Barcz, Johann
Birer, Georg
Blauvek, Wenzel
Czigler, Michl
Christopf, Andreas
Enhisán (Engeser?), Michl

²¹ SML IV. A. 1. g. Urbarialia és MOL P.623. Széchenyi cs. It. 243. cs. IV. 30. D.

²² MOL P.623. Széchenyi cs. It. 243. cs. IV. 30. D. Acta Ecclesiam et Parochiam oppidi Barcs concernentia.

A dohánytermesztés

Már az 1750-es szuloki telepítési szerződés is említi a dohánytermesztést, mint a betelepülők számára ajánlott, kedvezményezett és dézsmamentesen folytatható tevékenységet. A „Tabak” – ahogy a németek nevezték – rövidesen meghonosodott, és nem csak Szulokban, hanem a Barcsra átköltözött családok közt is a megélhetés egyik fő forrása lett.

A dohány alapjául szolgáló dél-amerikai növény – latinul *Nicotiana* – a 16. században portugál, spanyol és angol közvetítéssel terjedt el Európában. Egyik oldalról a vélt vagy valós tisztító, gond- és éhségűző hatása miatt terjesztették, a másik oldalról a füst szívásának káros hatásai valamint a pöfékelés szokatlan mivolta végett folyamatos tiltás és üldözés övezte. Mindennek ellenére a 17. század végére az egész kontinensen meghonosodott. Hazánkban meglehetősen egyenetlen és szórványos volt a dohány termesztésével foglalkozó közösségek elhelyezkedése. Ennek egyik oka az volt, hogy a dohány jobb minőségű talajt és melegebb éghajlatot kívánt, másrészt gondos és sokirányú emberi munkát is követelt. A gondosabb művelést igénylő dohány tehát nem illett bele a kötött, jobbágyi termelésmódba, és emellett a termesztéséhez szükséges műveletek is sok helyütt ismeretlenek voltak a földművesek körében.

A 18. század elején, a hosszan elnyúló háborús időszak után főleg Vas, Zala, Tolna, Heves, Nógrád és Szatmár vármegyék területén találunk nagyobb kiterjedésű jobbágyi dohányültetvényeket.²³ A jobbágyi szolgáltatások növekvő tehertertele miatt az 1720-as évek végére sok helyütt felhagytak a dohánytermesztéssel. A jobbágyság csak ott tudta folytatni a termesztést, ahol a birtokos földesúr által megszabott szolgáltatási kötelezettségek enyhébbek voltak vagy lazábban érvényesültek.

A 18. század közepére jelentősen megváltozott a dohánytermesztésből élők társadalmi tagolódása. A rendkívül munka- és időigényes tevékenység művelői többnyire a kiváltságos csoportok voltak. Az úrbéres jobbágyságnál kedvezőbb helyzetben lévő, szabadabb helyzetű rétegek, így a kontraktalista és taxalista jobbágyok²⁴ valamint az egytelkes és taksás vidéki kismemesség köreiben nyílt leginkább lehetőség a dohánytermesztés folytatására. Sok helyen termesztettek dohányt a hajdútelepek lakói is, akiket a szűkebb telkek ösztönöztek földjeik intenzívebb kihasználására és a kertszerű művelésre. Sok dohánytermelő került ki a zsellérség soraiból is. Ennek oka egyrészt abban rejlik, hogy a földdel nem

²³ Takács 1964. 14-15.

²⁴ Szerződéses jobbágyok, akik egy meghatározott pénzüsszeggel, és nem jobbágyi szolgáltatásokkal tartoznak a földesúrnak.

rendelkező, de kiváltságos rétegeket – ilyenek voltak pl. az armalista nemesek – a birtokos földesurak sok esetben a zsellérek közé sorolták, másrészt pedig a hagyományos műveléshez elégtelen, kicsiny földdel bíró szegényparasztság is hajlott a csekély földterületet igénylő növény kertszerű termesztésére. Zsellérek lakta kertészfalvak sorát találjuk meg a 18. századi Csongrád, Csanád, Arad és Békés megyék területén, az Alföld dél-keleti részén. Általános tendencia tehát a 18. század közepén, hogy a dohánytermesztés tevékenysége a jobbágyság kezéből fokozatosan a szabadabb helyzetű rétegek és a földnélküli zsellérség kezébe csúszott át.²⁵

Az újonnan telepített falvak szerződésai is jellemzően kedvezőbb helyzetet biztosítottak a régi jobbágysággal szemben. Ezért is alakulhattak ki az ország több pontján olyan dohánytermesztő telepes falvak, amilyen a Somogy megyei Szulok is volt. A dohánytermesztés meghonosodását a fent említett tendenciák mellett itt maga a földesúr, vagyis a Széchényi család is elősegítette.

Ebben a sok törődést, nagy munkaerő ráfordítást és különleges technikát, szakértelmet igénylő ágazatban tevékenykedő paraszti dohánykertész réteg már a kezdeti időkben külön vált a hagyományosan gazdálkodó jobbágyságtól. A szuloki németység egy részének Barcsra költözése után a dohánykertészet mind a két településen meghonosodott.

*Dohányfűzőtű, dohányvágó szerkezetek és dózni*²⁶
(részlet a Dráva Múzeum „Folyó hátán új hazába” című kiállításából)

²⁵ Takács 1964. 17-18.

²⁶ Dráva Múzeum néprajzi gyűjteménye (84.422.1, 85.71.1, 89.25.1, 95.7.1)

A századforduló után

Barcs történetében a 18. és a 19. század fordulója jelentős mérföldkő volt. Miután gróf Széchényi Ferenc (1754-1820) közbenjárására a település 1797-ben elnyerte a mezővárosi címet, az élet szinte minden területén lendületes fejlődés vette kezdetét. Barcs, mint mezőváros – latin kifejezéssel „oppidum” – a földesúri kötöttségek ellenére immár szerény önállósággal is rendelkezett, és különféle jogokkal bírt. Ide sorolható az országos vásártartási jog, valamint a helypénz szedésére és a szabad bíróválasztásra feljogosító privilégium is. Lakosainak polgári jogállása a szabad királyi városok polgársága és a falusi jobbágyság közötti állapot volt. A mezővárosi cím elnyerése Barcs esetében azért is figyelemre méltó, mert az 1797-ben kapott kiváltság abban a korban született, mikor a földesurak nagy része inkább a már meglévő mezővárosok jobbágysorba taszítására törekedett, nem pedig új mezővárosok létesítésére.

Széchényi Ferenc azonban másként gondolkodott. Nemcsak a mezővárosi címet járta ki Barcs számára, de megvásárolta a vámjövedelem szempontjából jelentős drávai révátkelőt, és elérte, hogy ne helyezték máshova az egész Dél-Dunántúlt ellátó barcsi sóházat. Sőt, egy új sóraktárat is építtetett.²⁷ 1803-ban pedig Széchényi gróf plébániát alapított Barcsra,²⁸ és 1814-ben ő rakatta le az új katolikus templom alapkövét, melyet 1819-re felépítettek, és 1821-ben fel is szenteltek.²⁹

A barcsi vásárokat a 18. század végén a templomot övező téren – a mai Hősök terén –, a századfordulót követő években pedig a mai Bajcsy-Zsilinszky és Gárdonyi utcák találkozásánál, a sóhivatal közelében tartották. A barcsi vásárok forgalma ebben az időben olyan nagyra nőtt, hogy a birtokközpont, Erdőcsokonya vásárai szinte elnéptelenedtek. A drávai rév és a kikötő forgalma is látványosan megnövekedett. A minden szempontból lendületesen fejlődő és gyarapodó mezővárosba folyamatosan érkeztek az új lakók: magyar, horvát és német nyelvűek egyaránt.

²⁷ MOL P. 623. Széchényi cs. lt. IV. cs. 30. B.

²⁸ Veszprémi Püspöki Levéltár. Acta Parochialia. fasc. 19. No. 12, fasc. 20. No. 34. – Az első plébánost, Stángliits Józsefet Csokonyáról helyezték ide. Annak ellenére, hogy már 1803-ban Barcsra kellett volna költözzön, még 5 évig Csokonyán maradt, és csak 1808-ban foglalta el állását. Ebben az évben fektették fel az első anyakönyvet, azelőtt – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – a barcsiakat is Babócsán anyakönyvezték. – Bővebben erről: *Mészáros* 2003, *Rózsás* 2005.

²⁹ Korábban ugyanott fatemplom állt. Ld.: „Visisatio Canonica Ecclesiae Bartsiensis anno 1815” – alak- és tartalomhű másolat a Dráva Múzeum történeti gyűjteményében. BT-88.701.1.

1794-ben 50, 1799-ben már 70 házat számlálhatunk a térképeken, 1803-ban pedig már 86 családról tudunk Barcson.³⁰ A lakosság 2/3-a már 1803-ban is német nemzetiségű volt, és 1805-ben a németek számaránya tovább nőtt.

A város lakosságának túlnyomó része római katolikus, kisebbsik hányada evangélikus (lutheránus) vallású volt. A katolikus felekezetet a barcsi plébánia megalapítása előtt a babócsai anyaegyház látta el, az evangélikus kisebbség lelki gondozása viszont nem volt megoldott. Barcs 1794-es leírása ugyan arról tanúskodik, hogy van Barcson „lutheránus mester”, a szövegből mégis kiejlik, hogy a protestáns jobbágyok nem szívesen telepednek le Barcson, és a régebbi lakók maradása is kétséges – éppen a protestáns egyház bizonytalan helyzete miatt.

Barcs 1794. évi leírása szerint az evangélikus lelkész a régi kanászházban lakik. Ez „fa talpakra sározott sövényfalra Szalma födéltre [épült], van benne egy szoba, egy füstös Konyha, egy Kamra s egy kis féjszer túrhető állapotban. Ezen ház a Lutheránus Mesternek engedtetett lakóhelyül ingyen a végett, hogy a Szállók inkább édesedjenek a Barcsi megszállásra.”³¹

1803-ban 14 evangélikus család lakott Barcson. Mivel papjuk ismét nem volt, erősen fontolgatták az elköltözést. Eközben gróf Széchényi Ferenc újabb ötven jobbágy család betelepítéséről intézkedett, ezúttal az észak-csehországi Lužicei-hegység környékéről, a németajkúak lakta Liberec (Reichenberg) vidékéről.

Német többségű régiók a 19. századi Cseh- és Morvaország területén

³⁰ MOL P.623. Széchényi cs. It. 243. cs. IV. 30. D. és *Rózsás* 2005.

³¹ MOL P.623. 243. cs. IV. 30. D. Topographica Conscriptio Oppidi Barcs 1794-1813.

A Barcstól keletre fekvő Új-Barcs vagy Neu-Barcs³² nevű határrészen már 1794-ben kimértek 37,5 holdat az új telepések részére, ám a „Szulki út”-nak is nevezett határrész egészen 1805-ig lakatlan maradt. A város keleti peremét ekkor a már említett „Szuloki út” jelentette, melynek végén 1805 előtt a barcsi jobbágyok szőlőit találjuk.

A szudéta-németek betelepítésénél a barcsi vadász közvetített Széchényi Ferenc és a csehországi földesurak között. A nagyrészt iparos emberek számára oly vonzó lehetett az új haza, hogy volt, aki a szervezett költöztetést megelőzve Barcsra utazott, ahol házat vásárolt magának. Az eladó fél természetesen egy evangélikus vallású gazda volt, aki az említett okok miatt akart túladni barcsi telkén.

„miképp a lakosok beszélnek, a protestánsok meg ijedtek attul, hogy ha őket nem is, [de] hogy jövődöben gyermekeiket Plébános Úr háborgathatná [katolikus hitre próbálná őket áttéríteni], ezen kívül az is nehezen esik nekik, hogy ebbe 'a környékbe sehol az ő részéről lelki pásztor nincs: ez a két ok legjobban idegeníti őket a barcsi lakástúl, és ha jó móddal sessiójuktól³³ megválhatnak, és jobb helyre szert tehetnek, [...] állandossan meg nem maradnak.

Ezen protestánsok vagynak nyolczan, akik bírnak fél-fél sessiót. Ismét vagyon hat házasszellér. Igaz, hogy Spitzka nevezetű csehországi lakos megvette Peter Nainharttul épületjeit, 2 lovát, szekerét, ekéjét, boronáját, földben lévő vetését 600 foréntokon, mely egyezés iránt magok közt Contractusra³⁴ is léptek, de a vevő fél az országban visszatérvén semmi foglalást nem fizetett. Egyéb házokra hogy alkut tett volna, nem tudatik, hanem ígérte szóval a protestánsoknak, hogy ő több lakosokat is fog magával hozni...”

Széchényi a háta mögött és akarata ellenére kötött adásvételt helytelenítvén intézője, Hochleitner József által utasította a jobbágyokat, s nem különben a telepítésben közreműködő vadászt is.

„A Vadásznak pedig megparancsoltatott, hogy ő semmi lakosokat Csehországból ne híjjon, sőt írja meg Csehországba, hogy senki addig indulni ne bátorkodjék, még Eő Exellenciájának kegyes engedelmét irásban nem veszik”³⁵

Az irat végén megjegyzik, hogy ekkor még nem költöztek Barcsra csehországi lakosok. Az év közepére azonban megérkezett Barcsra a mintegy ötven család, akik közt 28 fél telek és 16 zsellér házhely került kiosztásra.

³² a mai Munkácsy Mihály és Vasvári Pál utcák (rég. Dohány utca és Szent Imre utca)

³³ sessio: jobbágytelek

³⁴ contractus: szerződés, egyezés

³⁵ MOL P.623. 243. cs. IV. 30. C. Acta Colonos Bohemicos ad Barcs transmigram

Az 1805-ben Barcsra települt csehországi jobbágyok ³⁶

Nº	Telepesek neve <i>Namen der Urbansiedler</i>	Uradalom <i>Herrschaft</i>	Foglalkozás <i>Profession</i>	Vagyon <i>Vermögen</i>
1	Arnold, Franz	Liberec // Reichenberg	Földműves - <i>Bauer</i>	600 fl
2	Gruner, Anton		Posztós - <i>Tuchmacher</i>	1000 fl
3	Gruner, Franz		Posztós - <i>Tuchmacher</i>	1000 fl
4	Gruner, Josef		Posztós - <i>Tuchmacher</i>	1000 fl
5	Merschern, Anton		Posztós - <i>Tuchmacher</i>	1000 fl
6	Messerer, Johann		Posztós - <i>Tuchmacher</i>	1000 fl
7	Porsche, Wenzel		Földműves - <i>Bauer</i>	600 fl
8	Schubert, Matthäus		Posztós - <i>Tuchmacher</i>	1000 fl
9	Simon, Anton		Posztós - <i>Tuchmacher</i>	1000 fl
10	Divok, Venceslaus	Český Dub // Böhmisch Aicha	Földműves - <i>Bauer</i>	–
11	Engel, Ignatz		Takács - <i>Weber</i>	400 fl
12	Girt, Ferdinand		Cipész - <i>Schuster</i>	1500 fl
13	Herbe, Christoph		Földműves - <i>Bauer</i>	200 fl
14	Hořák, Venceslaus		Földműves - <i>Bauer</i>	–
15	Hüber, Josef		Takács - <i>Weber</i>	500 fl
16	Kreitz, Johann		Ács - <i>Zimmermann</i>	300 fl
17	Rafael, Johann		Takács - <i>Weber</i>	500 fl
18	Ranger, Josef		Kocsis - <i>Wagner</i>	500 fl
19	Ruta, Jakob		Földműves - <i>Bauer</i>	400 fl
20	Spitzka, Franz		Takács - <i>Weber</i>	300 fl
21	Tanler, Anton		Cipész - <i>Schumacher</i>	300 fl
22	Tanler, Josef		Cipész - <i>Schumacher</i>	300 fl
23	Wundersch, Josef		Takács - <i>Weber</i>	500 fl
24	Blažek, Anton	Smržkova // Morchenstern	Kőműves - <i>Maurer</i>	–
25	Diettel, Thomas Ø		Kőműves - <i>Maurer</i>	–
26	Fix, Franz		Köszörüs - <i>Schleifer</i>	1500 fl
27	Fix, Josef		Köszörüs - <i>Schleifer</i>	1000 fl
28	Görnert, Anton		Köszörüs - <i>Schleifer</i>	500 fl
29	Görnert, Josef		Köszörüs - <i>Schleifer</i>	500 fl
30	Hadech, N.N.		Kőműves - <i>Maurer</i>	–
31	Horn, N.N.		Napszámos - <i>Tagelöhner</i>	–
32	Küttel, Josef		Köszörüs - <i>Schleifer</i>	–
33	Linke, Anton		Takács - <i>Weber</i>	–
34	Ludwick, Andreas		Könyvkötő <i>Buchbinder</i>	300 fl
35	Siebenzichler, Josef		Ács - <i>Zimmermann</i>	–
36	Zimmermann, Josef		Köszörüs - <i>Schleifer</i>	–

³⁶ MOL P.623. Széchenyi lt. 243. cs. IV. 30. C.

*Mészáros Ádám:
Németek betelepülése Barcsra 1770 és 1828 között*

Nº	Telepesek neve <i>Namen der Urbansiedler</i>	Uradalom <i>Herrschaft</i>	Foglalkozás <i>Profession</i>	Vagyon <i>Vermögen</i>
39	Günter, Paul Ø	Malá Skála // Klein Skal	Köszörüs - <i>Schleifer</i>	–
40	Günter, Franz		Köszörüs - <i>Schleifer</i>	–
41	Posselt, Anton		Kömüves - <i>Maurer</i>	–
42	Wander, Anton		Cipész - <i>Schuster</i>	800 fl
45	Zimmermann, Anton		Földműves - <i>Bauer</i>	–
46	Hiemer, Ignatz	Svijany ?	Földműves - <i>Bauer</i>	–
47	Sulzer, Dominik		Földműves - <i>Bauer</i>	–
48	Weiss, Franz	Swigau	Földműves - <i>Bauer</i>	–
49	Weiss, Kaspar		Földműves - <i>Bauer</i>	–
37	Andersch, Florian	Frýdlant	Molnár - <i>Müller</i>	500 fl
38	Küttel, Augustin	<i>Friedland</i>	Tutajos - <i>Schlepper</i>	100 fl
50	Kapfersteiner, Josef	<i>Hornstein</i>	Szabó - <i>Schneider</i>	–
51	Hassl, Urban			–
	Kratzer, Ignatz ¹	Hejnice <i>Heindorf</i>	Asztalos - <i>Tischler</i>	–

¹ *Ez a sckali Gintert Pal helyett jött.
28 fél sessió és 16 zsellér házhely vagyoni kiadni való.*

A csehországi németek Barcsra költöztetésének okai gyökeresen eltérnek a korábbi telepítések előzményeitől. Erről árulkodik az a körülmény is, hogy a csehországi jobbágyok között feltűnően volt sok az iparos, a mesterember. Az ütemesen fejlődő Barcs mezővárosban ebben az időben a kereskedelem és az ipar fellendülése figyelhető meg. Vélhetően ennek a folyamatnak a serkentése motiválhatta Széchényit a telepítésről való döntésben. A csehországi telepesek Magyarországra hívásának oka nagyon sokszor a kézművesek hiánya vagy kis száma volt. Hazánktól eltérően ugyanis a cseheknél igen elterjedt és fejlett volt a kézművesség és az ipar, mint megélhetési forma. Már a 18. századi Csehországban is iparos napszámos falvak sokasága létezett.³⁷

A szudéta-vidéki telepítés után a barcsi németség a horvát- és magyar ajkú lakossággal szemben nem csak döntő többségbe került, de „önmagán” belül is szegregálódott. A Német utcai és az Új-barcsi német települések népe teljesen elkülönült egymástól. Nyelvi és vallási azonosságuk ellenére előbb házassodtak össze a magyarokkal vagy a horvátokkal, mint egymással. Az újbabik német településen, Új-Barcsra rendezték ezután a vásárokat, és ide került a barcsi piac is. Széles utcája erre kiválóan alkalmassá tette Új-Barcsot.

³⁷ Švecová 1991. 94-95.

Barcs klímája a 19. század elején is hasonló volt, mint 50 évvel korábban. A Dráva egyik kanyarulata egészen a főutcán található sóházig felért, és a folyó árterének nedves, mocsaras területein nagyszámú szúnyogpopuláció tenyészett. A magas páratartamú levegő és a váltólázias megbetegedést (maláriát) terjesztő szúnyogok erősen megkeserítették az ilyesmihez nem szokott idegenek életét.³⁸ Korábban már említettem azt a barcsi hagyományt, miszerint sok német telepes esett áldozatul a szélsőséges éghajlati viszonyoknak. Adataink azt az elméletet igazolják, hogy a malária a hegyvidékről érkezett szudéta németek között még több áldozatot szedett, mint a korábban ide települt „svábok” körében. A babócsai plébánia halotti anyakönyvében már 1805. nyarán találunk bejegyzéseket, amelyek frissen beköltözött csehországi németek halálát jelzik. A betelepülés után igen hamar elhunyt új lakóknak a plébános még csak a neveit sem tudta.³⁹

A 19. század elején – a vízi szállítás megkönnyítése végett – megkezdték a Dráva folyó szabályozását, ami a vízi kereskedelem nyújtotta előnyök⁴⁰ mellett az egészségtelen, maláriás éghajlat végét is jelentette. Időközben azonban Új-Barcs lakossága nagyrészt kicserélődött. A barcsi klímát nehezen viselő szudéta-németek egy része a mocsárláz áldozata lett, míg mások elköltöztek a Dráva menti mezővárosból. Helyükre nagyjából szuloki németek kerültek.

A tragikus sorsú barcsi szudéta-németek emlékét már az 1828-as lakosság-összeírásban is csak néhány családnév őrzi. A megmaradt családok beolvadtak a barcsi lakosságba, és néhány emberöltő múltán a csehországi telepítés emléke is kiveszett a köztudatból. Annak ellenére, hogy az 1820-as évek közepére Új-Barcs és a Béke utca németsege már nem különbözött gyökeresen egymástól, a két német városrész különállása továbbra is megmaradt.

A Majna mentéről a Dráva partjára. A Nöthig család útja Barcsra

A szervezett földesúri telepítés mellett a 19. században is folyt a spontán beköltözés Barcsra. A betelepülők száma a város fejlődésével párhuzamosan nőtt, és az új lakók nem csak a környékbeli falvakból, hanem egészen távoli tájakról is érkeztek. Ennek okait elsősorban Barcs mezőváros kedvező földrajzi adottságaiban és kereskedelmének fellendülésében találhatjuk meg. Az egyéni

³⁸ Erdős 1944. 20.

³⁹ Pl. 1805.07.18. Josephus NN. Bohemus uxoratus ex Barts, annorum 58, vagy 1805.08.24. NN. Filius Bohemici Bartsinesis – Róm. kat. plébánia halotti anyakönyve, Babócsa

⁴⁰ A szabályozás után a helyi terményeket már egészen Stájerországig lehetett szállítani, míg onnan főként fát és vasanyagot hoztak. 1848-ig 62 kanyarulat átmetésztését végezték el. – Rózsás 2005.

úton beköltözött családokról igen keveset tudunk. Ezért tartjuk fontosnak, hogy most egy olyan német család történetét is felvázolhatjuk, amelyet egyéni útja hozott a Dráva mentére, s nem tartozott a telepések egyik csoportjához sem.

A Majna menti Miltenbergből származó *Nöthig* család tagjai nemzedékeken át kereskedők, molnárok és pékek voltak. A család történetét a 16. század második felében élt Nikolaus Nöthigtől követhetjük végig. Nikolaus unokája, Leonard (1635- ?) volt az, aki Aschaffenburg mellé, Grobostheimbe költözött, ahol később a fia, Peter (1668-1732) is családot alapított. Peter fia, Hans Adam 1695-ben ugyanitt született, ám 1721-ben, házasa révén *Lohr*ba került. Hans Adamnak 6 fia volt. A legkisebb fiú, Johann Nikolaus (1735-1806) 1770 körül Magyarországra vándorolt.⁴¹

Nöthig, Johannes Nikolaus
1735 Lohr am Main - 1806 Bükkösd
pék és marhakereskedő
oo 1765 *Völker, Maria Eva, Rodenbach*

Nöthig, Johannes
1776 Lovászhetyén - 1837 Barcs
pék, molnár, kereskedő
oo 1805 *Lanzendorf, Elisabetha, Barcs*

Nöthig, Josef
1816 Barcs - 1883 Barcs
pék, molnár és fakereskedő
oo 1805 *Horváth Franciska, Vízvár*

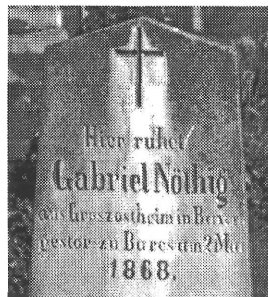
lás jutott osztályrészül. Nem sokkal azután, hogy 30 éves korában Bajorországban házasságot kötött, családjával a magyarországi Baranya megyében találjuk. Fia, Johannes is ott születik, ám a család több alkalommal is költözésre adja a fejét, míg végül Barcsra kötnek ki. A Dráva menti településen nemzedékeken át töltöttek be fontos hivatalokat, és kereskedő életformájuk révén az ország más településein is megvetették lábukat. Josef Nöthig például, aki fakereskedő volt, egészen Újvidékig járt tutajával, s emellett családi pékséget is vezetett. A Nöthigek a 19. századi Barcs egyik meghatározó polgárcsaládjává váltak.

A németeknél szokásos törzsöröklési rend szerint a családi gazdaságot, a földeket az egyik – általában a legidősebb – fiú kapta meg, és a magyar gyakorlattal ellentétben nem osztották szét az örökösök között. Az idősebb báty, aki tovább vitte az apai gazdaságot, kisebb testvéreit ki kellett fizesse, hogy valamilyen mesterséget tanulhassanak a földművelés helyett. Ezek a testvérek sokkal mobilabbak voltak, sok esetben vándorútra keltek, aztán másutt telepedtek le. A helyváltoztatási készség és a gyakori költözés fokozottan érvényes volt azokra a családokra, akik valamilyen ipari vagy kereskedelmi tevékenységből éltek.

Johannes Nikolaus Nöthignek, a hat testvér legfiatalabbikának természetesen a vándor-

⁴¹ Dr. Nöthig István (1932) barcsi állatorvos családi iratai alapján, melyeket kutatási célra rendelkezésemre bocsátott. Szíves segítségét ezúton is köszönöm.

A barcsi család a földrajzi távolság ellenére élénk kapcsolatot ápolt az őshazában maradt rokonsággal. Több évtizeddel Johann Nikolaus Nöthig Magyarországra költözése után – 1868-ban – érkezett hozzájuk látogatóba egy rokonuk a Majna menti Großostheimből. Ez a rokon itt halt meg Barcson. Síremléke ma is látható a Vasvári Pál utcai temetőben.

Összegzés

Az 1770-es évekig horvátok és magyarok lakta Barcs néhány évtized alatt jelentős átalakuláson ment keresztül. Nem csak lélekszámban gyarapodott, de etnikai összetétele is gyökeresen átalakult. A német eredetű lakosság túlsúlyba kerülése alapvetően két okra vezethető vissza: egyrészt a Széchényi család által szervezett telepítésekre, másrészt a spontán bevándorlásra, amely a település fejlődésével egyenes arányban nőtt. A németajkúak aránya már a századforduló idejére 50% fölé emelkedett. A barcsi németiség 1828-ban is nagyjából tartotta ezt az arányt, ám időközben Barcs lakossága, s köztük a helyi német közösség is összetettebbé, társadalmilag tagoltabbá vált. Az 1828. évi országos népösszeírás⁴² összesen 129 családot említ Barcson. A családnevek közel 60%-a német, míg a horvát családnevek 19%-ot, a magyar családnevek 16%-ot tesznek ki. Az összeírás öt cigány családot is említ, akik a város mellett, kunyhókban laknak. A 19. század eleji Barcs tehát egy német többségű mezőváros volt, jelentős lélekszámú, összességében a 40%-os arányt is meghaladó kisebbségekkel.

A foglalkozási megoszlást vizsgálva döntő többségben földműves, paraszti életmódot folytató közösséggel állunk szemben, ám figyelemre méltó az iparos családok nagy száma. Összesen 16 iparost találunk a névsorban szereplő 129 családfő között: 2 vízi molnárt, 1 molnárt, 3 takácsot, 2 csizmadiát, 2 szekrénykészítőt, 2 kerékgyártót, 2 kovácsot, 1 kötélgyártót és 1 szabót. Mindez egy nyüzsgő mezővárost és élénk kereskedelmet feltételez. Barcs fejlődése a 18. század utolsó éveiben gyorsult fel, amit talán legjobban a mezővárosi jogállás elnyerése fémjelez. A barcsi németiség nagy szerepet játszott a település 18. század végi és 19. századi gyors gyarapodásában, a kereskedelem fellendítésében, és több iparág barcsi megjelenésében is. A Barcsra költözött németekhez köthető a dohánykertészetet és a burgonyatermesztés meghonosítása valamint a len, a kender és a repce nagyobb arányú termelésének megindítása is.

⁴² MOL N. 26. Conscriptio Regnicolaris 1828. Somogy vármegye

IRODALOM

- ÁCS ZOLTÁN: A harmadik honalapítás. Bp., 1987.
- BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ:
A Sárvár- és felsővidéki Széchenyi család története. I-III. köt. Bp. 1911-1926.
- BOGNÁR TIBOR Fejezetek Szulok történetéből (1750-1812). A betelepítés-től a mezővárosi cím elnyeréséig. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 18. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1987. 221-227.
- ERDŐS ALBIN: Barcs község földrajza. Szeged, 1944.
- HACKER, WERNER:
Auswanderungen aus dem Südöstlichen Schwarzwald zwischen Hochrhein, Baar und Kinzig insbesondere nach Südosteuropa im XVII. u. XVIII. Jahrhundert. München, 1975.
- HACKER, WERNER:
Auswanderungen aus Oberschwaben im XVII. und XVIII. Jahrhundert, archivalisch dokumentiert. Stuttgart – Aalen, 1977.
- HENKEY GYULA: A szuloki németek etnikai embertani vizsgálata. Somogyi Nemzetiségi Adattár 1. Barcs, 1994.
- HUBER, ANTON: Familienforschung in Barcs und Szulok. Dráva Múz. adattár 1212-2001. (eredeti cikkek: Unsere Post 2000, 2001.)
- KESZTHELYI JÓZSEF, DR.:
Barcs története. Dráva Múzeum Adattára 337-87. (1964.)
- KNÉZY JUDIT: Németek és magyarok a Dráva mentén. In: Somogy Megyei Múzeumok Közleményei 2000. 407-420.
- MÉSZÁROS ÁDÁM: 200 éves a barcsi plébánia. Barcsi Körkép 2003/7. 8.

- PENCZ KORNÉL: Új hazába. Egyetemi szakdolgozat. Pécs, 1997.
- PESTY FRIGYES: Somogy vármegye helynévtára. Kaposvár, 2001.
- RIEKEN, BERND: Wie die Schwaben nach Szulok kamen. Campus Forschung, Bd. 808. Frankfurt / New York, 2000.
- RÓZSÁS MÁRTON:
Az idő sodrában. (Barcs története dióhéjban. Dráva Menti Füzetek 5. Barcs, 2005.
- SCHNEIDER, ADAM:
Auswanderer nach Ungarn. In:
<http://home.online.de/home/jgallo/hgl/auswanderer.htm>
- STADER, STEFAN:
Sammelwerk donauschwäbischer Kolonisten. (I-VI.) Sindelfingen, 1997-2003.
- ŠVECOVÁ, SOŇA: A szlovák és a cseh parasztcsalád. Ethn. 1991. 89-120.
- TAKÁCS LAJOS: A dohánytermesztés Magyarországon. Bp., 1964.
- TÓTH FERENC: A németség elterjedése és településformái a Dunántúlon. Szigetvár, 1931
- VONHÁZ ISTVÁN, DR.:
A szatmármegyei német telepítés. Pécs, 1931.
- WEIDLEIN JÁNOS:
A tolnamegyei német telepítések. Pécs, 1937.

ÁDÁM MÉSZÁROS

THE IMMIGRATION OF GERMAN SETTLERS INTO BARCS BETWEEN 1770 AND 1828

SUMMARY

Barcs which was populated by Croatians and Hungarians till the 1770's underwent a considerable change. Not only the number of the inhabitants increased but the ethnic composition changed radically too. The proportion of the German group towered over 50% at the turn of the century. This essay allows the kind readers to inspect into the early history of the German community of Barcs.

The first German families moved to the landed property of Széchenyi family in Csokonya in the year of 1750. The abandoned Szulok belonged to the administration area of Darány and the settling contract of it was bound in 1750 and it gave orders about filling with Catholic Germans of the inhabitant village. Formerly German villeins were settled in the different parts of the country because the density of population of the South and Middle part of Hungary was very low due to the previous and constantly wars and ruinous epidemics. The Germans who immigrated into Somogy didn't form a uniform ethnic block because their communities were only German dialectal islands amongst the Hungarian villages. Szulok was just like one of these "islands" and from 1770 onwards more and more families removed to Barcs. Thanks to these constant movings the number of Germans in Barcs increased constantly. The cause of the intense removal from Szulok was twofold: firstly the overpopulation and secondly that Barcs obtained the market-town rank in 1797. For the newcomers the arising advantages from this, the flourishing commerce and the proximity of the Dráva crossing-point was a very drawing condition.

After the turn of the 18-19th century the landlord, Ferenc Széchenyi, arranged the settling of further 50 families from the area of Northern Bohemia more specifically from the environments of Liberec (Reichenberg) which was populated by Germans. After this settling from the Sudetenland the German population in Barcs turned into outnumber as opposed to the Croatian and Hungarian inhabitants but these newcomers detached themselves from the other Germans too. The population of "Német utca = German street" and "Új-Barcs = New Barcs" were entirely isolated. Despite their identical language and religion they got married with Hungarians or Croatians rather than with themselves.

Meanwhile the population of Új-Barcs changed. Despite that at the middle of the 1820's the Germans of Szulok origin became a majority in Új-Barcs too, the separation of the two quarters which were populated by Germans (New-Barcs & German street) remained in the future too.

In the beginning of the 19th century Barcs was a small rural market-town with German majority and significant Croatian and Hungarian ethnic minorities with approx. 40% proportion. Observing the employment division we can point out that this community pursued peasant lifestyle but the great number of the craftsmen deserves our attention. On the basis of all these we can represent a bustling rural town with lively commerce. The development of Barcs accelerated in the last years of the 18th century and the best mark of it was the obtaining of the market-town rank. The German ethnic group of Barcs took great part in the fast growth of the settlement and in the spreading of new trades. The German population of Barcs and Szulok was the introducer of the potato and tobacco cultivation in this region too.

ÁDÁM MÉSZÁROS

DIE ANSIEDLUNG DER DEUTSCHEN IN BARCS ZWISCHEN 1770 UND 1828

ZUSAMMENFASSUNG

Bis 1770 verwandelte sich die von Kroaten und Ungaren bewohnte Gemeinde Barcs in einigen Jahrzehnten bedeutend. Nicht nur die Einwohnerzahl nahm zu, sondern auch ihre ethnische Zusammensetzung veränderte sich. Der Prozentanteil der Deutschsprachigen erhöhte sich in der Jahrhundertwende über 50%. Dieser Essay gibt eine Einsicht in die frühere Geschichte der Barcser deutschen Gemeinschaft.

Die ersten deutschen Familien sind in die Csokonyaer Herrschaft der Familie Széchényi 1750 umgezogen. Der Einsiedlungspakt der zu der Verwaltungsgrenze von Darány gehörende Pušta Sulk wurde 1750 ausgestellt und verfügte über die Bevölkerung von Sulk mit katholischen deutschen (schwäbischen) Familien. Deutsche Lehnbauern wurden auch früher in die verschiedenen Teilen des Landes siedeln lassen, hauptsächlich in die von den Kriegen und Epidemien heimgesuchten Gebieten, wo die Bevölkerungszahl niedrig war. (zuerst die Umgebung von Ofen, Komitate Tolnau und Branau, Batschka und das Temeschwarer Banat) Die in der Schomodei angesiedelten Deutschen bildeten keine Einheit: ihre Gemeinschaften waren deutsche Sprachinseln unter den ungarischen Dörfern. Sulk war auch so eine Sprachinsel, aus der ab 1770 immer mehr Familien nach Barcs umsiedelten. Dank der ständigen Einsiedlung nahm die Zahl des Barcser Deutschtums zu. Die zwei Hauptursachen der intensiven Übersiedlung aus Sulk war die Übervölkerung und auch ein wichtiges Ereignis, dass Barcs im Jahre 1797 ein Marktflecken wurde. Für die Ansiedler ergaben sich daraus verschiedene Vorteile der Aufschwung des Handels und die Nähe der Drauer Übergangstelle.

Nach der Jahrhundertwende des 18-19. Jhs. verfügte der Gutsherr Graf Ferenc Széchényi erneut über die Einsiedlung von 50 Lehnbauerfamilien. Dieses Mal kamen aus Nordböhmen, aus der Umgebung Lausitzer-Gebirge, aus der Gegend der von Deutschsprachigen bewohnten Reichenberg. Nach der sudetenländischen Ansiedlung bildete das Barcser Deutschtum gegenüber der kroatischen und ungarischen Einwohnerschaft nicht nur eine entscheidende Mehrheit, sondern differenzierte sich auch. Die Völkerung der deutschen Siedlungen von Neu-Barcs (die „böhmische“ Siedlung) und der Deutschen Gasse (die

„schwäbische“ Siedlung) wurde voneinander vollkommend getrennt. Trotz der sprachlichen und religiösen Gleichheit heirateten sie lieber Ungaren und Kroaten als ihres Gleichen. Inzwischen wurde die Einwohnerschaft größtenteils ausgetauscht. Obwohl die Deutschen von Sulker Herkunft in der Mitte des 1820-er Jahren auch in Neu-Barcs die Mehrheit bildete, blieb fernerhin die Separiertheit der von Deutschen bewohnten Stadtteilen. (Neu-Barcs, Deutsche Gasse)

Barcs wurde am Anfang des 19. Jhs. ein Marktflecken mit deutschen Mehrheit und mit ungarischen und kroatischen Minderheiten (insgesamt über 40%). Nach der Beobachtung der Beschäftigungsverteilung finden wir hier hauptsächlich Bauernbevölkerung, aber die große Zahl der Handwerksfamilien ist auch merkwürdig. Die oben Erwähnten vermuten einen wimmelnden Marktflecken und einen bewegten Handel. Die Entwicklung von Barcs beschleunigte sich in den letzten Jahren des 18. Jhs., deren Höhepunkt war, als Barcs Marktflecken wurde. Das Barcser Deutschtum spielte in der schnellen Entwicklung der Siedlung im 18-19. Jh. in der Ausweitung des Handels und auch in der Erscheinung mehrerer deutscher Handwerk eine große Rolle. Die Einführung des Kartoffelanbaus und der Tabakgärtnerei in der Region knüpft sich auch an die in Barcs und Sulk angesiedelten Deutschen.

ANDER BALÁZS

SZULOK MEZŐGAZDASÁGA ÉS AGRÁRTÁRSADALMA A 19-20. SZÁZAD FORDULÓJÁN A BARCSI JÁRÁS STATISZTIKAI ADATAINAK TÜKRÉBEN

*„...a népeletet erős konvenciók kötik: szigorúbb a szokásjoga,
a kézfogásnak éppúgy megvan a mozdulata, mint a szégyenkezésnek.
A parasztélet alaptüneteméye: a szigorú etikett.” -Németh László-*

Bevezetés

Agrártörténelemmel foglalkozó szakirodalmunk a 18.sz. végére helyezi a tőkés fejlődés kezdeteinek megjelenését a magyar mezőgazdaságban. A régi, feudális viszonyok 1848-as forradalom általi eltörlése jelentős lökést adott a kapitalizálódó agrárgazdálkodás kibontakozásához, de közismert tény, hogy a '48-as és az azt követő évek törvényhozása (az 1853-as úrbéri pátens stb.) már egy erősen differenciálódott mezőgazdasági társadalmat talált Magyarországon. Az ország sajátos fejlődési útjának betudhatóan a jobbágyszabadítást a paraszti rétegek nagy része már csak töredéktelekkel – sőt! – igen jelentős arányban már föld nélkül érthette csupán meg.

Szociológiatörténeti szempontból mindenképpen meg kell említeni azt a tényt, hogy a jobbágyszabadítás kimondása, az ösiség eltörlése és a törvény előtti egyenlőség kinyilvánítása ellenére a hazai agrártársadalom egyik legszembevetőbb jellemzője továbbra is a paraszti és nemesi eredetű rétegek éles szembenállása maradt. Somogyban, s azon belül járásunkban is – hűen tükrözve az országos állapotokat – néhány tucatnyi főúri család illetve kapitalista nagybérlő tartotta kezében a földek háromötödét. Ezek a külterjes – ritka kivételtől eltekintve – többnyire monokultúras szemtermelésre berendezkedett latifundiumok súlyos következményekkel járó munkaerőfelesleget gerjesztettek az agráriumban. Mindezt bonyolította az a körülmény, hogy a mezőgazdasági népesség az arányát ugyan nem tudta tartani az összlakosságban belül de abszolút számát még növelte is!

Az ingyen robot és egyéb úrbéri járandóságok elvesztése ellenére a nagybirtokrendszer túlélte az átalakulás megrázkódtatásait és továbbélő, speciális feudális megkötöttségektől terhelten – gondoljunk csak a hitbizományok fullasztó hatású intézményére – sokszor maga is a gazdasági és társadalmi fejlődés

kerékkötőjévé vált. Hiába volt a nagyarányú iparosodás miatti városokba áramlás és a kivándorlás, a munkaigényes mezőgazdasági kultúrák mellőzése ezeken a mamutbirtokokon erős feszültséget indukált a környező, szűk határok közé szorított falvakban. Ennek eredménye nemzetsorvasztó egy-gyermek rendszer, amerikai kitántorgás vagy heves – de csekély eredménnyel járó – cseléd- és aratósztrájkok lettek.

Amíg a szerencsésebb helyzetben lévő Nyugat-Európában az 1780-as évektől kiteljesedő ipari forradalom és az ezzel járó urbanizáció meggyorsította a nagybirtokok felbomlásának folyamatát és az ipari munkaalkalmak elszívó hatása miatt keletkezett mezőgazdasági munkabér növekedés rákényszerítette a nagyobb földesurakat birtokaik önfelszámolására, addig a magyar iparosodás üteme nem volt olyan gyors, hogy jelentősen meghaladja az agrárnépesség lélekszámának gyarapodását és ezért nálunk ugyanakkora földből kellett a növekvő létszámú paraszti társadalomnak eltartania önmagát. A nehézségek növekedéséhez az is hozzájárult, hogy az 1870-es évektől kezdve az olcsó, tengerentúli gabona lebírhatalan versenytársként jelentkezett Európában és a törvényszerű technikai fejlődés, gépesítés – elsősorban a cséplés terén – számottevő nagyságú munkaerőt szabadított fel. Ennek következtében alakulhatott ki az a szociográfiai irodalmunkból jól ismert helyzet, hogy az agrárnépességen belül oly széles társadalmi réteget képező napszámosok (1910-ben a paraszti népesség negyede) az év nagy részében, összességében kb. 180-190 napon át nem találtak maguknak munkát. Az a torz társadalmi szerkezet, hogy a magyar paraszti népesség több mint fele töredéktelkesekből vagy teljesen földtelenekből tevődött össze, valamint az ebből a helyzetből fakadó nyomor súlyos koloncként nehezedett a magyarországi modernizációra. Az a szomorú tény, hogy az ország akkori 18 milliós lakosságából legalább 6 millió lélek szegénysége miatt fogyasztóként tulajdonképpen alig jelent meg a piacon, erősen visszafogta az ipari termelést is és az egész folyamatot valami-féle ördögi körhöz tette hasonlatossá.

A nagybirtokrendszer konzerválódása – ezen belül pedig a kötött forgalmú birtokok majd 60%-os aránya – és a paraszti társadalom széles rétegeinek földtelensége rányomta bélyegét a kiegyezést követő dualizmus évtizedeire és nagyban befolyásolta a magyar mezőgazdaság tőkés fejlődését is.

1850-ben sor került az Ausztria és Magyarország közötti belső vámhatár felszámolására és így az ország agráripari terményei biztos felvevőhelyre lettek a Monarchia egyre bővülő, Lajtán túli piacain. Ugyan a Monarchia védett piaca kedvezményezett helyzetet biztosított a magyar gabona számára, de mint mindennek, ennek is megvolt a maga hátulütője. A garantált, világgpiacinál kedvezőbb árú felvevőpiac a belterjes gazdálkodásra való áttérés gátjává vált, mert

az örökös tartományok kereslete kényszerpályára állította, egyoldalúvá tette a termékszerkezetet.

Ugyancsak óriási jelentőségű volt az a mezőgazdaságon is lecsapódó húzóhatás amely az ország belső ipari növekedéséből és urbanizációs fejlődéséből eredeztethető. Ennek hatékony kiaknázása elképzelhetetlen lett volna hazánk bámulatos iramú infrastrukturális fejlődése nélkül, amely főként a gyors ütemű vasútvonal-építkezésekben figyelhető meg. Az 1867-ben még mindössze 2300 km-es vasúthálózat az első világháborút megelőző esztendőre 21798 km-re nőtt. Magyarország a 100 km²-re jutó 69 illetve a 100.000 lakosra vetítendő 104 kilométernyi pályahosszal igen előkelő helyet szerzett magának az európai országok rangsorában. Kiemelt fontossággal bírt a modern hajózás megteremtése is. A folyami teherszállítás volumene és a hajózható vízi utak hossza a lecsapolási és folyamszabályozási munkálatoknak köszönhetően jelentősen megnövekedett a századfordulóra. Ezekben a mezőgazdaságon kívüli, de ahhoz igen szorosan kapcsolódó tőkés vállalkozásokban oroszán rész jutott hazai nagybirtokosainknak. Több kiváló tanulmány is foglalkozik ezen beruházások Somogy megye és azon belül a Barcsi járás életére gyakorolt pozitív hatásairól.¹ Mindezt szemléletesen támasztja alá az az eddig még publikálatlan engedély okirat is amelyet Barcs nagyközség képviselőtestülete állított ki ifj. Széchenyi Imre gróf részére. Az 1895. november 12-i dátummal keltezett dokumentumban a település előjárói felhatalmazták a helyi nagybirtokost, hogy a Dráva bal partján védműveket építsen ki. Széchenyi terveit egyébként az illetékes minisztérium addigra már jóváhagyta és az állam 16.000 korona támogatással segítette a vállalkozás megvalósulását.²

A mezőgazdaság két fő ágának, a növénytermesztésnek és az állattenyésztésnek a fejlődését vizsgálva megállapítható, hogy az extenzív – egyoldalú gabonatermesztésen alapuló – növekedés lehetőségei a 19. század 80-as, 90-es éveire bezáródtak és a két ágazat közül az állattenyésztés tudott jobban alkalmazkodni a megváltozott feltételekhez.

Az állattenyésztés eredményei mögött alapvetően a paraszti birtokosok erőfeszítései rejlettek, hiszen Magyarország állattenyésztése főként a kisbirtokokon nyugodott.

Az 1911-es mezőgazdasági üzemművelés eredményei szerint a 100 holdon aluli gazdaságokban tartották a lovak 87, a sertések 85, a szarvasmarhák több mint 80 és a baromfiak legalább 90 %-át.

¹ Erdősi 1971, Majdán 1987.

² Somogy Megyei Levéltár (továbbiakban SML): Barcs nagyközség iratai. V/223-25

Figyelemre méltó eredményeknek lehetünk tanúi a külterjes tartásról a modern, belterjes, istállózó állattenyésztésre történő átállás során, de a növénytermesztés terén is találkozhatunk hasonló, előremutató jelenségekkel. A városi népesség növekedése kedvező hatással volt a gyümölcs- és zöldségtermesztésre. Ez utóbbi szántóföldi termelésbe történő bevonása, az otthoni házikertekben történő természetesen való minőségi túllépés szintén a tárgyalt kor eredménye.

Az 1850-1914 közötti Magyarország agrárvilágát jellemző főbb tendenciák vázlatos leírása után vizsgáljuk meg részletesebben a századfordulós Szulok mezőgazdasági életét és az ebből kibontakozó szociális viszonyokat. E tanulmány terjedelmi korlátai természetesen nem teszik lehetővé átfogó falumonográfia készítését e - főként sváb telepések által lakott - községről, de bízom benne, hogy a századforduló környékén készült nagy mezőgazdasági üzemméretű statisztikák (1895, 1911) és népszámlálási összeírások érdekes adalékokkal szolgálnak majd a helytörténet iránt érdeklődők számára.

A gazdaságok művelési szerkezete

Az 1895-ös nagy agrárösszeírás 256 gazdaságot említ Szulokból, s ezek mintegy 4176 holdnyi területen folytattak mezőgazdasági tevékenységet. Így itt, az egy-egy gazdaságra jutó átlagos üzemméret 16,31 kataszteri hold volt, ami alaposan elmaradt a Barcsi járás 4290 gazdaságára jutó -108.357 hold területből kiszámítható- 25,26 kh mögött. Ennek alapján -első pillantásra- egy meglehetősen hátrányos kiindulási kép lenne felvázolható a település mezőgazdasági lehetőségeiről. Csakhogy a felszín alatt érdekes tények rejteznek és ezeket figyelembe véve azt a megállapítást kell tennünk, hogy a szuloki gazdák éppen hogy jelentős lépéselőnyben voltak a járás többi kisbirtokos gazdálkodójához képest! A paradox helyzet megoldása egyszerű. Szulok olyan kivételes adottságokkal rendelkezett, amelynek kevés másik somogyi falu örvendhetett. A falu közigazgatási határai között ugyanis egyetlen 100 kataszteri holdnál nagyobb birtok sem terpeszkedett amely elszívta volna az éltető teret a kisgazdák elől. Felmérhetetlenül kedvező helyzet ez, hiszen a járás földjeiből a mindössze 31(!) 100 kh feletti úri közép és nagybirtok 65136 holdat foglalt el (60,11%). A maradék 43239 kh-nyi (39,89%) földön viszont 4259 paraszti gazdaság volt kénytelen osztozni. Szóval ha egy kicsit a rideg statisztikai adatok mögé pillantunk, akkor rögvest világossá válik, hogy a szuloki gazdaságok átlagosan több mint 16 holdnyi területével szemben a járás átlagos kisbirtokosa kénytelen volt beérni alig több mint 10 holddal!

Szulok tehát megszabadult a nagybirtokok külterjes, egyoldalú gabona-termesztésre berendezkedett, munkaintenzív termelési kultúrákat mellőző és így csupán minimálisan kevés munkáskezet igénylő szorításából. Abból a halálos szorításból, ami egyenesen vezetett az előbbieken már megemlített kivándorláshoz és az egyke terjedéséhez.³

Minden magyarázatnál szemléletesebben világíthatjuk meg ezt a helyzetet, ha a járásbeli Lakócsa esetét állítjuk párhuzamba Szulokkal. A szintén nemzetiségi, bár zömmel horvátok lakta Lakócsa 4947 holdas gazdasági ösztérületéből a Zselicszentjakabi Apátság 3426-ot foglalt el (69,25%), mindössze 16 állandóan foglalkoztatott cselédet alkalmazva, miközben már az 1890-es esztendőben is 1328 fő élt a faluban. A svábok lakta Szulokban – nyilván a magukkal hozott magasabb mezőgazdasági kultúrájuknak is betudhatóan – szántóföldi művelés 3046 holdon folyt 81,56%-os legmagasabb értéket elérve a Barcsi járásban, míg ezzel szemben Lakócsa részéről 1398 kh állt, a legrosszabb 28,26%-os járásbeli részesedéssel, ahol egyébként a 26 település összesített átlaga 48,71%-os értéket mutatott.

Természetesen pusztán Lakócsa esetéből kiindulva hiba lenne az összes nagybirtokot egy kalap alá venni. Részint a természeti környezettől (erdők, nádasok, nemtermő területek stb. kiterjedése), részint pedig a gazdálkodó személy anyagi lehetőségeitől, hozzáértésétől befolyásolva az egyes nagybirtokok között is óriási különbségek alakultak ki még a járáson belül is. Megállapítható, hogy leginkább a 100-1000 kh közé eső bérletbe adott birtokokon éltek a szántóföldek kiterjesztésével. Ennek aránya itt még a 100 hold alatti parasztnak tekinthető gazdaságok eredményét is felülmúlta, hiszen a Barcsi járásban a kisbirtokosokra eső 43239 holdnyi területből 23783 holdat kezeltek így, ami 55,0%-os mutatónak felelt meg, viszont a járás 9 bérletbe adott úri közép-birtokán ez átlagosan 73,05%-os volt (4389 kh-ból 3206kh). De Szulok imponáló, és az intenzívebb gazdálkodást jelző adatai még ezt is jóval felülmúlták.

Más a helyzet azonban a kert -és szőlőművelés tekintetében. Ebben nem csak arányait vizsgálva vezet a kisbirtok, hanem a járásbeli 1322 hold kertészetből 1007-et (76,18%), míg a 425 hold szőlőből 370-et (87,06%) elfoglalva abszolút értékben is a paraszti gazdaságok birtokolták ezen művelési ágak döntő, nagyobbik részét. A kertészkedést szemügyre véve megállapítható, hogy 1,22%-os részesedésével a Barcsi járás felülmúlta a megye többi részét, ahol 1050871 kh-ból csak 9622-n folyt ilyesféle gazdálkodás (0,92%). Szulok viszont a maga 39 holdas kertészetével (0,93%) igen jelentős arányban elmaradt a 100 kh alatti kisgazdaságokra jellemző 2,33%-os értéktől, nem is

³ Ander 2004, Neubauer 1909, Széchenyi 1910, Szili 1995.

beszélve Drávaszentés 54 kh-s 5,37%-os eredményéről, amely kiemelkedően a legjobb volt az egész járásban.

Persze a viszonylag kedvező járási adatok is meglehetősen gyengének mondhatók még ezen igencsak relatív „fejlettség” fényében is. A pomológia tudománya igencsak gyermekcipőben járt még ezidőtájt Magyarországon. A házi szükségleteket nagyjából fedezte a megtermelt mennyiség, a helybeli városi piac pedig nem tudott felvenni sokkal nagyobb mennyiséget. A távolabbi piacok a megfelelő élelmiszeripari bázis híján pedig nem voltak elérhetőek a kiemelkedő közlekedési lehetőségekkel sem (Barcs az első világháború előestéjére hat vasúti vonalból álló háló csomópontjában helyezkedett el.). Néhány élelmesebb gazdálkodó azonban élni tudott a lehetőséggel. A Széchenyiek somogytarnócai uradalmának 30 holdas kertészetéből vasúton szállították a grófi birtok terményeit Barcsra, amellyel mintegy 2000 koronás évi forgalmat bonyolítottak le.⁴ A megfelelő feldolgozást, tartósítást lehetővé tevő konzervgyárak hiánya miatt azonban nem tudott kibontakozni nagyobb arányú zöldségtermesztés. Budapest messze volt, a megyei centrumok pedig önmagukban kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy egész vidékek, járások törpebirtokos népessége ilyesmire alapozza egzisztenciáját. Pedig országos viszonylatban -gondoljunk az igen sikeres bolgár kertészekre, makói hagyma vagy kalocsai paprika termesztőkre stb. – volt rá példa, hogy viszonylag kis földből is meg lehet élni megfelelő gazdálkodás mellett.

Mint az egyik legintenzívebb művelési forma, a kertészkedés alkalmas lehetett volna a munkaerőgondok enyhítésére, a töredéktelekrekre szorult szegény-parasztság élethelyzetének javítására, de mindez (a megfelelő feldolgozóiparon túl) speciális ismereteket is megkövetelt. Járásunk községi könyvtáraiban a kis kötetszámnak és az egyáltalán nem elsődleges ismeretterjesztési funkciónak megfelelően, csak elvétve akadt egy-egy mezőgazdasági szakmű. Csánki Dezső vármegyei monográfiájában a somogyi állapotok komor képe tükröződik vissza járásunkból is, hiszen itt még az első világháború előtt is csupán 6 könyvtárból meríthetett némi korszerű ismeretet az érdeklődő. (S e hat községi könyvtár könyvállománya mindösszesen csupán 1433 kötet volt...)⁵ Jelentős modernizáló hatással bírt nem csak a környék, hanem az egész Dunántúl gazdaságaira nézvést a gróf Széchenyi Imre kezdeményezésére 1886-ban elindított Szentimrei Földműves Iskola.⁶ A Földművelésügyi Minisztérium által fenntartott intézményben a bentlakó - paraszti családokból kikerülő - diákok elvégezték a tangazdaságban

⁴ Ujváry 1914. 341.

⁵ Vende 1914. 278.

⁶ Király 1992. 292.

felmerülő gyakorlati feladatokat és magas szintű elméleti képzésben is részesültek, lévén, hogy az iskola fő céljai közé tartozott, hogy a kétéves képzés folyamán a nagybirtokok számára szakképzett gazdatisztket neveljenek. A járás északi határától mindössze 15 kilométernyi távolságra fekvő oktatási intézmény kisugárzása letagadhatatlan.

A nyilván nem csak a kertészkedésre, hanem a jóval szélesebb, a mezőgazdaság tág témaköreit felölelő „továbbképzésekben” fontos szerep jutott a társadalmilag is igen fontos olvasóköröknek, népnevelési egyleteknek és gazdaköröknek is, amelyekből több tucatnyi működött a járás 26 községében.⁷ A legtevékenyebb, és pozitív hatását egész Dél -és Közép-Somogyra kiterjesztő ezek közül a Csokonya Vidéki Népművelési Egylet volt, amelynek alapszabályát 1878 végén fogadták el.⁸ Elnöki tisztét egészen 1882-ig a lábodi földbirtokos, gróf Széchenyi Pál látta el, elévülhetetlen érdemeket szerezve a jutalmazások, kiállítások és kitüntetések rendszerének megalapozásával. A szervezet leghíresebb titkára az 1889-1903 közötti években az erdőcsokonyai református tanító, Szalóki Dániel volt. Széchenyi Pál 1882-1889 között, mint földművelésügyi, ipari és kereskedelmi miniszter -Szalóki beszámolóí alapján rengeteget tett az egész megye dohánytermesztésének és szőlészeti kultúrájának felemeléséért. A főként papokból, tanítókból, uradalmi tisztartókból, erdészekből és jómódú földművesekből álló tagsággal rendelkező egyesület vonzáskörzete Barcstól Szulokon át Homokszentgyörgyig, Babócsától Darányig kiterjedve tulajdonképpen átfogta az egész járás területét. 1913-ig 37 felolvasást tartva olyan ismereteket közvetített, amelyek nélkülözhetetlenek voltak a modernizálódni és polgárosodni kívánó gazdák számára. Mindamellett még volt erejük az egyke-ellenes harcra és a Horvátországba szakadt magyarság pártfogására is.

Lukáts Lajos erdőcsokonyai segédtsízt, Máthé Lajos somogyvisontai lelkész, Csabai Kálmán szentimrei segédtanár vagy az ottani igazgató, Bolgár Dezső előadásai letagadhatatlanul nagyot lendítettek a járási mezőgazdaság korszerű ismeretekkel való ellátottságán.

Lukáts a korszerű vetésforgó elterjesztésének legfőbb itteni szószólója volt, amit mi sem indokolt jobban, mint hogy a környék nagy részén nemrég még erdő zöldellt, ezért a talaj humuszban szegény erdőtalaj volt. A sovány somogyi talajokban tenyésző szaprofita nitrogén talajbaktériumok a bácskai 74 kg-mal szemben itt évente csak 28 kg nitrogént tudtak kataszteri holdanként megkötni, ami hátrányosnak volt tekinthető a megfelelő talajerő utánpótlás

⁷ *Bősze* 1985. 401-432.

⁸ *Bősze* 1988. 243-262.

biztosításának szempontjából.⁹ Ezért fokozottabb jelentőséggel bírt tehát, hogy ezt a gyengébb képességet miként aknázzák ki. A helyes vetésforgó megválasztásának már csak azért is nagy szerep jutott, mert az 1895-ös összeírás szerint járásunkban a 4290 gazdaságból csupán háromban használtak műtrágyát! (De egész Somogyban is csak 73 olyan gazdaság volt, ahol éltek ezzel a módszerrel.)

A Somogyi Gazdasági Egyesület már az 1895. január 28-i sárdi tanácskozásán megfogalmazta az agrártársadalom követeléseinek 18 pontját, amelyek közül a 17. tartalmazta a mezőgazdasági oktatás fejlesztésének igényét.¹⁰ Ez annyiban teljesült, hogy a fentiekén kívül a Földművelésügyi Minisztérium támogatásával is rendeztek mezőgazdasági felolvasásokat. Az ingyenes, népies előadásokat a járás székhelyén 1899-től Gróf Mihály tanító szervezte. A nagyobb mezei munkákat szüneteltető időszakokban, a téli estéken megtartott továbbképzések főként a talajművelésről, a szőlőtelepítésről, a gyümölcsstermelésről, a háziállatok megfelelő gondozásáról és a helyes trágyakezelésről szóltak.¹¹ Mindez óriási hiányt pótol, hiszen megfelelő szakemberből igen kevés akadt a környéken. Még 1910-ben is csupán 4 kertészt talált a népszámlálás a járásban. (Hármat Barcson és egyet Darányban (igaz, egész Somogyban is csak 34 akadt).¹² Nagyobb jelentősége lett volna a járásbeli gazdák számára annak a mezőgazdasági iskolának az elindítása, amelyet 1908-ban indítványozott az illetékes minisztérium. Mindebből azonban a Barcsi Képviselőtestület rövidlátása miatt nem lett semmi. A tervezetet – sajnos túlzott bizalommal élve a város gazdasági konjunktúrájának folyamatossága iránt – visszautasították: „*Minthogy Barcs község lakossága nem kíván mezőgazdasággal, szőlőműveléssel, kertészettel és állattenyésztéssel foglalkozni.*”¹³ Pedig az addig párját ritkító kisvárosi karrier fejlődése eddigre visszaesett.¹⁴ És ha mindez nem is így történt volna, a hihetetlenül kedvező szállítási és az ebből fakadó kedvezőbb piacra jutási lehetőségeket meglehetősen nagy hiba volt nem kihasználni. Ha az elsősorban ipari, kereskedelmi jellegű Barcs számára esetlegesen derogáló is volt egy ilyesfajta indítvány, járási székhely lévén gondolhattak volna arra, hogy a környező falvak nehézségein talán könnyíthetnének egy ilyen iskola létesítésével, hozzájárulva a gazdaság fejlesztéséhez, annak belterjesebbé válásához.

⁹ Ujváry 307.

¹⁰ Molnár 1929. 34.

¹¹ Újvári 1979. 107.

¹² A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények (továbbiakban: MSK) -Új sorozat 48. kötet. Budapest, 1913. 51.

¹³ SML. Barcs nagyközség iratai V./223-25. Közgyűlési Jegyzőkönyv 25/1908.

¹⁴ Mérey 1979. 55-61.

Környékünkön igen nagy volt az eltérés a megye többi területéhez képest a szőlőterületek és gyümölcsfák esetében is. Az 1895-ben 2148609 fából álló somogyi állománynak csupán 5,4%-át (116139 db) irták össze a járásból. Somogy megye többi részén átlagosan 1,93 gyümölcsfa jutott egy-egy kataszteri hold területre, de nálunk ez a mutató ettől alaposan elmaradva, mindössze 1,07 volt. A két véglelet Komlósd és az uradalmas Somogytárna jelentette. Előbbinél az összeírt 7764 db fa azt eredményezte, hogy minden holdra 6,46 gyümölcsfa esett, utóbbi siralmas adatai viszont csak 0,16 fát jelentettek holdanként. A Szulokban megszámlált 3906 darab gyümölcsfa a község területére levetítve 0,94 db/kh átlagértéket mutat, ami ismételten kedvezőtlenebb még a járási szintnél is.

1890-től egy törvényhatósági szabályrendelet értelmében ugyan kötelezővé vált községi faiskolák létesítése, de mindez a lesújtó eredményt nemigen befolyásolta. Mindazonáltal a községi, iskola melletti kertekben, gyümölcsfa iskolákban a helybéli tanulókkal az elméleti tudnivalók mellett -főként a gyakorlati ismeretekre helyezve a hangsúlyt- a tanítók megismertették a konyhakerti növények ápolását, a szőlő- és gyümölcsfaművelést, újfajta ipari és kereskedelmi növények, valamint különféle veteménymagvak termesztését. Ezekben a mintakertekben a fiatalok megtanulhatták az okszerű kertészkedés, így például a dugványozás és a magvetés fortélyait, megismerhették a csemete-nevelés és a legmegfelelőbb gyümölcsfák szaporításának minden csínját-bínját.¹⁵

A szőlőterületek vonatkozásában még szembeűnőbb aránytalanságot figyelhetünk meg.. Az 1895-ös statisztikában szereplő Barcs járási 425 kh szőlőterületből csak 312 hold volt beültetve, ami az összes gazdasági területnek mindössze 0,29%-a volt. Ez megdöbbentő mértékben elmaradt a megyére jellemző 1,76%-os szinttől. Járásunk kilenc községében egyáltalán nem volt szőlőültetvény és csak minimális, 1 holdnyi szőlővel találkozunk Szulokban is.

Természetes, hogy ilyen alacsony részesedés mellett, ilyen kis szőlőterületek a filoxéra pusztítása nélkül is képtelenek voltak kielégíteni a helybeli fogyasztói igényeket. Viszont a járás lakossága nem maradhatott alkohol nélkül... és egyes itt létesült szeszipari üzemek országosan is előkelő rangot vívtak ki maguknak. A szeszgyártás és finomítás igen jövedelmező üzletággá fejlődött, „...különösen amióta a filoxéra pusztításai a borról a spirituszra szorították a szegénységet.”¹⁶

A filoxéra kártevése ugyanis óriási méreteket öltött. 1895-ben 16272 hold területet, azaz az összes szőlőbirtok 46%-át pusztította el Somogyban.¹⁷

¹⁵ Kanyar 1979. 186.

¹⁶ Somogy 1893. december 17. 2.

¹⁷ Hirsch 1903. 24.

Az erdőirtások és legelőfeltörések után nyert homokos földeken nem volt annyira jövedelmező a búza termesztése, hanem sokkal inkább megérte a rozs, a burgonya és a kukorica vetése, amelyek termelése szeszgyártás céljából igen jövedelmező volt. A szeszfőzdek kazánjait a vasúton – a szárnyvonalak kiépülése után a legtöbb helyre – eddigre már könnyen ideszállítható mecseki kőszénnel, az uradalmi erdőkben kitermelt, más célra nem hasznosítható fával vagy az erdőirtások nyomán keletkező fenyő- és tölgytuskókkal felfűtve nagy hasznot hajtó és a bortermelés alacsony volta miatt hiánypótló ágazatokra tettek szert tulajdonosaik. Elég ha itt most csupán a valamelyik Jókai regény lapjaira kívánczó leleményes vállalkozóra, Kremzir Mórra utalunk.

Nagy jelentősége volt az ipari fejlődés gyengesége miatt nehezen elhelyezkedni tudó nincstelen földmunkások foglalkoztatása szempontjából az olyan, Szulok mezőgazdasági életében is igen fontos szerepet betöltő kapásnövényeknek, mint például a burgonya vagy a dohány. A korábbi szántóföldi kulturákhoz képest a kapásnövények termesztése nagyságrendekkel alaposabb talajelőkészítést és növényápolási munkákat kívánt meg. Ennek egyik leglényegesebb hatását abban látjuk, hogy az összes korábban termesztett növényekhez képest összehasonlíthatatlanul megnövelte az egységnyi területre szükséges munkaráfordítást és az év sokkal nagyobb hányadában el tudta látni munkával az ezzel foglalkozó gazdákat.

A környező területek homokos talaja kiválóan megfelelt a dohány és a burgonya termesztésére. Szulok századfordulós virágzása nem utolsó sorban e két növény sikeres termesztésének volt köszönhető. Hozzáértő gazdálkodás mellett a nagybirtokon is megérte ilyesmivel foglalkozni, hiszen a megyei monográfia szerzőjének feljegyzése alapján a somogytarnócai Széchenyi uradalomban egy 16 holdas dohánykertészetet működtettek az első világháború előtti években.¹⁸

Habár a füstölnívalónak termesztett növény a nagy munkaerőigény miatt alapjaiban véve nem válhatott a nagybirtokok meghatározó terményévé, és inkább a speciális képzettségekkel rendelkező kiscgazdák körében terjedt el.

A járásunkbeli összes mezőgazdasági földterület ágazati megoszlását vizsgálva rögtön szembetűnik az erdőszültség magas aránya. 1895-ben a szántóföldek után az erdők foglalták el a legnagyobb területeket, összesen 23743 kataszteri holdat, mintegy 21,91%-os részesedést elérve, ami némileg még a Somogy egyéb részeire jellemző, átlagosan 20,43%-ot is meghaladta. A régebbi időkben közmondásos volt a megye ösrengetegben való gazdagsága. Ahogy a szólásmondás tartotta: „*Nem az erdő van Somogyban, hanem Somogy*

¹⁸ Ujváry 341.

van az erdőben.” A megye kétharmadát még az 1800-as évek elején is erdő borította, és a 19. század negyvenes évek elejére a sok irtás ellenére még mindig több, mint 538000 hold -vagyis a mezőgazdaságilag hasznosítható földek 40%-a volt erdő.¹⁹

A jobbágyfelszabadítást követő időszak azonban megtette a magáét abban, hogy az erdővagyon korlátlan felhasználása révén jócskán megcsappanjon a lankákat és a Dráva-síkságot borító vadon aránya. Az 1853. évi pátens erdőjárandóságokról, erdei haszonvételek kiadásáról szóló intézkedéseit az 1871. évi 53. törvénycikk rendezte végül. A falvaknak közös vagyónként kiadott, szét nem osztható erdőilletőségi területeket aztán az 1879/31. tc., az ún. első erdőtörvény (amelynek meghozatala előtt ritka kivételtől eltekintve - pl. kincstári erdőbirtokok- szakszerű erdőművelés, erdőgazdálkodás nemigen folyt az országban) értelmében állami felügyelet alá helyezték, előírva a gondos üzemterv szerinti kezelést. Mindez persze korántsem hozott egy csapásra eredményt. A volt úrbéresek 214 erdőilletőségéből a megye területén ugyanis még 1893-ban is csak 51-et, a 238000 kh erdőből pedig csak 18180 kh-t kezeltek rendszeres üzemterv szerint. És mivel az állomány perdöntő hányada a nagybirtokokon helyezkedett el -amelyek kezelésébe az államnak vajmi beleszólása lehetett- az apadás folyamatos volt.²⁰

A Barcsi járásból évente 100 kh erdő tűnt el! Az 1885-ben a miniszteri rendelettel jóváhagyott Somogy megyei törzskönyv adatai szerint az erdőterület járásunkban 24498,2 kh volt.²¹

Ugyanez a szám az 1895-ös felvétel alapján már csak 23408 kh. Tíz év alatt tehát 1090 hold erdővel lett kevesebb.

A legerdősültebb határú falunak Homokszentgyörgy számított, mert ott ez a mutató 45,58%-ot jelzett. Szulok 326 kh erdejével és a mindössze 7,81 %-os erdősültségi rátájával a harmadik legalacsonyabb értéket képviselte a járás települései közül.

A somogyban telkenként kiadott erdők kicsiny átlaga (3,21 hold)²² érthetővé teszi, hogy miként került nagyobb részük a jobbágyfelszabadítás után a nagybirtokok kezére. Az 1895-ös felvételek alapján a tárgyalt 26 falu környékén az 1000 hold feletti nagybirtokok rendelkeztek az állomány 77,65%-ával. A 13 itteni 100 -1000 kh közötti középbirtok pedig az erdők 2,68, míg a 100 kh alatti kisbirtokok a sokat sejtető 19,72 %-át birtokolták csak.

¹⁹ Mérey 1963. 133-152.

²⁰ Mérey 1974. 85.

²¹ Takács Éva 1976. 247.

²² Uo.: 247.

A környékbeli birtokosok szívesen éltek a fakitermeléssel, mint az egyik leggyorsabb pénzszerzési módszerrel. A lakócsai alapítványi birtokon az erdőtörvény meghozatala előtt például több ezer hold erdőt irtottak ki úgy, hogy alig 20 hold volt az ifjított erdő. A kopárrá váló, letarolt területek újraerdősítése a csak hosszú évek múltán megtérülő tőkebefektetések miatt pedig igencsak kétséges volt, hiszen köztudott, hogy valamirevaló tölgyes felneveléséhez legalább nyolcvan esztendő szükséges. Egy-egy környék erdőpusztításai akkor vettek nagyobb lendületet, amikor a vasút az ottani falvakat is elérte. Az építkezésekhez rengeteg jó minőségű és szívós faanyagra volt szükség talpfának, másfelől pedig a drága szekerezés miatt addig nem igazán kifizetődő tömeges kitermelés így most megoldhatóvá vált.

A nem megfelelő gazdálkodás maga után vonta az újabb állami beavatkozást. Az első erdőtörvény 17. §-ában állami felügyelet alá vont erdőkre az 1898/19. törvénycikk most kiterjesztette az állami kezelést is. Az ennek eleget tenni képes apparátust is felállították Somogyban, a 12 erdőőri és az ezek alá tartozó 225 erdőszolga megszervezésével. A Barcsi járási erdőőri kerület fennhatósága ekkor 22 községre és 2887,3 hold területre terjedt ki (természetesen az egykori tisztán uradalmas vagy telepített falvakra, mint pl. Pálfalu, Somogytarnóca vagy Szulok nem, lévén, hogy itt sor sem kerülhetett erdőjárandóságok kiosztására annakidején.).²³

Ez a hatalmas természeti kincs, amelynél a Dráva túloldalán, Szlavóniában még nagyobb östölgyesek pompáztak, nyilvánvalóan felkeltette a fakereskedők és a fafeldolgozó ipar képviselőinek az érdeklődését. A járást délről szegélyező Dráva már a vasútvonalak megnyitása előtt megfelelő víziutat biztosított a nyers -vagy félkész áruk elszállítására. A térség gazdaságtörténetéről szóló szakmunkák nem győzik hangsúlyozni a folyó Barcs fejlődésében betöltött szerepét, hiszen a helyi érdekű vasútvonalak megépüléséig nagyobb kapacitású áruszállítás lebonyolítására tulajdonképpen csak ez volt alkalmas. Komoly fa -vagy malomipar nélkül egyhamar ki sem fejlődhetett volna.

A hiányos közlekedési lehetőségekkel küzdő Somogyban azonban vidékünk a századforduló utáni időszakra (legalábbis ami a vasutakat illeti) nem kellett, hogy panaszkodjon. Ám nem volt olyan kedvező a helyzet a közutak tekintetében. Különösen a Barcstól keletre elterülő Dráva-síkság, főként horvátok lakta falvait lehetett nehezen megközelíteni. Szerencsésebb helyzetben voltak a Belső-Somogy felé eső települések, mert a szárazabb homoktalajok jó vízelvezető tulajdonságának köszönhetően errefelé csak ritkán alakult ki olyan irdatlan sártenger, mint amilyen a Tabi járásba látogató Jókai

²³ *Uo.*:250.

Mórt fogadta, s ragadtatta a következő kifakadásra. „*Ilyen utak még Boszniában sem lehetnek*”²⁴

Szulok e téren is szerencsés helyzetbe került, mert Barcs növekvő kereskedelmi és gazdasági szerepe már igen korán felvetette az igényét egy megfelelő kapcsolat kiépítésére a megyeszékhellyel. Ezért az 1850-60-as évek fordulóján az állami Iharosberény-Böhönye-Kaposvár országútból Kaposfőnél leágaztatva megépítették a Kaposvár-Barcs utat, amely Kadarkúton és Ladon át Homokszentgyörgynél lépett a járás területére, Szulok érintésével eljutva a Dráva-partig.²⁵

A megyei utak állapota azonban némi kivetnivalót hagyott maga után, mert az 1897-es felmérések szerint Somogyban az állami és törvényhatósági utakból még mindig 55,4 %-os volt a kiépítetlen utak aránya. Könnyen kiszámítható, hogy az átlagosan évente lekövezett 3 km-es szakaszokkal e csigatempó mellett több mint 100 évre lett volna szükség a már meglévő, de földes utak rendbetételéhez.²⁶ Így semmi csodálkoznivaló nincs azon, hogy még 1911-ben is rengeteg dolga akadt a járási útfelügyelői posztot betöltő Retsky Péternek.²⁷ A terménybetakarítást követően beálló csapadékos időjárás miatt felázó utakon így igen megnehezült mind a nagy, mind pedig a kiszáradt dolga, jelentékeny károkat okozva megtermelt javaik értékesítése során. Mindemialatt igen nagy fontossággal bírt a járás második helyi érdekű vasútvonala, amelyet 1905 november 18-án nyitottak meg²⁸. Ehelyütt nincs mód a vasúti közlekedés fejlődésének még csak vázlatos felvillantására sem, de annyit mindenképp meg kell említeni, hogy e Barcsot és Kaposvárt összekötő vasúti szárny létrejötté áldásosan segítette az útvonalán fekvő falvak – s köztük Szulok – életét is.

Visszatérve az erdőkre, megállapítható, hogy azoknak nem csak ipari szempontból, hanem az állattenyésztést tekintve is fontos szerep juthatott. Noha az összeírásokban legelőként szerepelnek – legalábbis ami a kezdeti időszakot jellemezte – ezeken igen gyakran erdő vagy liget értendő az ún. erdei legelők gyakori kiosztása miatt. A művelési ágak megoszlása alapján járásunkban a megye egyéb területeire jellemző 9,52%-os aránnyal szemben 12,57% volt a legelők részesedése a gazdaságok összterületéből 1895-ben. A legmagasabb értéket Darányban lelhetjük: 1622 kh – 31,55%, míg a legalacsonyabb mutatóval Szulokban találkozunk. 99 kh – 2,37%. Mivel Szulokban kizárólag csak 100 kh alatti paraszti gazdaságokkal volt dolga a statisztika készítőinek, érdemes ezt az

²⁴ Erdősi 1980. 312.

²⁵ Uo.: 287.

²⁶ Uo. : 307-311.

²⁷ Somogy vármegye almanachja. Kaposvár, 1911. 42.

²⁸ Erdősi 1983. 226 .

eredményt összevetnünk a járási kisgazdaságokra vonatkozó 14,72 %-os eredménnyel is. Ismételten megállapítható tehát, hogy a szuloki sváb gazdák némileg más művelési struktúrát alkalmaztak mint a járás többi földművelője. Racionális megfontolásaik eredményeként óriási mértékben kitágították az intenzívebb szántóföldi termelés kereteit és ezzel párhuzamosan visszaszorították a falu határában minden külterjesnek tekinthető erdő, legelő és rét területeket, amelyek akármilyen gondos kezelés mellett sem hozhattak akkora hasznot, mint a jól átgondolt vetésforgóban termesztett szántóföldi kapásnövények.

Ennek megfelelően Szulok rétjeinek százalékos indexe ismételten jóval alacsonyabb volt az egész járásra jellemző 8,54 illetve a paraszti gazdaságokra számítandó 9,82 %-tól mivel a község 103 kataszteri hold rétje csupán 2,47 %-os értéket jelentett. A földadó alá nem eső, terméketlen területek aránya is szerencsés helyzetet és szorgalmas gazdákat valószínűsít Szulok esetében. A járás gazdaságainak területéből 6,04 %-a számított terméketlennek, de itt ez csupán 4,84 %-ot tett ki, míg kedvezőtlen földrajzi fekvésének köszönhetően, a nedves Dráva-menti lapályon elhelyezkedő Szentborbásnak a területeiből majd egyötöd (19,07 %) volt terméketlen.

Még egy érdekes adatot meg kell említeni amely igen jól szemlélteti a szuloki sváb gazdák parasztpolgári öntudatát és racionális viszonyulását a mezőgazdasági munkákhoz. 1895-ben a Barcsi járás gazdaságai közül csupán minden második kötött tűz elleni biztosítást épületeikre, de a 256 szuloki gazdaságból 237-en (92,6 %) tették meg ezt a lépést! Szintén sokat sejtető, hogy járásban mindösszesen 161 gazdaság rendelkezett ekkor jégkárbiztosítással, és ebből 33-at (20,5%) szuloki birtokosok kötöttek meg.

A járás állattenyésztése

A mezőgazdasági művelés ágazati szerkezete mellett a másik nagyon fontos összehasonlítási alap az egyes birtokkategóriák élő felszereltsége és az ezek közötti állatállomány megoszlása. Az 1895-ös Somogy megyei állapotokat Kanyar József az alábbiak szerint jellemezte:²⁹

Az állatállomány megoszlása Somogyban 1895-ben

Gazd csoport	szarvasmarha	ló	sertés	juh
0-100 kh	57,2 %	82,6 %	70,5 %	0,9 %
100 kh-n felüli	42,8 %	17,4 %	29,5 %	99,1 %
	100 %	100 %	100 %	100 %

²⁹ Kanyar 1974. 217, Király 1984. 228-229, MSK-Új folyam 15. kötet. A magyar szent korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Első rész. Bp. 1897. 184-185.

Számításaim szerint a Barcsi járás nélkül Somogyban található 525451 kh szántó, 90102 kh rét és 100040 kh legelő, azaz 715593 kh területre a szarvasmarhák (143046 db), a lovak (55668 db), a sertések (229630 db), és a juhok (327299 db) számából kiszámítva összesen 277369,9 db számosállat jutott. (Tanulmányomban a leginkább elterjedt, általánosan használt átváltási kulcsokat alkalmaztam. Ennek értelmében egy számosállat egyenlő egy szarvasmarhával vagy egy lóval, illetve egy sertés megegyezett 0,2, egy juh pedig 0,1 számosállattal. Természetesen léteznek egyéb konvertálási módok is, de a könnyebb átválthatóság kedvéért a fenti módszernél maradtam.)³⁰ Azaz kataszteri holdanként 0,39 számosállattal lehet kalkulálni. Elvégezve a Barcsi járásra is ezt a vizsgálatot, itt az 52790 kh szántóra, a 9256 kh rétre és a 13619 kh legelőre (összesen 75665 kh) 15546 db szarvasmarha, 6675 db ló, 25047 db sertés és 28272 db juh, azaz 30057,6 db számosállat esett. Ennek alapján a megyei eredményeknek megfelelő számosállat jutott egy kataszteri hold szántó - rét - legelő területre járásunkban (0,4 db/kh). Itt azonban a törpe- és a kis-, azaz a 100 kh-ig terjedő parasztgazdaságok jobb mutatóval rendelkeztek, mint a somogyi átlag.

Az állatállomány megoszlása a Barcsi járásban 1895-ben

Gazdasági csoport	Szarvasmarha	Ló	sertés	Juh
100 kh alatt	64,4 %	84,8 %	78,4 %	6,5 %
100 kh felett	35,6 %	15,2 %	21,6 %	93,5 %

A 26 település első és utolsó helyén Szentborbás, illetve Somogytarnóca végzett. Előbbihez a zselicszentjakabi apátság nagybirtoka, míg a másikkra Széchenyi Ferenc gróf uradalma szolgálhat illusztrációként, jól ábrázolva azt a helyzetet, amely szerint egy-egy falu hegemon nagybirtoka milyen erősen tudta befolyásolni az adott település eredményeit, rányomva arra saját sikerességének vagy sikertelenségének bélyegét. Szentborbáson a 963 kh területen 676,8 db számosállatot, míg Somogytarnócán 8012 kh-n 1934-et tartottak: 0,7 számosállat/kh, illetve 0,24 számosállat/kh eredménnyel. Széchenyi Ferenc egyetlen – 5732 kh szántó-rét-legelő területet tartalmazó – Somogytarnócahoz bejegyzett sajátkezelésű birtokán csupán 1270,4 db számosállatot tartottak (0,22 szá/kh), míg Szentborbáson a zselicszentjakabi apátság által kezelt 632 kh-n 326,4 db számosállatot találunk (0,52 szá/kh). Magyarán, az előbbi esetben nem volt meg a megfelelő tőke a birtok elegendő mennyiségű számosállattal való „feltöltéséhez”.

³⁰ Szuhay 1998. 153. Szuhay számosállat-átszámítási kulcsai: 1 szarvasmarha = 0,8 szá, 1 ló = 0,8 szá, 1 sertés = 0,114 szá, 1 juh = 0,0714 szá.

Összességében az 1000 kh-n felüli birtokok között ismét nem lehet különbséget tenni kezelésük szerint az állattartás szempontjából. A nagybérletek 13540 kh-s szántóföld-rét-legelő területén 3493,4 db, míg a sajátkezelésűn 22316 kh-n 5770,9 db számosállatot tartottak. Ez pedig mindkét esetben 0,26 szá/kh-nak felelt meg. Tehát 1000 kh felett a csoportok átlagában egyformán alacsony intenzitású állattenyésztésről lehet beszélni járásunkban. Együttesen rossznak nevezhető a 100-1000 kh közötti haszonbérletek állattartása is, mert 4036 kh-jukon csak 544,6 számosállatot tartottak (0,13 szá/kh), Homokszentgyörgyöt nem számítva, ahol a községi földön egyetlen szarvasmarha legelésztett, a három sajátkezelésű középbirtok átlaga 0,39 szá/kh-t elérve az összesített megyei szinten állt (1216 kh - 473,2 számosállat).

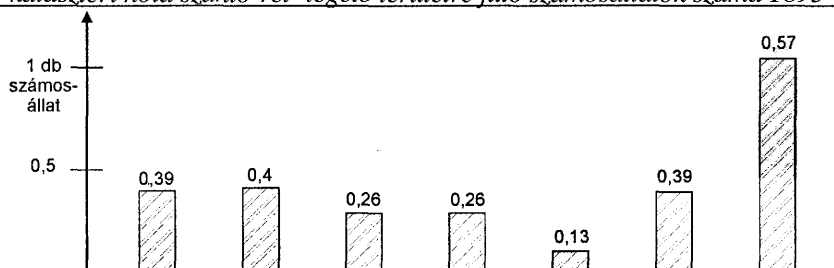
A 100 kh alatti gazdaságok szemügyre vételével nyert eredmények fontos alaptézisek megállapításait fogják alátámasztani. A kisbirtokok 19774,5 kh-nyi területére 34394 számosállatot véve ugyanis az imponáló 0,57 szá/kh-t kaphatjuk. Tehát az egységnyi területre jutó paraszti állatállomány többszörösen felülmúlja az uradalmakét, így hatékonyságuk jóval nagyobbak mondható. Bár Szulok állattartása (amit, ismétlem, nem másik falvakkal, hanem a 100 kh alatti kisgazdaságokra vonatkozó összesített adatokkal érdemes összevetni, mert Szulok tisztán csak kisgazdaságokkal rendelkezett és 100 kh feletti ún. úribirtok nem volt a falu határai között) némileg más képet mutatott. Eszerint itt, a 3608 szántó-rét-legelő területre mindössze 1543,2 számosállat jutott, ami 0,43 szá/kh-s eredményével csupán háromnegyede a járási kisbirtokok átlagának.

Nagy általánosságban elmondható, hogy a tárgyalt időszakban az állati termékek ára -szemben a gabonáéval- mindvégig emelkedő tendenciát mutatott. Mindaz a változás, amely az első világháborút megelőző két és fél évtized alatt az állattenyésztésben végbement szemléletesen bizonyítja a gazdák alkalmazkodóképességét. Az igazi előrelépés nem is a lakossághoz viszonyított állatsűrűség növekedésében, hanem az állattenyésztés szerkezetének megváltozásában érhető tetten. Mindazonáltal a fejlődést komolyan behatárolta, hogy hazánkban a szántóföldi takarmánynövények az ideálisnál jóval kisebb vetésterületen termettek. A szakirodalom által általánosan elfogadott tény, hogy a gabona-termelés összességében csak a nagyüzemekben volt igazán gazdaságos, de a juhtenyésztést leszámítva az állattartás terén egyértelműen a 100 kat. h. alatti parasztgazdaságoké volt a döntő szerep.

Ennek a nagyjából 1870-ig visszanyúló gyökerekkel rendelkező jelenségnek a magyarázata a következőképpen foglalható össze. A jobbágyfelszabadítás után elméletileg meglevő, a parasztság részére rendelkezésre álló három gazdálkodási módozatról hamar kiderült, hogy közülük széles tömegek számára csak egy

nyújthat kibontakozási lehetőséget. Mivel a földarányok tulajdonképpen évtizedeken át nem változtak a birtokosztályok között és a felesbérleteket is felszámolták 1870 körül Somogyban, a gabonakonjunktúrából való részesedés a legtöbb kisgazdaság számára szertefoszlott. A boldogulásukat eddig egyformán a gabonakereslet kielégítésében kereső kis- és nagybirtokok gazdálkodása ekkor már más irányt vett. A második lehetőségként felmerülő szőlőtermelés járásunkban amúgysem volt jelentős és a filoxéra pusztítása még ezt is visszanyeste. Itteni és megyei szinten sem maradt más út, mint az állattenyésztés olyan modernizált és kiterjesztett változata, amelyet be lehetett illeszteni a kisbirtokok szűk korlátai közé. A közös földek szétválasztása miatt szűkebb területre szorított paraszti állatállományt többé nem lehetett a régi, rideg módon tartani; kénytelenek voltak áttérni az állattenyésztés intenzívebb, korszerűbb formájára: az istállózásra. Mindez nem csak a szántóföldi művelés kiterjedését, a kapásnövények egyre nagyobb arányú termelését, vetett takarmányok megjelenését vonta maga után. Természetes, hogy ilyen tartási körülmények mellett egyes külterjes fajok tartása és tenyésztése oktalan pazarlás lett volna. Ez maga után vonta a kedvezőbb istállózási feltételeket jobban megháláló fajták térhódítását a paraszti birtokokon. A szarvasmarha fajtaváltással kapcsolatban jegyzi meg Király: „A gabonakonjunktúra következtében általánossá váló legelőfelosztás, majd feltörés mennyiségileg egyformán érintette a kis- és nagyüzemet, az utóbbiaknál azonban a viszonylagosan nagyobb legelőrészesedés következtében a számosállatra jutó legelőterület mindvégig megmaradt az optimum felett. A nyomáskényszer megszűnése által is indokoltan a század végére tehát a kisüzemi állattenyésztés válságba került a ridegtartás tenyészfeltételeinek megszűnése, illetve az állomány pótlására fordítható tőkék hiánya miatt.”³¹

I kataszteri hold szántó-rét -legelő területre jutó számosállatok száma 1895-ben

1. Somogy megye, 2. Barcsi járás, 3. 1000 kh-n felüli barcsi járási bérletek, 4. 1000 kh-n felüli barcsi járási saját kezelésű birtokok, 5. 100-1000 kh közti barcsi járási bérletek, 6. 100-1000 kh közti barcsi járási saját kezelésű birtokok, 7. 100 kh alatti birtokok

³¹ Király 1962. 8.

A SZARVASMARHATARTÁS ÉS A FAJTAVÁLTÁS

A statisztikai adatokból nyert következtetések viszont bizonyítani fogják, hogy a falvak népe a legtöbb helyen 1895 és 1911 között váltani tudott, és ami a szarvasmarhát illeti, elindulhatott egy másik úton. Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy a szürkemarhák esetén **nem** minőségi problémákról volt szó! A nem is oly régen még a kipusztulás határán lebegő ősi kincsünk: a szürke marha tenyésztése, hála Istennek, manapság ismét fellendülőben van. Közismert, hogy húsa jobb és ízletesebb bármely más szarvasmarháénál valamint, hogy emberi gondoskodást alig-alig igényel és a betegségekkel szembeni ellenállóképessége is nagyságrendekkel felette van a nyugati színes szarvasmarháénál. Mégis, „szabadságszerető” természete és a ridegtartáshoz tökéletesen alkalmazkodott tulajdonságai versenyképtelenné tették az istállózó állattenyésztés korában. Hiába volt húsa és teje minőségileg sokkal jobb, ha súlygyarapodása és tejtermelése elmaradt az új fajtáké mögött. A kapitalizálódó és éppen ezért a tömegtermelésben érdekelt gazdasági viszonyok megpecsételték a sorsát...

Kemény Gábor miniszter jelentős költségvetési pénzeket biztosított a szarvasmarha-tenyésztés tervszerű megújítására és az üggyel kapcsolatban aktív törvénykezési munka kezdődött az 1880-as évek elejétől.

Somogyot az ország első tenyészkerületekre való felosztása idején még a magyar szürkemarhát tenyésztő körzetek közé sorolták 1881-ben. Ezt aztán az 1894/12 tc. alapján felülvizsgálva módosították és a megyét a nyugati eredetű állományok érdekeltségi körébe utalták, sokat lendítve a Gaál Gyula közgazdasági előadó által készített – a megye marhatenyésztéséről szóló – átfogó értékelés komor helyzetjelentésén, amely szerint: „... a szarvasmarha tenyésztés megyei gazdasági egyletünknek mostohagyermeké.”

A jó tejelő színesmarhák uralkodóvá válását eredményező átalakulás igazából akkor lendült fel, amikor a Földművelésügyi Minisztérium rendeletet hozott egy Kaposvár székhelyű, önálló állattenyésztési felügyelőség megszervezéséről.³²

Somogyban a Barcsi járást leszámítva 1895-ben 143046 db szarvasmarhát írtak össze. Ez az állomány, alig másfél évtized alatt, az 1911-es nagy felmérés idejére 169851 darabra gyarapodott, ami 18,74 %-os létszámnövekedésnek felelt meg. Ez az önmagában is kedvező szám azonban még szebben fest, ha megvizsgáljuk az állomány összetételének szerkezetét ebben a két esztendőben. 1895-ben 59,82 %-ban (85572 db) még magyar-erdélyi marhát találunk, ami 1911-re viszont 14,35 %-ra (24381 db) apadt. Járásunk 26 falujában a létszám növekedésének dinamikája felülmúlta a megyei szintet, hiszen 15546 db-ról

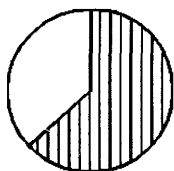
³² Tóth 1972. 184, 185, 188, 196.

1896-re nőtt a szarvasmarhák száma, 21,97 %-os gyarapodást elérve. Ami a fajtaváltást illeti, ott Barcs vidékének lényegesen hátrányosabb pozícióból kellett indulnia, mivel 1895-ben még több mint háromnegyedes arányt képviselő magyar-erdélyi szarvasmarhát jegyeztek föl: 12288 db - 79,04 %. Másfél évtized múlva ez 5471 db-ra csökkenve már csak 28,85 %-nak felelt meg. A fajtaváltás sebessége itt is figyelemre méltó volt, de ennek ellenére 1911-ben a szürke fajta még mindig kétszer olyan gyakori, mint a megye többi területén.

Szarvasmarha fajtaváltás 1895-1911 között

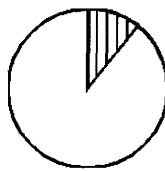
Somogy megye a Barcsi járás adatai nélkül

1895

59,82 %

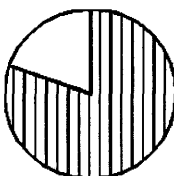
1911

14,35 %

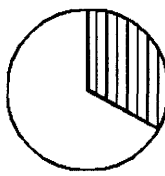
Barcsi járás

1895

79,04 %

1911

28,85 %

magyar-erdélyi szarvasmarha

Érdeemes szemügyre venni az egyes falvak szembetűnő eredményeit is. Tótújfaluban például a megyei és járásbeli trendek gyökeres ellentéte figyelhető meg a szarvasmarhák számának növekedését illetően. Ebben a községben 1895-ben még 376 db marhát tartottak. Ezután azonban (mint a lovak és a sertések esetében is) hatalmas visszaesés tapasztalható. 1911-ben már csak 255 szarvasmarhát találtak az összeírók, ami 40,16 %-os csökkenést jelez.

Csökkenés – még ha nem is ilyen nagy arányú – még öt községben volt tapasztalható. (Rinyaujnép: -10,2 %, Visonta: -14,34 %, Pálfalva: -9,3 %, Dráva-gárdony: -7,59 %, Szentborbás: -3,74 %).

Húsz településen - köztük legnagyobb arányban Somogytarnócán (1053-ról 1769-re, 68 %) és Felsőszentmártonban (588-ról 896-ra, 52,38 %) - nőtt az állomány. Szulokban viszont a 811 egyedből álló szarvasmarha-állomány 16 év alatt csupán 58 állattal nőtt, ami mindössze 7,15 %-os gyarapodásnak felelt meg. Igaz ugyan, hogy itt is komoly előrelépés történt a jól tejelő fajták felé történő elmozdulás terén, mert a rideggulya aránya 4,72 %-ra csökkent időközben. A fajták megoszlásának tekintetében 1895-ben legjobban Pálfalu állt, hiszen itt a 602 példányból már ekkor is csupán 46 db (7,64 %) volt magyar fajtájú. Három faluban azonban 98 (vagy azt meghaladó) százalékkal is találkozhatunk. Így Darányban (98,92 %), Szulokban (98,64 %) és Drávatamásiban (98 %).

Érdekes megemlíteni két község esetét, ahol 1911-re már egyáltalán nem maradt magyar szarvasmarha, méghozzá úgy, hogy eközben nem csak állománycseréről, hanem állomány-növekedésről is beszélhetünk.

A szarvasmarha állomány mennyiségi és minőségi változása

	Szarvasmarha állomány 1895			Szarvasmarha állomány 1911			Össz. növekedés 1895-1911 között	
	össz.	magyar	magy. %	össz.	magyar	magy. %	db	%
Aracs	155	127	81,94	177	0	-	22	14,19
Rinyaújlak	439	261	59,45	635	0	-	196	44,65

1911-ben azonban nem mindenhol történt meg a fajtaváltás. Egy jól körülhatárolható községcsoportban, a Dráva-síkság főként horvátok lakta öt falujában sehosem csökkent 60 % alá a magyar szarvasmarhák aránya! Szentborbás, Lakócsa, Potony és Tótújfalu eredményeit nagyban befolyásolta, hogy a zselicszentjakabi apátság összesen 6770 kh földet birtokolt a határukban, ami az összes gazdasági terület (10285 kh) 65,82 %-át jelentette. (Drávaszentmárton 3852 holdnyi területéből Ivankovics István saját és a mártoni apátságtól bérelt földjei az 1895-ös felvétel szerint 1696 kh-t, azaz 44 %-ot foglaltak el). Pusztán a nagybirtok nem ad magyarázatot a jelenségre, hiszen az uradalmas Somogytarnócán is 32,45 %-ra csökkent a magyar szarvasmarhák száma. Mindazonáltal a fajtaváltás megneemtörténte melletti egyezőségen túl az öt horvát falu lényeges eltéréseket produkált az összlétszám alakulását illetően. Drávaszentmárton a járás második legjobb eredményét adta 52,38 %-os növekedésével és Potony, valamint Lakócsa is az átlagos szint felett vizsgázott 27,32 illetve 47,59 %-os gyarapodással. Ezzel szemben viszont Szentborbás és Tótújfalu állománya 3,74 és 40,16 %-kal csökkent.

A kis- és nagygazdaságokban természetesen eltérő módon érvényesültek ezek a folyamatok. A szakirodalom által hármasszorosításnak, illetve az ettől lényegesen eltérő három féle hasznosításnak nevezett szarvasmarha tartás között alapvető különbségek húzódtak.³³ Alapesetben a nagybirtokok mind a húzáért nevelt szürke magyar rideg-gulyával, mind a szürkemarhákból álló igazott állománnyal, mind pedig a színes tehenekből álló tejgazdasággal – svájcerájjal – rendelkezik. Ez volt az úgynevezett három féle hasznosítás. A természetes takarmányozás lehetőségének, a ridegtartásnak a megnehezedésével, a paraszti hármasszorosítás – azaz egyszerre tej, hús, iga hasznosítás – értelmetlenné vált. A változások megkövetelték a specializálódást. A jobbágyfelszabadítást megelőzően robotolni tökéletesen megfelelt az ökörfogat, az önálló fejlődés viszont inkább lovakat követelt a kisbirtok igazására. A megdráguló takarmányon rosszul tejelő szürkemarhát tartani luxus lett volna, ezért azok törvényszerűen kiszorultak a parasztgazdaságokból, ott is átadva a helyet a tarka fajtáknak. Ezt támasztja alá az az adat, amely szerint a századforduló idején a parasztbirtokon a szarvasmarha állomány csupán 5,9 %-át, míg a közép- és nagybirtokon 32,6 %-át igazták.³⁴

A szarvasmarha állomány mennyiségi és minőségi változása

	Szarvasmarha állomány 1895			Szarvasmarha állomány 1911			Össz. növekedés 1895-1911 között	
	össz.	magyar	magy. %	össz.	magyar	magy. %	db	%
D.szentmárton	588	572	97,28	896	544	60,71	308	52,38
Lakócsa	519	508	97,88	766	512	66,84	247	47,59
Potony	421	407	96,67	536	394	73,51	115	27,32
Szentborbás	321	307	95,64	309	237	76,7	-12	-3,74
Tótújfalu	376	368	97,87	225	210	93,3	-151	-40,16
Összesen:	2225	2162	97,17	2732	1897	69,44	507	22,79

Máthé Lajos somogyvisontai lelkész kezdeményezésére jött létre az első falusi tejszövetkezet járásunkban. A Csokonya Vidéki Népművelési Egylet 1899. november 15-i közgyűlésén olyan kecsegtető előadást tartott az összesereglett gazdáknak a szövetkezés előnyeiről, hogy beszéde után bizottság alakult, amelynek eredményeként Csokonya, Visonta és Rinyaújlak gazdáinak közül kiváratva már 30 tagja lett a szövetkezetnek. A minőségi tejtermelést a helyes takarmányozás, a szakszerű fejés és a korszerű tejkezelési módszerek

³³ Uo.: 203.

³⁴ Uo.: 201. o.

fontosságának hangsúlyozásával ösztönözték. De a fajtaváltás természetesen a nagybirtokot sem hagyta érintetlenül. Csánki megyei monográfiájában említett járásbeli gazdaságok mindegyikén jelentős szimentháli, bonyhádi és aalgai tenyészeteket tartottak. Kammerer Ferenc kastélyosdombói tehenészetéből például naponta 100 liter tej került Pécsen értékesítésre. Széchenyi Antal és Frigyes grófok somogytarnócai tejgazdaságából naponta 420 liter tejet szállítottak a közeli Barcsra, vajgyáruk termékeit pedig Budapesten adták el.³⁵

Ami gazdasági téren kétségtelen előrehaladásnak tekinthető, az társadalmi síkon sokszor nehézségeket vont maga után. Ahogy a tej távolabbi helyeken való értékesíthetősége megjavult, úgy drágult meg a helyi falusi piac. *„Szegényebb kisbirtokosok, kisbérlők, részesek és napszámosok alkotják a mezőgazdasági vidékek fogyasztó népességét, ezt a teljesen elhanyagolt réteget. A tejet pénzen veszik a falusi gazdától. Sok helyen csak vették. Ma már alig jutnak hozzá, minthogy a város fogyasztó népességével concurálni nem tudnak.”*³⁶

LÓTENYÉSZTÉS-LÓTARTÁS

A jobbágyfelszabadítás után a parasztgazdaságokban látványosan fellendülő lótartás indokaként született találó megállapítás szerint a tulajdonossá váló földműveseket „... a saját gazdaság jobban hajtotta a munkában, mint a jobbágyfelszabadítás előtt a földesúr hajdúja. Ennek egyik következménye az lett, hogy a lomha ökrök helyébe a gyorsabb és ügyesebb vonóállatot, a lovat állította.”³⁷

Az új típusú kultivátorok, vető- és aratógépek, szénaforgatók stb. gyorsabb munkavégzést követeltek, és erre a feladatra a mozgékonyabb lovak sokkal inkább megfeleltek, mint a lassan cammogó ökrök.

1850-ben még csak 39777 ló volt a megyében,³⁸ de ez az 1895-ös összeírás tanúsága szerint a századvégre 62343 darabra emelkedett, ami 56,73 %-os növekedésnek felelt meg.

A fejlődés tárgyalt korszakunkban is tovább folytatódott. A Barcsi járásban az 1895-ben tartott lovak száma ugyanis 6675 db-ról 1911-re 7413-ra nőtt, 11,06 %-os gyarapodást vonva maga után. Ez némileg elmaradt a többi járás átlagos üteme mögött, mert Somogy egyéb területein e másfél évtized alatt 55568 darabról 63515-re emelkedett a lóállomány. Itt tehát a növekedés 14,1 %-os ért el. A megyei állomány fajtajellegét nagyban befolyásolta, hogy az

³⁵ Ujváry 334, 341.

³⁶ Leopold Lajos: Parasztgyermekünk és a tehéntej (Közgazdasági Szemle, 1905. május.) Hivatkozás: Mérey 1956. 47.

³⁷ Király 1982. 216.

³⁸ Uo.: 217. o.

1894. évi 12. tv. 24. §-a Somogyot teljes egészében a melegvérű lovak tenyésztőterületei közé sorolta. A megyei lótenyésztési bizottság 1901-es indítványára ezt úgy módosították, hogy a Pécs-Kanizsa országtúttól délre fekvő területet a hidegvérű, az északit pedig a melegvérű állatok tenyésztési csoportjába rakták át, illetve hagyták meg. Ez az elképzelés azonban ütközött a valósággal, mert pontosan az ellenkezője következett be. A hidegvérű lótenyésztéshez elengedhetetlen nagy létartalmú takarmányok termesztése a déli régióban a homokos talaj miatt nem hozott kielégítő eredményt, ezért inkább az északabbi területek lettek a hidegvérű lótenyésztés központjai.³⁹

Kanyar József – már ismertetett – lótenyésztésre vonatkozó 1895-ös megyei összesített adataival szemben (17,4 % uradalmi, 82,6 % paraszti), járásunkban kicsivel jobb volt a kisgazdaságok részesedése az állományból: 15,2 % esett ugyanis a 100 kh feletti birtokokra és 84,8 % az ez alattiakra. Helyi adatokkal is jól alátámasztható tehát az az általános vélemény, amely szerint az uradalmak vonóállata az ökrök maradt és a lovakra „komolyabb” munkavégzésből csak a nagyüzemek belső fuvarigényének kielégítése maradt. Ezen kívül alapvetően csak tenyésztési célokra és parádés lovaknak tartották őket.

A helybeli nagybirtokosok mindazonáltal igen fontos szerepet tölthettek be a járási lótenyésztési bizottság működésében. 1908-13 között az elnökségi tagok sorában ott találjuk Kammerer Ferencet, Széchenyi Ferencet, Széchenyi Gézárt, Széchenyi Frigyeszt, Somssich Bélát és Thassy Elemért is a környék úri birtokosai közül.⁴⁰ A haszonelvű tenyészcélok mellett ugyanis a lótenyésztésben más szempontok is érvényesültek. A felsőbb társadalmi körökben a lótenyésztés mindvégig státuszszimbólumnak számított. Bár a presztizscélból, kedvtelésből, saját szórakozásból tartott magánmenesek természetesen jelentős bevételt is hozhattak, mert a rendszeressé váló lóversenyek révén állandó kereslet mutatkozott a telivérek iránt, nem is beszélve a stabil vevőként fellépő hadseregről.

A szántóföldi gazdálkodás átalakulása miatt a lovak szerepe folyamatosan nőtt a kisgazdaságok életében, ez azonban nem teljesen így alakult a nagybirtokok esetében.

A cselédmunkaerő gyakran változott és a lovakkal szemben az ökrök nem kötődtek annyira a gazdájuk személyéhez. A szántás, boronálás stb. így zökkenőmentesen folytatódhatott tovább a gondozók cserélődése esetén is. A kényesebb tartást igénylő lovak ellátásához szükséges plusz munkaerő előteremtése is gondokat okozott volna, nem szólva a durva és nehéz talajművelő eszközök lecseréléséről, melyek vontatására az ökrök sokkal alkalmasabbak voltak. Az

³⁹ *Uo.*: 230, 238. o.

⁴⁰ Somogy vármegye almanachja 1908, 1911, 1913-as évkönyvei

igázásból kiselejtezett vonóbarmok felhízlalására és húrukért történő értékesítésére is csak a nagybirtokon voltak meg a feltételek.

A lótartáshoz már elegendő földdel nem rendelkező törpebirtokosok előtt álló lehetőséggel, hogy egyetlen tehenüket fogják igába, az 1895-ös statisztika szerint nem igazán éltek sem Somogyban, s ezen belül a járás területén sem. Megyénkben a minden igás fogatolási módot összeadva kapott 29270 fogatból ugyanis csupán 1697-et (5,8 %) használtak ezzel a módszerrel. A legalacsonyabb értéket a Barcsi járásban találjuk, ahol mindössze 15 eke elé fogott tehenet számláltak össze, míg a csurgói körzetben 465 darabot jegyeztek föl.⁴¹ Ahol ez nem vált tömegessé, ott faluszerte megmosolyogták az ilyesmit és bizony nem használt a gazda községbeli presztizsének, ha tehénnel látták szántani.

A lótartás fellendülése nem volt minden községre egységesen érvényes. A 26 község közül 6-ban csökkent az állatok száma, Darányban és Kálmáncsán az 1895-től 1911-ig tartó időszakban tapasztalható mindössze kettő-kettő darabos növekedés mellett csak stagnálásról lehet beszélni. Legnagyobb arányban Drávaszentesen esett vissza a lótartás, mivel itt 170 darabról 109-re csökkent a számuk (-35,82%). Kiemelkedő volt viszont a fellendülés Szentborbáson, ahol az igen csekély - 60 állatból összetevődő állomány több mint a duplájára, 129 db-ra nőtt (115 %). A járási átlag növekedési ütemének legalább háromszorosával találkozunk Barcsón (34,9 %), Drávagárdonyban (33,33 %) és Rinyaújlakon (47,66 %), de Szuloknak sem kellett szégyenkeznie az eredményei miatt, mert a 16 esztendő alatt 474-ről – 95 darabos növekménnyel – több mint 20%-os gyarapodási mutatóval, 569 állatra nőtt a község lóállománya. Több szempontból igen nagy jelentőséget lehet tulajdonítani a paraszti lófogatú igázás elterjedésének. Először is lehetővé vált a parasztgazdaságok kisgépesítése, ami lófogatok nélkül nem valósulhatott volna meg. A nadrágszíj parcellákon sokkal hatékonyabb volt a lófogatolás, mert differenciált mozgást tudott biztosítani. „A kapálást, a töltögetést, a géppel való vetést éppen a lóvontatás teszi lehetővé, hiszen a jármos ökrök alig használhatók másra, mint a szekerek vontatására és az ekék elé lehet befogni azokat.”⁴²

A lényegesen kisebb vonóerőt igénylő tökéletesebb és így gyorsabb munkavégzést lehetővé tevő korszerű ekék, fogatos kapáló és töltögető ekék, boronák és hengerek a belterjes gazdálkodásban előrébb levő - a kukorica, burgonya, dohány termelésének zömét adó - mezőgazdasági kisüzemek elengedhetetlen munkaeszközeivé váltak. Az ügyeskezü helybeli falusi kovácsok nem csupán összeszerelték és javították a külföldről importált konstrukciókat, de sokszor

⁴¹ MSK – Új Sorozat 41. kötet 54, 74.

⁴² Király 1984. 226.

azokat lemásolva és a helyi igényekhez igazítva egyedi előállításukba is kezdtek. Ez annál is fontosabb, mert az I. világháború előtt a kiskgazdaságok termelték meg a burgonya több mint 85, a kukorica majd 68 %-át, szántójuk 1/4-1/5 részére kiterjesztve. A kapálást ekekapákkal kiváltani lovak nélkül pedig lehetetlen lett volna.

A töredékparcellákkal, vagy még annyival sem rendelkező zsellérek számára létfontosságú jelentősége volt a lótartásnak. A legelő-elkülönítések után azonban kénytelenek voltak megszabadulni állataiktól, és ha el akarták kerülni a nap-számból való tengődést, akkor uradalmi cselédnek szegődtek vagy Szlavóniában próbáltak szerencsét. Leecsúsásuk másik oka – az egyébiránt természetesen pozitív hatású – lendületesen kibontakozó vasúti közlekedés volt. „Amikor megjelentek az ún., szárnyvonalak, a vicinális vasutak, amelyeknek a száma Somogy megyében hat volt, a falusi fuvarozásnak majdnem befellegzett.”⁴³

Vessünk egy pillantást a nem csupán egyes fuvarok rétegek életlehetőségeit befolyásoló közlekedésügy egy másik aspektusára is, amely alapjaiban járult hozzá a járás és székhelyének fejlődéséhez, elősegítve országos jelentőségű üzemek alapítását.

Szlavónia kapujaként Barcs lett a közlekedési útvonalak csomópontja, pedig sorsa másként is alakulhatott volna. Helytörténeti szempontból igen érdekes az a történet, amely még a jobbágyfelszabadítás előtt játszódott le. Az 1839. április 4-én a siklósi várban megalakult Feketevíz Leccapoló Társulat ugyanis 1841-ben Beszédes Józsefet felkérte egy idevonatkozó tervezet elkészítésére. A következő év őszén Beszédes Majláth György társulati elnök kérésének eleget téve felmérte a terepet és összefoglalta javaslatait „Nézetek T. Baranya és Somogy megyében folyó fekete-víz és drávai öntéses lapályról, és ezzel kapcsolatban a pest-fiumei és győr-fiumei kereskedelmi nagy útról, egyszersmind Béga és bácsi csatorna biztosításáról Fiume felé” című tanulmányában.

Ennek a közlekedéshálózat-fejlesztési koncepciónak az értelmében a Barcstól 10 km-re keletre fekvő Drávatamási fontos központtá épült volna ki, mert innen indult volna a Légrád-Nagykanizsa-Győr irányába a Dunántúlt keresztülszelő hajózó főcsatorna és a Fiuméba vezető vasút. Ez az aprólékosan kidolgozott komplex szemléletű tervezet Drávatamásiban drávai duzzasztót is építeni akart, hogy biztosítsák a Feketevíz megfelelő vízellátását, amely hajózó, faúszató és géphajtó csatornává vált volna a környékbeli bőséges fakészlet hasznosításának céljából. A pénzhiánnyal küszködő korabeli társada-

⁴³ Király 1982. 220.

lom gazdasági realitásai azonban keresztülhúzták Beszédes elképzeléseit.⁴⁴ Ezek megvalósulása esetén az 1896-ban létrejött járás központjává nagy valószínűséggel nem Barcsot, hanem egy Drávatamási nevű, pezsgő forgalmú kisvárost emeltek volna ...

*Szuloki utcakép, 1926
Gönyey-Ébner Sándor felvétele*

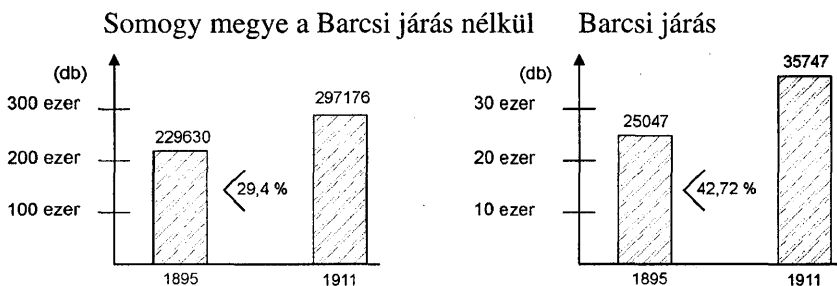
⁴⁴ Polohn -Szappanos 1974. 20-26.

A SERTÉSTENYÉSZTÉS

A szarvasmarhák és lovak után az állattenyésztés kapcsán mindenképpen szólni kell a sertésenyésztés helyzetéről, annak alakulásáról. Lévén, hogy disznót szinte mindenki tarthatott anélkül, hogy hatalmas befektetéseket kellett volna eszközölnie, jelentősége nem maradt el a két nagylábasjószág mögött. A hetvenes évekre az ősi magyar fajtákat, a félvad kondákban élő, erdőn makkoltatott, gyökereken és gombán tartott szalontai és bakonyi sertéseket teljesen felváltotta az ezeknek és a balkáni sumadia disznónak a kereszteződéséből kitenyésztett, kiváló zsírsertés, a „kondorszörű” mangalica.

A másik nyolc járásban és Kaposváron talált sertések száma 1895 és 1911 között 229.630 darabról 297.176 darabra szaporodott, ami 29,4%-os növekedésnek felelt meg. A Barcsi járás állománya még ennél is gyorsabban emelkedett, mivel ugyanebben az időszakban itt 25047 példányról 35747 egyedre gyarapodott a számuk, igen lendületes 42,72 %-os növekedéssel. Egyöntetű kép - mint az várható - azonban nem adható a járás falvairól. Hét községben ugyanis alaposan megcsappant az állatok létszáma. Ennek a jelenségnek leginkább Szentborbáson (-76,61 %) lehetünk tanúi. Az érzékletes százalékos adatok mellett érdemes megemlíteni, hogy számszerűleg 1479 darabról 346-ra csökkent a sertések száma!

A sertésállomány növekedése 1895-1911

A mangalica teljes térhódítása mellett, korszakunkra esett a simaszörű angol és hazai húsfajták megjelenése (elterjedésről azonban még szó sincs!). Ezek sikere a megye többi területén lényegesen nagyobb volt, mint járásunkban, és a szomszédos dél-somogyi (csurgói, szigetvári) közigazgatásban. 1911-ben ugyanis még mindig csupán 251 darab hússertést jegyeztek föl, ami a 26 község állományának alig 0,7%-át adta. Ezzel szemben az új fajták aránya Somogyban járásunkon kívül átlagosan 9,61 %-ot tett ki. A megyében talált 4993 db hízónak egyébként majd az egyharmadát – 1599 db (32,04 %) – a Barcsi

járásban írták össze.⁴⁵ Az itteni úri birtokokon lévő 1895-ben 5425 példányt számláló állománynak több mint kétötödét kettő 1000 kh feletti gazdaságban tartották. Somssich Adolf gróf babócsai uradalmában 1179 darabot (21,73 %), míg Szentborbáson a zselicszentjakabi apátság birtokán 1067 darabot (19,67 %). Utóbbi esetében ez a falu teljes állományának a 72,14 %-át jelentette. A hét, apadó sertéslétszámmal rendelkező faluval szemben viszont hét olyat figyelhetünk meg, ahol robbanásszerű volt a gyarapodás, mivel az állományuk több mint a duplájára nőtt. Ilyen hely volt például Rinyaújnép (230,28 %), ahol 360-ról 1189-re emelkedett a disznók száma. De Szulok adatai is kiválóak, mert a megyei fejlődés ütemét majd háromszorososan s a járásiét is kétszeresen felülmúlták, hiszen az 1895-ös 1291 sertésből álló állomány 1911-re - 84,82%-os növekedéssel - 2386 darabra szaporodott.

Említésre méltó húsertés tartásról egyébként csak Somogytarnóca esetében lehet beszélni, hiszen 1911-ben a 251 járásbeli ilyen fajtájú állatból itt hízlaltak 191-et.⁴⁶

A fajtaváltással párhuzamosan a tartásmód is belterjesebbé vált, bár még mindig igen széles skálán ingadozott. Az állatok egy részét még ekkor is a régi módon, ridegen makkoltatták vagy a drávai mocsaras legelőkön hallal, csíkkal stb. táplálták. Az igénytelen, főleg zsírjáért tartott kondorszörű mangalicának lételeme volt a turkálás, a dagonyázás. Az erdőket, mocsarakat járva tápláléka nagy részét maga kutatta föl. Az állatokról többezres létszámú, a falusi földművesektől elkülönült pásztortársadalom gondoskodott a megyében. Ők, akik egy göbét sem áldoztak volna föl egy hold földért, a szabadságukra oly érzékeny uradalmi vagy községi kanászok és kondások rettegett alakjai voltak a – kiegészést követően ugyan megszeliődött és átalakult, de a századforduló táján még létező – somogyi betyárvilágnak. A legendásan vakmerő, a fokoson kívül legtöbbször löfegyverekkel is felszerelt keménykötésű pásztorok félelmetes verekedők hírében álltak. Virtusuk nem ismert határokat. Gyakran megesett, hogy átkeltek a Dráván és áthajtották Somogyba a rác kanászok kondáit. Az erdők mélyén, rejtekutakon járva a Drávától négy nap alatt felértek a Balatonig, s útközben vagy a végcélnál értékesítették a szerzett zsákmányt.⁴⁷

A sertéstartásnál ennél ugyan egy sokkal kevésbé vadregényes, de annál korszerűbb, nagyüzemi módszerével is találkozhatunk Barcon. Gróf Széchenyi Ferenc elnökletével – Biedermann Ottóval, Weisz Jakabbal az igazgatósági tagok sorában – 1884. utolsó hónapjában jött létre a Barcsi Sertéshízlaló Rt. A

⁴⁵ MSK – Új sorozat 41. kötet 57, 77.

⁴⁶ MSK – Új sorozat 41. kötet 57.

⁴⁷ Takáts 1985. 375, 380.

200 ezer Ft részvénytőkével megalakult társaság vezetői között szép számmal akadtak igen befolyásos politikusok. 1886-ban Bittó István, majd 1887-ben Biedermann Ottó töltötte be az elnöki posztot. (Ez a tendencia a későbbi évtizedekben is megmaradt, hiszen Somogy Vármegye almanachjának 1908-as kötete szerint ekkor az elnöki székben Széchenyi Géza ült, míg az igazgatótanács tagjai között Somssich Béla, Széchenyi Ferenc és Thassy Elemér nevével is találkozhatunk.)

A telepen egyszerre átlagosan tízezer sertést tartva vállalták a gazdák állatainak átvételét, azok bérhízlalását és értékesítését.⁴⁸ Ennek ismeretében, noha a mezőgazdasági összeírások nem szerepeltették a járási adatok között a részvénytársaságra vonatkozó állatlétszámokat, nyilvánvaló az összefüggés a környék megyei szintet meghaladó sertésállomány növekedése és a sertéshízlaló működése között. És hogy mennyire megérte a gazdáknak – nem csak a közeli településekről – igénybe venni a barcsi hízlalda szolgáltatásait, arra kitűnő példát nyújt a mernyei piarista uradalom és a drávaparti cég között létrejött üzlet. 1886/87-ben 800 darab sovány disznójukat - melyek értéke egyenként 18 forint volt - itt felhízlalva 72 forintért lehetett eladni. Darabonként 5 forint tartási díjat fizetve és a takarmányt az uradalom által biztosítva 10815 forint tiszta nyereséget hozott az üzlet az igénybevevő számára. 1913-ban pedig 70 db, 4870 kg összsúlyú süldőt 11783 kg-ra hízlaltak föl 31347,69 korona hasznot hajtva a mernyeieknek.⁴⁹ Az üzem sikeres működésének alapfeltételét jelentő kivételes forgalmi helyzetnek a szerepét szinte nem is lehet túlhangsúlyozni. A jó közlekedési feltételeknek hála a szárnyvonalak segítségével nem csak a járás, hanem a megye és Szlavónia soványsertései is könnyen és gyorsan begyűjthetők voltak. A Dunáról a Dráván felvontatott uszályok akár Romániából is hozhattak kukoricát eleségnek, mely tárolása szintén nem okozott gondot. Rendelkezésre állt a megfelelő piac is, mert a Barcs-Nagykanizsa vasútvonal elkészülte után megnyílt az út Ausztriába, aztán Németországba.⁵⁰ Az országos jelentőségűvé váló sertéshízlalda fontosságával az állam is tisztában volt, ezért az 1897-ben Somogyon végigsöprő, dühöngő sertésvész után a részvénytársaságot kivonták a zárlat alól, és kiviteli piacnak minősítve engedélyezték az állami sertéspiacot Barcon. A részvénytársaság vezetősége 1897. augusztusában értekezletet tartott, amelyre meghívták Somogy, Baranya és Szlavónia küldötteit is. Itt megállapodás született arról, hogy a céget olyan mintahízlaldává fejlesztik, amely Európa összes államába

⁴⁸ Mérey 1979. 44-45, Somogy vármegye almanachja 1908-as évkönyv 112.

⁴⁹ Tóth 1977. 268.

⁵⁰ Erdősi 1971. 205.

szállít majd sertéseket. Gróf Széchenyi Ferenc és Biedermann Ottó félmilliósz hozzájárulást vállaltak egy hűtőház felépítésére és a keletkező trágya racionális hasznosításának megoldására.⁵¹

S a falusi kisbirtokosok sertéstenyésztése is egyre átgondoltabbá, korszerűbbé vált. A járásban mindenütt disznóólak épültek és a hízlalásban visszaszoruló erdei makkoltatást apránként a kukoricán, korpán és burgonyán való tartás váltotta föl, jótékonyan visszahatva a szántóföldi kapásnövények termesztésére.

A JUHTARTÁS

A TELEPÜLÉSEK ÁLLATTENYÉSZTÉSÉBEN MEGFIGYELHETŐ TENDENCIA

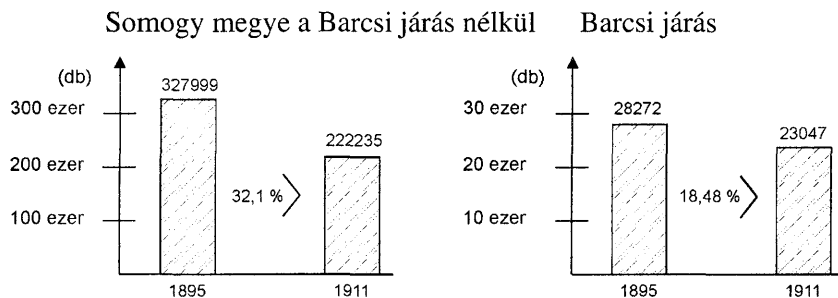
Somogyban a negyedik legfontosabb nagyhaszonállat a juh volt. 1870 körül a tengerentúli gabonával együtt megjelent az amerikai és az ausztrál gyapjú is az európai piacon. A magyar juhtenyésztők nem állhatták a versenyt az olcsó konkurenciával, hiszen idehaza igen megdrágult a külterjes állattartás.

A fajtaváltás a juhek esetében is rohamos tempóban zajlott. Az ősi racka és cigája juhek gyapja nem felelt meg a textilgyárak igényeinek, ezért a merinói fajták már az 1895-ös felmérés idejére szinte teljesen kiszorították őket.

A Barcsi járás adatait nem számítva a 327999 darabos somogyi juhállomány 1895 és 1911 között 32,1 %-os csökkenéssel 222235 darabra fogyatkozott. Némileg jobb volt a helyzet környékünkön, itt az apadás „csak” 18,48 %-os volt. 1895-ben a járás legelőin még 28272 birkát legeltettek, de másfél évtized múltán már csupán 23047 darabot tartottak a gazdák.

Az első felmérés idején Szulokon kívül még másik tíz községben egyáltalán nem foglalkoztak birkákkal, és Barcson valamint Komlósdon is mindössze hárm-at-hárm-at találtak, Aracson és Kastélyosdombón pedig csak tizennégyet, illetve hetet. Ezek, valamint a 781 és 290 állatból álló rinyaújnépi és tótújfalui tenyészetek 1911-re teljesen felszámolódtak. A számszerűleg legnagyobb csökkenés Istvándiban következett be, ahol 2700-ról 382-re (-85,85 %) fogyatkozott az állomány. Rinyaújlakon, Bolhón és Babócsán viszont komoly növekedés figyelhető meg, mivel az első és a második faluban 647 darabbal, 29,36 %-kal, illetve 512 darabbal, 26,22 %-kal emelkedett a juhállomány létszáma. Babócsán volt a legfantasztikusabb a fejlődés, hiszen 932-ről 3243-ra szaporodott a juhek száma, 247,96 %-os növekménnyel.

⁵¹ Mérey 1979. 50.

A juhállomány csökkenése 1895-1911

A minőségi tenyésztésnek szép példáját szolgáltatta a homokszentgyörgyi juhnyáj, amelynek elektorál-negretti állományát 1902-ben a pozsonyi gyapjúkiállításon aranyéremmel jutalmazták.⁵² Tartási feltételei miatt ez a faj szinte kizárólag az 1000 holdon felüli nagybirtokok állatának tekinthető.

Bár a somogyi 1895-ös 0,9 %-os paraszti részesedést a járás a maga 6,5 %-ával jócskán felülmúlta, ez nem változtat a helyzeten, mivel még a középbirtokokra is csak 754 juh jutott (2,7 %). A fajtajellegről elmondható, hogy 1911-re a Barcsi járásban található állomány 93,45 %-át merinó juhok alkották, a fennmaradó 6,55 %-on pedig Babócsa és Somogytarnóca angol és egyéb fajtájú húsjuhai osztoztak (1366 illetve 144 darab). A hagyományos fajták közé tartozó rackát és cigáját ekkor az itteni falvakban és uradalmakban már egyáltalán nem tartották. Ezek aránya azonban a többi somogyi járásban – összevont átlaguk szerint – még mindig 9,67 % volt, igaz ugyan, hogy a húsjuhok 10,99 %-kal a Barcsi járás szintjénél magasabb arányt képviseltek.⁵³

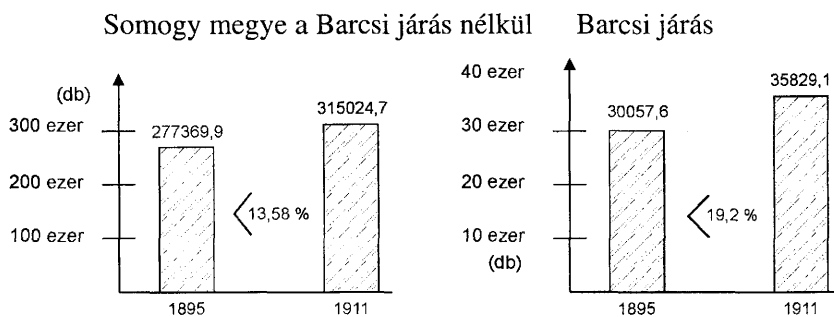
Összevonna az állattenyésztés során tárgyalt négy fajt, elmondható, hogy a másik nyolc járás és a megyeszékhely számosállatokra redukált állatállománya 1895-től 1911-ig 277369,9 darabról 315024,7-re növekedett, 13,58 %-os emelkedést produkálva. Ugyanez a Barcsi járásban 30057,6-ról – a megyei szintet meghaladó – 19,2 %-os gyarapodást mutatva 35829,1 darab számosállatra nőtt.

Hét községben viszont ezzel ellentétes tendencia érvényesült és közülük Tótújfaluban volt a legnagyobb a visszaesés, mert 16 év alatt 40,77 %-kal csökkent a számosállat állomány. Konkrét számokban kifejezve ez azt jelentette, hogy a két adatfelvétel között 669,2 darab számosállatról 396,4 darabra csökkent a faluban található állomány száma.

⁵² Mérey 1974. 90.

⁵³ MSK – Új sorozat 41. kötet 57, 77.

A számosállat állomány növekedése 1895-1911

Vessünk egy pillantást Szulok számosállat állományának fejlődésére is! Itt a növekedés mutatója 24,11%-os volt, ami jóval a megyei átlag feletti szintet produkált, de még a Barcsi járás kiemelkedő gyarapodását is lekörözte.

Az esetek többségében szintén nem negatív változást tapasztalhatunk. Rinyaújlakon - vezetve a járási rangsort - például 856,8-ről 1323,1-re, azaz 54,42 %-kal gyarapodott a szarvasmarhákból, lovakból, sertésekből és juhokból számított számosállat állomány. A második legnagyobb növekedést a teljes egészében uradalmas Somogytárnóca adta. Itt 1934 darabról 2964,1 darabra növe 53,26 %-os emelkedést számíthatunk ki.

Paraszti gazdaságok fejlődése nem állhatott az itteni eredmények mögött, mivel az 1910-es népszámlálás adatai szerint a falu 1391 lakosából 27-en birtokosok, bérlők, tisztviselők és ezek családtagjai voltak, a többiek pedig cselédek és mezőgazdasági munkások. Az előrehaladás tehát teljes egészében a nagybirtokon következett be. Megfelelően szervezett gazdálkodás, hozzáértő tisztviselők, kiképzett szakemberek, kellő mennyiségű, befektetésre mozgósítható tőke mellett volt tehát szép példa a nagybirtok kiemelkedő fejlődésére. Ezért azokat nem lehet egyöntetűen a fejlődésre képtelen, egyoldalúan külterjes gazdálkodást megvalósító kategóriába zárni.

A somogytárnócai példa kapcsán arról a szerencsés konstellációról is szólni kell, amely a falu helyzetét meghatározta. A gyarapodásban nagy szerepe volt a közeli (5 km-re lévő) Barcsnak, mint egyre növekvő közeli piacnak, és az 1890 óta meglévő vasútnak, amely lehetővé tette lábasjóság, gabona, tej és minden más termék olcsó fuvarozását, gyökeresen más állapotokat teremtve, mint az annyi negatív példaként felhozott drávamelléki, horvát, „egyházi” falvak esetében. Mindez persze Somogytárnóca nagybirtokainak esetében sem ért volna semmit, ha nem állt volna ott mögötte a sok száz cseléd hajnali kettőtől este tízig tartó, ünnepnapok nélküli, embertelenül kemény munkája.

Amiről a népszámlálási ívek vallanak...

A későbbiekben a Barcsi járáshoz csatlakozó 26 község lakossága az 1869-es népszámlálás szerint 24306 lélek volt, ami 1910-re 33919 főre szaporodott (+39,5%). Ezzel szemben Szulok népességének alakulása más képet mutat.

Itt, a kiegészítést követő első felmérés 1841 lakost talált, ami 1890-re ugyan 1996-ra gyarapodott, de a fogyás onnantól kezdve megállíthatatlan volt. Az 1910-es adatfelvétel már csak 1773 embert rögzített Szulokból.

A Barcsi járásban az 1901 és 1910 közötti évek átlagában ezer lélekre 34,7 élveszületés és 23,3 halálozás jutott, ami kerekítve 11,4 ezrelékes természetes szaporodási rátának felelt meg. Szulokból ugyanezek a mutatók: 32,0 , 22,1 , 9,9 voltak. A járás természetes szaporodása ebben az évtizedben 3792 lélek volt, de az összeírások csak 1578 főnyi tényleges szaporodást jeleznek, ami azt jelenti, hogy az idetartozó 26 községből időközben 2214 ember kivándorolt vagy az ország más tájaira költözött.

Szulokban még rosszabb statisztikákra bukkanhat a demográfia iránt érdeklődő kutató, mert ugyanezekben az években a természetes szaporodás itt 181 fő, de a tényleges szaporodás -82 (!) fő volt, ami összeségében 263 lelkes hiányt jelez!

Csupán egy röpké évtized alatt ennyi ember hagyta el a falut a jobb megélhetés reményében, mert ott, sem a mezőgazdaságból, sem pedig az amúgy kiemelkedő falusi iparból nem tudott már megélni. A Szulokot elhagyók jelentős része nem új hazát keresett magának, hiszen ebben az időszakban kivándorlás céljából mindössze 27-en nyertek útlevelet a községből. Ez pedig a lakosság alig 1,5 %-át tette ki, szemben a járás átlagára jellemző 2,7 %-al illetve az itteni legszélsőségesebb eredményt produkáló szentborbási kivándorlási rátával (7,68 %).

A népességcsökkenés mellett egy másik figyelemreméltó jelenségnek is szemtanúi lehetünk Szulokból, mert a századforduló körüli években egy lassú etnikai arányeltolódás vette kezdetét. 1900-ban még csupán 239 magyar anyanyelvű lakost irtak össze a faluban, 10 évvel később viszont már 463-at. Ezzel párhuzamosan pedig a német anyanyelvűek száma 1615 főről 1306 lélekre apadt. (Vallási téren egyébként nem figyelhető meg semmilyen átrendeződés. A katolikus hívók aránya stabilan őrizte 90 % feletti részesedését.)

Az 1901-1910 közötti évek halálozási statisztikáit böngészve olyan érdekes és sokat sejtető adatokra lelhetünk, amelyek alapvető szociológiai megállapításokra engednek következtetni. Míg az évi átlagban a Barcsi járásban elhalálozottak közül (773 fő) minden harmadik, azaz 258 ember nem részesült orvosi kezelésben, addig Szulokban, az ebben az évtizedben elhunyt 400 lélek közül csak 30-an haltak úgy meg, hogy előzőleg orvos nem kísérelte meg a gyógyításukat. Ugyancsak érdekes, hogy a halál okát a Barcsi járásban az évek átlagában 204 esetben nem is orvos állapította meg, viszont ez Szulokban

minden esetben így történt. Mindez jól szemlélteti a falu lakosságának polgárisodottabb életformáját és jobb anyagi létfeltételeit. A tehetősebb életnívó, a megfelelőbb anyagi körülmények, a rendesebben megépített, egészségesebb belső klímájú házak eredményezhették azt is, hogy a XX. Század első évtizedében a járásban TBC miatt elhalálozott 1170 emberből csak 33 (2,8 %) volt szuloki, ami jóval alatta maradt az összlakossághoz viszonyított arányuktól. (Speciális orvostudományi tanulmányt igényelne viszont annak az adatnak a kifejtése, hogy a járásban összeírt kanyaró, vörheny és roncsló toroklob miatti halálozások 16, 21 és 25%-a miért ebből az egy faluból került ki!)

De a népszámlálási ívek nem csak születésről és halálról vallanak. Ha megvizsgáljuk a járás és Szulok írni-olvasni tudási rátáját, azt kell tapasztalnunk, hogy a polgárosultság magasabb szintje itt is visszaköszön. Közismert, hogy Eötvös minisztersége idején az 1868/38 tc. által elrendezett általános tankötelezettség majd a negyven esztendő múlva az elemi oktatást ingyenessé tevő 1908/46 törvény rohamos javulást okozott Magyarország népoktatási viszonyaiban.

Míg 1900-ban, a hat év feletti lakosság körében, a Barcsi járásban összességében 70,4 %-os volt a betűvetéshez értők aránya, addig ez Szulokban 82,6 %-os volt. Noha ez a mutató 1910-re a járásban 78,3 %-ra javult, Szulok még tovább növelte írni-olvasni tudó polgárainak a számát, mert erre az évre 100 felnőtt vagy iskoláskorú lakosa közül már valamivel több mint 87 mondhatta el ugyanezt magáról.

A szellemi pezsgést híven tükrözi a századforduló táján működő féltucatnyi olvasóegylet, olvasókör és polgári társaskör amelyek közül az első még 1875-ben alakult. A parasztpolgári öntudat és a saját érdek racionális védelme manifesztálódott a helyi ipartársulatban és a Magyarországi Munkások Rokkant és Nyugdíj Egyletének 1911-ben megnyitott fiókjában is.

A falu foglalkozási szerkezete az 1910-es népszámlálás szerint a következőképpen festett: Az 1773 lakos 73,83 %-a -segítő családtagokkal és eltartottakkal együtt- mintegy 1309 fő alapozta megélhetését a mezőgazdaságra. A járásbeli 914 darab 10-100 kataszteri hold közé eső, megfelelő megélhetést nyújtani képes paraszti kisbirtokból 143 (15,6 %) ebben a faluban volt megtalálható! Emellett ugyan 103 1-10 kh közötti törpebirtokos családot is feljegyeztek, de a járás 5571 cselédjéből csak 64, míg 3578 mezőgazdasági munkásából (magyarán napszamosából) csupán 91 fő volt szuloki! A nincstelen agrármunkások alacsony száma kiemelkedően jó társadalmi bázis képét tárja elénk a faluból. S a törpebirtokosok kis gazdasági átlagmérete is nagyon viszonylagosnak tekinthető a szuloki mezőgazdaság és főként szántóföldi kultúra belterjes jellegének ismeretében. Szemben más területek népességével, ahol néhány hold földből gabonatermesztésre berendezkedve igazán csak nyomorogni lehetett, a

speciális ismeretekkel felvértezett szuloki gazdák ugyanakkora területen, dohányt termesztve, elfogadható életnivót tudtak maguknak teremteni.

A birtok egybentartását segítette a hagyományos germán törzsöröklés rendszere, amelynek értelmében a családi vagyont mindig csak egy gyermek örökölte. A környező magyar lakosság szokásaival szemben, ahol az egyenlő örökösödés elve dívott, így nem kellett attól tartani, hogy a föld - akár egy-két generációnyi időn belül - felaprózódik és megélhetésre elégtelen töredékparcellává válik. A szüleitől a telket öröklő fiú testvérei ottmaradtak fivérük mellett szolgálni vagy - valamilyen iparos szakmát kitanulva - elvándoroltak. Az efféle társadalmi mobilitás lappanghat a falu természetes és tényleges szaporodása közötti nagy eltérésben is. Az mindenesetre tény, hogy a feleslegessé váltak lemorzsolódásával a családi üzem nem aprózódott el.

Egy olyan nyomorgó nincstelennel teli agrármegyében, mint Somogy, kifejezetten kedvezőnek mondható a szuloki kisgazdák magas száma, nem is beszélve arról, hogy a községben – családtagokkal együtt – több száz fős falusi iparos, kereskedő és közszolgálattal foglalkozó réteg is élt. Hogy csak a legfontosabbakat említsük: 6 kovács, 4 gépgyártó, 11 szabó, 14 cipész, 14 élelmiszeriparban tevékenykedő molnár - pl. Mayer István gőzmalom-tulajdonos, hentes és pék valamint 11 kőműves és ács. Az, hogy a falu megengedhette magának egy ilyen széles, nem mezőgazdaságból élő társadalmi csoport eltartását, mindennél jobb fokmérője a község viszonylagos gazdagságának és prosperitásának.

Ugyanerről tanúskodik a község építményeinek külleme, minősége is, hiszen 1900-ban Szulok 232 lakóházából már egyetlen egy sem volt tisztán vályogviskó, mert már legalább az alapzatuk kőből vagy téglából rakott volt. Ezzel szemben a Barcsi járásban található 3995 ház 44 %-a továbbra is vályogból vagy sárból épült, kőalapzat nélküli építmény volt. (Noha ez a mutató járási szinten tíz év alatt, 1910-re számottevően csökkenve, 32,3 %-ra javult.)

Hasonló tendencia vázolható fel a lakóházak tetőzetéről is. Szulokban 1910-re időközben 265-re nőtt az épületek száma és ezek közül 195 házra (73,6 %) a jobb anyagi lehetőségeket feltételező cserép-pala vagy zsindey tetőzet került, megelőzve a járásra jellemző 68,5 %-os értéket. (Amelyet nagyban módosított a városiasodott Barcs jobb számadata is.)

a lakosság jobb anyagi körülményeinek hála, Szulokban csak a legkirívóbb esetekben találkozni azzal a szegénységgel, ami az elmaradott, uradalmas Somogy megyében máshol megszokott képnek volt tekinthető. A számos helyen általános nyomor kirívó példáját közli Tóth Tibor⁵⁴ Forrásai szerint

⁵⁴ Tóth 1977. 329.

1907-ben az egyik mernyei cselédlakrész két szobájában összesen hat família élt, mintegy harminc családtaggal! Szulok, mint azt a dolgozat elején jeleztük, – telepített faluként – kiváltságos helyzetben volt, és a nagy földesúri latifundiumok hiánya, az egy kisbirtokos gazdaságra jutó viszonylagos földbőség kedvező alapot szolgáltatott a közösség virágzásához. A polgáriasultabb falukép és életnívó mögött azonban egy másik elengedhetetlen összetevő is meghúzódott: a derék szuloki gazdák és iparosok munkaszeretete, takarékos és ésszerűen beosztó szemlélete.

I. TÁBLÁZAT

Az egyes birtokkategóriák művelési struktúrája 1895-ben a Barcsi járásban

Birtokkategória	Össz.	100 kh alatt	100 kh felett össz.	100- 1000 kh	100- 1000 h saját	100- 1000 h bérlet	Össz. 1000kh felett	1000 kh feletti saját	1000kh feletti bérlet
Szántó (kh)	52790	23783	29007	4209	1003	3206	24798	14942	9856
%	48,71	55,00	44,53	66,55	51,75	73,05	42,17	36,0	56,9
Kert (kh)	1322	1007	315	27	8	19	288	206	82
%	1,22	2,33	0,48	0,43	0,41	0,43	0,49	0,5	0,47
Rét (kh)	9256	4246	5010	477	153	324	4533	3269	1264
%	8,54	9,82	7,69	7,54	7,89	7,38	7,71	7,88	7,29
Szőlő (kh)	425	370	55	16	9	7	39	38	1
%	0,39	0,86	0,08	0,25	0,46	0,16	0,07	0,09	-
Legelő (kh)	13619	6365	7254	729	223	506	6525	4105	2420
%	12,57	14,72	11,14	11,53	11,51	11,53	11,1	9,9	13,97
Erdő (kh)	23743	4682	19061	637	377	260	18424	15894	2530
%	21,91	10,83	29,26	10,07	19,45	5,92	31,33	38,32	14,6
Nádas (kh)	675	96	579	10	10	-	569	-	569
%	0,62	0,22	0,89	0,16	0,52	-	0,97	-	3,28
Földadó alá nem Eső (kh)	6545	2692	3853	220	153	67	3633	3028	605
%	6,04	6,23	5,92	3,48	7,89	1,53	6,18	7,3	3,49
Összesen (kh)	108375	43239	65136	6327	1938	4389	58809	41482	17327
Részeseés az összes Földterületből %	100,00	39,89	60,11	5,84	1,79	4,05	54,27	38,28	15,99

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények - Új folyam. A magyar szent korona országainak mezőgazdasági statisztikája. K. k. (Az összeírás főbb eredményei községeinkint).

Bp. 1897. 166, 174, 182. II. k. Gazdacímár Bp, 1897. 100, 101, 108, 109, 554, 555.

II. TÁBLÁZAT

Somogy és a Barcsi járás községeinek (szántó - rét - legelő) területe és számosság-állománya 1895-ben

Község	A község (sz-r-l) területe (kh)	A község számosság állománya	1 kh-ra jutó számosságok száma
Aracs	1038	322	0,31
Babócsa	4066	2272,8	0,56
Barcs	4252	1818,3	0,43
Bolhó	3088	1481,3	0,48
Csokonya	7594	2471,8	0,33
Darány	4422	1520	0,34
Drávaszentmárton	2946	1041,6	0,35
Drávatamási	865	544,4	0,63
Gárdony	1614	557,2	0,35
Homokszentgyörgy	3693	2136,4	0,58
Istvándi	4287	1423	0,33
Kálmánca	5097	2080,6	0,41
Kastélyosdombó	1914	794,9	0,42
Komlósd	896	504,7	0,56
Lakócsa	2875	933	0,32
Pálfalu	1220	808,2	0,66
Péterhida	801	486,6	0,61
Potony	1538	972,1	0,63
Rinyaújlak	3207	856,8	0,27
Somogyfarnóca	8012	1934	0,24
Szentes	778	516,4	0,66
Szentborbás	963	676,8	0,7
Szulok	3608	1543,2	0,43
Tótújfalu	1164	669,2	0,57
Visonta	3776	1093,2	0,29
Rinyaújnép	1951	599,1	0,31
ÖSSZESEN:	75665	30057,6	0,4
Somogy a Barcsi járás nélkül	715593	277369,9	0,39
Somogy megye összesen	791258	307427,5	0,39

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények - Új folyam. A magyar szent korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Bp. 1897. 166-169, 174-177, 182-185.

III. TÁBLÁZAT

Az egyes birtokkategóriák részesezése az állatállományból 1895-ben a Barcsi járásban

<u>1.</u>	<u>2.</u>	<u>3.</u>	<u>4.</u>	<u>5.</u>	<u>6.</u>	<u>7.</u>	<u>8.</u>	<u>9.</u>	<u>10.</u>	<u>11.</u>	<u>12.</u>	<u>13.</u>
1000 kh feletti bérllet	1896	12,2	194	2,9	1568	6,3	10898	38,6	3493,4	11,62	13540	0,26
1000 kh feletti saját	2972	19,1 2	619	9,3	3515	14,0	14769	52,2	5770,9	19,2	22316	0,26
1000 kh feletti összesen	4868	31,3 2	813	12,2	5083	20,3	25667	90,8	9264,3	30,82	35856	0,26
100-1000 kh bérllet	280	1,8	142	2,1	236	0,9	754	2,7	544,6	1,81	4036	0,13
100-1000 kh saját	393	2,53	60	0,9	106	0,4	-	-	474,2	1,58	1379	0,34
100-1000 kh összesen	673	4,33	202	3,0	342	1,3	754	2,7	1018,8	3,39	5415	0,19
100 kh felett összesen	5541	35,6	1015	15,2	5425	21,6	26421	93,5	10283,1	34,21	41271	0,25
100 kh alatt összesen	10005	64,4	5660	84,8	19622	78,4	1851	6,5	19774,5	65,79	34394	0,57
ÖSSZ.	15546	100	6675	100	25047	100	28272	100	30057,6	100	75665	0,4

1. Birtoktípus
 2-3. Szarvas-marha db, %
 4-5. Ló db, %
 6-7. Sertés db, %
 8-9. Juh db, %
 10. Számosállat
 11. Összes számosállatból itt található %
 12. Szántó-rét-legelő terület (kh)
 13. 1 kh-ra eső számosállat

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények - Új folyam. A magyar szent korona országainak mezőgazdasági statisztikája.

K. k. (Az összeírás főbb eredményei községenként). Bp. 1897. 166-169, 174-177, 182-185.
 II.k. (Gazdacímár) Bp. 1897. 100, 101, 108, 109, 554, 555.

IV. TÁBLÁZAT A szarvasmarha fajtaváltás 1895-1911 között

Tv. hatóság, járás, község	Szarvasmarha-állomány 1895-ben			Szarvasmarha-állomány 1911-ben			Növekedés	
	összes (db)	ebből magyar fajtájú	Magyar fajta %-ban	összes (db)	ebből magyar fajtájú	magyar fajta %-ban	db	%
Aracs	155	127	81,94	177	-	-	22	14,19
Babócsa	1237	769	62,17	1528	266	17,41	291	23,52
Barcs	922	582	63,12	1347	379	28,14	425	46,10
Bólhó	907	824	90,85	1087	407	37,44	180	19,85
Csokonya	1304	1190	91,26	1497	418	27,92	193	14,80
Darány	740	732	98,92	851	323	37,96	111	15,00
Drávaszentmárton	588	572	97,28	896	544	60,71	308	52,38
Drávatamási	250	245	98,0	324	47	14,51	74	29,60
Gárdony	303	271	89,44	280	37	13,21	-23	-7,59
Homokszentgyörgy	1195	1153	96,49	1283	404	31,49	88	7,36
Istvándi	526	507	96,39	571	216	37,83	45	8,56
Kálmánca	860	732	85,12	1270	340	26,77	410	47,67
Kastélyosdombó	497	240	48,29	636	12	1,89	139	27,97
Komlósd	247	219	88,67	274	11	4,01	27	10,93
Lakócsa	519	508	97,88	766	512	66,84	247	47,59
Pálfalu	602	46	7,64	546	20	3,66	-56	-9,3
Péterhida	224	169	75,45	317	22	6,94	73	41,52
Potony	421	407	96,67	536	394	73,51	115	27,32
Rinyajlak	439	261	59,45	635	-	-	196	44,65
Somogytarnóca	1053	519	49,29	1769	574	32,45	716	68,0
Szentés	198	117	59,09	227	9	3,96	29	14,65
Szentborbás	321	307	95,64	309	237	76,7	-12	-3,74
Szulok	811	800	98,64	869	41	4,72	58	7,15
Tótújfalú	376	368	97,87	225	210	93,3	-151	-40,16
Visonta	537	439	81,75	460	29	6,3	-77	-14,34
Rinyajnép	314	184	58,60	282	19	6,74	-32	-10,20
Barcsi járás összesen	15546	12288	79,04	18962	5471	28,85	3416	21,97
Somogy a Barcsi j. nélkül	143046	85572	59,82	169851	24381	14,35	26805	18,74
SOMOGY MEGYE ÖSSZ.	158592	97860	61,71	188813	29852	15,81	30221	19,06

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények - Új folyam. A magyar szent korona országainak mezőgazdasági statisztikája. K. k. (Az összeírás főbb eredményei községenként). Bp. 1897. 166, 168, 174, 176, 182, 184.

Magyar Statisztikai Közlemények - Új sorozat. 41. kötet (A magyar szent korona országainak állatlétszáma az 1911. évi február hó 28-iki állapot szerint). Bp. 1913. 54, 55, 74, 75.

V. TÁBLÁZAT

Az állatállomány alakulása 1895-1911 között

Tv. hatóság, járás, község	Szarvasmarha		Ló		Sertés		Juh		Szamosállat	
	1895- ben (db)	1911- ben (db)	1895- ben (db)	1911- ben (db)	1895- ben (db)	1911- ben (db)	1895- ben (db)	1911- ben (db)	1895-ben	1911- ben
Babócsa	1237	1528	564	546	1893	2690	932	3243	2272,8	2936,3
Barcs	922	1347	384	518	2560	3854	3	-	1818,3	2635,8
Bolhó	907	1087	260	255	595	1843	1953	2465	1481,3	1957,1
Darány	740	851	501	503	13,95	1495	-	2	1520	1653,2
Drávagárdony	303	280	114	152	701	496	-	-	557,2	531,2
Drávapálfalva	602	546	99	101	535	600	-	-	808,2	767
Drávaszentcsanak	198	227	170	109	742	585	-	-	516,4	453
Drávatamási	250	324	149	129	727	682	-	-	544,4	589,4
Erdősokonya	1304	1497	491	554	1479	2304	3810	3784	2471,8	2890,2
F. szentmárton	588	896	237	284	1083	410	-	-	1041,6	1262
Homokszgyörgy	1195	1283	240	256	1357	2997	4300	2092	2136,4	2347,6
Istváncs	526	571	374	458	1265	1293	2700	382	1423	1325,8
Kálmánca	860	1270	453	455	922	2201	5832	4803	2080,6	2645,5
Kastélyosdombó	497	636	213	179	416	631	17	-	794,9	941,2
Komlósd	247	274	156	188	507	720	3	-	504,7	606
Lakócsa	519	766	289	305	625	1113	-	-	933	1293,6
Péterhida	224	317	168	221	473	752	-	-	486,6	688,4
Potony	421	536	192	250	878	751	1835	1156	972,1	1051,8
Rinyaújlak	439	635	107	158	452	1225	2204	2851	856,8	1323,1
Rinyaújnép	314	282	135	168	360	1189	781	-	599,1	687,8
Somogyaracs	155	177	125	141	203	447	14	-	322	407,4
Somogytarnóca	1053	1769	215	278	1531	3451	3598	2269	1934	2964,1
Somogyvisonta	537	460	343	375	1066	1089	-	-	1093,2	1052,8
Szentborbás	321	309	60	129	1479	346	-	-	676,8	507,2
Szulok	811	869	474	569	1291	2386	-	-	1543,2	1915,2
Tótújfalva	376	225	162	132	511	197	290	-	669,2	396,4
Barcsi járás ó.	15546	18962	6675	7413	25047	35747	28272	23047	30057,6	35829,1
Somogy a Barcsi j. nélkül	143046	169851	55668	63515	229630	297176	327299	222235	277369,9	315024, 7
Somogy megye össz.	158592	188813	62343	70928	254677	332923	355571	245282	307427,5	350853, 8

Forrás: Magyar Statisztikai Közlemények - Új sorozat. 41. k. (A magyar szent korona országainak állatlétszáma az 1911. évi február 28-iki állapot szerint) Bp. 1913. 54-57, 74-77.

IRODALOM

- ANDER BALÁZS: Az agrártársadalom főbb problémái a járásban a 19-20. század fordulóján. In: Gyökerek – A Dráva Múzeum tanulmánykötete. Szerk: Mészáros Ádám, Barcs, 2004. pp. 86-124.
- BŐSZE SÁNDOR: A Somogy megyei egyesületek története a dualizmus idején. In.: Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv (S.M.M.-L.É.) 16. kötet. Kaposvár, 1985.
- BŐSZE SÁNDOR: A Csokonya Vidéki Népnevelési Egylet története 1868-1928. in.: S.M.M.-L.É. 19. kötet. Kaposvár, 1988.
- ERDŐSI FERENC: Adatok az egykori Dráva-hajózásról és annak Barcs fejlődésében betöltött szerepéről. S.M.M.-L.É. 2. kötet. Kaposvár, 1971.
- ERDŐSI FERENC: Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a 19-20. században. I-IV. rész. In: S.M.M.-L.É. 11-14. kötetei. Kaposvár, 1980-1983.
- HIRSCH ALFRÉD: Somogy megye gazdasági monographiaja. Bp., 1903.
- KANYAR JÓZSEF: Somogyi parasztság – somogyi nagybirtok. Kaposvár, 1957.
- KANYAR JÓZSEF: Somogy agrárgazdasága az 1895. évi mezőgazdasági összeírás tükrében. S.M.M.-L.É. 5. Kötet. Kaposvár, 1974.
- KANYAR JÓZSEF: Népiskola és középfokú oktatás a Dunántúlon – Különös tekintettel Somogyra. S.M.M.-L.É. 10. kötet. Kaposvár, 1979.
- KIRÁLY ISTVÁN: Fejezetek a Somogy megyei szarvasmarha tenyésztés történetéből (1848-1945). Kaposvár, 1962.
- KIRÁLY ISTVÁN: A Somogy megyei lótenyésztés. S.M.M.-L.É. 13. kötet. Kaposvár, 1982.
- KIRÁLY ISTVÁN: Somogy megye uradalmainak fejlettsége az első világháború előtt. S.M.M.-L.É. 15. kötet. Kaposvár, 1984.

- KIRÁLY ISTVÁN: Gróf Széchenyi Imre elméleti és gyakorlati munkássága. S.M.M.-L.É. 23. kötet. Kaposvár, 1992.
- MAJDÁN JÁNOS: A „vasszekér” diadala. Budapest, 1987.
- MÉREY KLÁRA: A mezőgazdasági munkásság mozgalmi a Dunántúlon 1905-1907-ben. Budapest, 1956.
- MÉREY KLÁRA: Az erdőgazdálkodás Somogy megyében (1700-1879). Agrártörténeti Szemle 1963. 1-2.
- MÉREY KLÁRA: A gazdasági és társadalmi viszonyok fejlődése Somogy megyében a dualizmus korában. Kaposvár, 1974.
- MÉREY KLÁRA: Barcs gazdaság- és társadalomtörténete a kapitalizmus korában 39-84. In: Barcs múltja és jelene. Szerk.: Bihari Ottó. Kaposvár, 1979.
- MÉREY KLÁRA: Déldunántúl iparfejlődése a dualizmus idején. S.M.M.-L.É. 10. kötet. Kaposvár, 1979.
- MOLNÁR ISTVÁN: A Somogy Megyei Gazdasági Egyesület története. Kaposvár, 1929.
- POLOHN ISTVÁN-SZAPPANOS FERENC:
Vízgazdálkodási társulatok a Dráva völgyében. Pécs, 1974.
- SZÉCHENYI ALADÁR: Népesedés és nemzeti nagyság. Budapest, 1910.
- SZILI FERENC: Kivándorlás a Délkelet-Dunántúlról Horvát-Szlavónországba és Amerikába 1860-1914. Kaposvár, 1995.
- SZUHAY MIKLÓS: A mezőgazdaság kapitalizálódása, 1848-1918. 163-208.
- TAKÁCS ÉVA: Az osztatlan tulajdonban lévő paraszti erdőbirtokok igazgatása az állami felügyeletől az állami kezelésig. in.: S.M.M.-L.É. 7. kötet. Kaposvár, 1976.

- TAKÁCS GYULA: Pásztorélet a Dráva és a Balaton között- a somogyi kanászok. in.: S.M.M.-L.É. 16.kötet. Kaposvár, 1985.
- TÓTH TIBOR: A szarvasmarha fajtaváltás Somogyban a századfordulón. in.: S.M.M.-L.É. 3. kötet.Kaposvár, 1972.
- TÓTH TIBOR: Nagybirtoktól a nagyüzemig. Budapest, 1977.
- UJVÁRI JENŐ: Barcs művelődéstörténete a kiegyezéstől 99-134. In: Barcs múltja és jelene. Szerk.: Bihari O. Kaposvár, 1979.
- UJVÁRY IMRE: Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdészet. 301-343. In: Somogy vármegye. Szerk.: Csánki Dezső. Kaposvár, 1914.
- VENDE ERNŐ: Irodalom, tudomány, művészet 235-279. In: Somogy vármegye. Szerk.: Csánki Dezső. Kaposvár, 1914.

BALÁZS ANDER

**THE AGRICULTURE AND THE AGRARIAN
SOCIETY OF SZULOK AT THE TURN OF THE 19-
20TH CENTURY IN COMPARISON TO THE
STATISTICAL DATA OF THE REGION OF BARCS**

SUMMARY

The turn of the 19-20th century is an important period-border in the life of the Hungarian agriculture and the noticeable changes of the country produced an effect on the rural areas of Somogy county. The transformation in the district of Barcs reflected faithfully the national process and we can observe a considerable development in Szulok too. Owing to the special historical and social evolution of our homeland the liberation of the villeinage during the 1848 revolution already can conserve an essentially unfair land-distribution structure: the larger part of the arable lands was possessed not by the farmers but the capitalist tenants or rich landlords of noble origin. It is a mere paradox but this disadvantageous situation included some positive effects because it pressed the society of the small land-owners to turn to the intensive agricultural methods which depend on working demand not on the extension of the areas. In his essay the author would like to sketch the process of the transformation with the help of the detailed analysis of the cultivation of plants and the animal husbandry of the district of Barcs, and he emphasizes particularly the contingent specific features from Szulok. Investigating the circumstances of Szulok and the other settlements with the help of profound calculations of statistical data the writer sheds light on the village's advantageous situation because in Szulok which was mostly populated by German settlers' descendants there was no larger landed property than 140 acres. Using application and production of interesting sociographical facts the essay documents that the hard working and industrious German farmers were able to utilize this opportunity because the level of the "peasant-bourgeoisness" of the farmers of Szulok was at a high standard in the area of the south part of Somogy county.

BALÁZS ANDER

**DIE LANDWIRTSCHAFT UND DIE AGRAR-
GESELLSCHAFT VON SULK IN DER
JAHRHUNDERTWENDE DES 20. JHS.
IM SPIEGEL DER STATISTISCHEN ANGABEN DES
BARCSER KREISES**

ZUSAMMENFASSUNG

Im Leben der Agrikultur von Ungarn war die Jahrhundertwende des 20. Jahrhunderts eine bedeutende Epochengrenze und die ländlichen Bezirke von Schomodei wurden durch die im Land hervorgehenden Veränderungen nicht unberührt gelassen. Die im Barcsér Kreis verlaufene Verwandlung spiegelte die Landesprozesse genau und wir können auch in Sulk eine merkwürdige Entwicklung betrachten. Wegen der geschichtlichen und gesellschaftlichen Entwicklung unserer Heimat konnte die Bauernbefreiung 1848 nur noch eine ungerechte Grundbesitzverteilungsstruktur aufrechterhalten: den größeren Teil der Ackererden hielten nicht die bäuerischen Kleinbesitzer in der Hand, sondern die Mittel- und Großgrundbesitzer, die sich über mehr als 100 Joche verfügten. paradoxer Weise hatte aber diese ungünstige Situation etwas Positives in sich, denn sie zwang die zwischen engeren Grenzen bedrängte Kleinwirtgesellschaft am Ende des Jahrhunderts zur Wendung zu intensiven Agrikulturen (nicht Gebiets-, sondern eher arbeitsintensiv). Der Verfasser des Essays versucht den Prozess dieser Verwandlung zu skizzieren und den Feldpflanzenanbau und die Tierzucht des Kreises detailliert zu analysieren. Besonders betont er die eventuellen Sulker Eigentümlichkeiten. Mit Hilfe der gründlichen Analyse der statistischen Angaben und mit der Untersuchung der Anlagen der anderen Siedlungen vom Kreis und von Sulk beleuchtet der Verfasser die vorteilhafte Lage des Dorfes, der größtenteils von den Abkömmlingen der schwäbischen Ansiedler bewohnt wurde – hier gab es nämlich kein Herrngut, das sich über 100 Joche verfügte. Der Verfasser beweist mit der Vorstellung interessanter soziographischer Tatsachen, dass die fleißigen deutschen Wirten diese glückliche Anlage ausnutzen konnten, weil die Verbürgerlichkeit der Wirten der Gemeinde hervorragend in der Region von Süd-Schomodei war.

BANICZ LÁSZLÓ

20. SZÁZADI KÁLVÁRIA – A NÉMET KISEBBSÉG KITELEPÍTÉSÉNEK POLITIKAI HÁTTERE

Prológus

A tömeges, többszázazres, esetleg milliós migrációk az emberiség történelmében nem ismeretlenek. Az egyes népek, népcsoportok önkéntes, illetve kevésbé önkéntes vándorlása az ókorban, illetve a korai középkorban teljesen megszokott folyamat volt. Az elsősorban „önkéntes” gazdasági háttérű migrációk mellett a 19-20. századtól egyre inkább előtérbe került a Kr. e. 1115 és 1077 között uralkodó Tukulti-apil-esarra asszír király által a Közel-Kelet térségében meghonosított és több évszázadon át követett gyakorlat, miszerint emberek tíz- és százezreit erőszakkal telepítették át az egyes államokon belül. Erre a 19. században az egyik legmarkánsabb példa az Egyesült Államok. A „szabadság földjén” az „indiánprobléma megoldását”, a nemzeti állam megteremtésének lehetőségét Andrew Jackson az őslakosok áttelepítésében látta. A Cherokee Nation versus Georgia State perből kiindulva a törzseket az Államoktól függő nemzetként kezelték.¹ Mivel ezek a „nemzetek” az Egyesült Államok nemzeti határain belül éltek, úgy vélték, hogy erőszakos áttelepítésük teljesen jogszerű. 1778-tól az indián törzsekkel fenntartott diplomáciai kapcsolatokat felszámoló törvény 1871-es elfogadásáig több mint 4.046.000 km² területet vettek el az egyes törzsektől, miközben mintegy 249.840,5 km² földdel kevesebbet adtak cserébe.² Az áttelepítések háttérében a telepések földhöz juttatása, tehát tisztán gazdasági okok húzódtak.

A világ történelmének minden bizonynal leghírhedtebb áttelepítési, kitelepítési elképzeléseivel a Harmadik Birodalom urai szolgáltak. Az Új Rend megvalósítására Hitler ugyan nem készített átfogó tervet, de a Mein Kampf lapjait olvasva nem lehet nem észrevenni szándékait. Az áttelepítés, kitelepítés a nácik olvasatában a legtöbbször egyet jelentett, illetve összekapcsolódott az *Untermensch*-ek – alsóbbrendű emberi lények – elsősorban a zsidók, szlávok

¹ Borsányi 1994.

² Uo.

és cigányok fizikai megsemmisítésével.³ A Hitler–Rosenberg–Darré–Himmler-féle fajelmélet szerint „a földgömb egyedüli kiválasztott fajtája az északi fajta, a többi mind alárendelt”. Létüknek csupán egyetlen célja lehet: a germán népek szolgálata. A lengyelek, a balti népek és az oroszok milliói csak, mint a Birodalom rabszolgái élhetnek. Ahogy Göring az orosz területek kifosztásával kapcsolatban 1941. május 23-án fogalmazott: „a gazdaság számára felesleges népesség esetleg áttelepülhet Szibériába, egyébként hagyni kell éhen halni.”⁴ Az „áttelepített”, rabszolgamunkára hurcolt – 1944 szeptemberében mintegy hét és fél millió civil rabszolga és kétmillió hadifogoly dolgozott Németországban⁵ – és kiirtott népek helyére németeket és a „Germán Birodalom” norvég, dán, svéd és holland polgárait kell telepíteni. Az ő feladatuk, sőt kötelességük lett volna a Lebensraum⁶ keleti területeinek benépesítése, germanizálása.⁷ Ezeket az ördögi elképzeléseket olvasva meg kell vallanunk, hogy az ókori AsszírIA urai csupán jó szándékú misszionáriusok voltak a náci potentátokhoz képest.

Az egyes népcsoportok erőszakos áttelepítésének nagy „mestere” volt a 20. század másik, mély nyomokat hagyó diktátora, Joszif Viszarianovics Sztálin is.⁸ A hitleri és sztálini okok és módszerek között lényeges különbségek voltak. Míg Hitler faji alapon szelektált az árja Lebensraum létrehozása érdekében, addig Sztálinnál ez a radikális faji szegregáció nem figyelhető meg. Politikai lépéseinek alapvető sarokköve az orosz birodalom és személyes hatalmának védelme, minden mást ezeknek rendelt alá. A nemzetiségekkel szemben csak olyan mértékben lépett fel, amilyen mértékben az – véleménye szerint – veszélyeztette a Szovjetunió egységét. Vélt, vagy valós ellenfelei közül a különböző becslések szerint 1930 és 1953 között több mint 700 ezret végeztek

³ A „zsidókérdés” rendezésére Himmler 1940 májusában még azt javasolta, hogy az európai zsidókat telepítsék át Afrikába. Rademacher külügyminisztériumi „zsidóügyi előadó” – Himmler gondolatát követve – Madagaszkárbán képzelte el egy zsidó állam létrehozását. Ezeket a tervek azonban elvetették és Heydrich vezetésével 1942. január 20-án a wannsee-i konferencián (Berlin külvárosában) döntöttek az Endlösung-ről, ezzel megkezdődött a zsidóság szisztematikus megsemmisítése. A nácik a törökök által 1915-ben végrehajtott örmény holocaustot követték, csak sokkal nagyobb „hatékonysággal”.

⁴ Shirer 1995. 514.

⁵ Shirer 1995. 587.

⁶ Lebensraum (életter): náci elmélet, mely szerint Németország kicsi a német faj számára. Hitler ezzel igazolta a német expanziót és a szomszédos kelet-európai államok elfoglalását.

⁷ Ormos 1994. 413.

⁸ Eredeti nevén Joszif Viszarianovics Dzsugasvili

ki. A sztálini totalitarizmus a CSEKA⁹ irányítása alatt – Lenin és Trockij közös ötlete nyomán – 1918–1919-ben felállított koncentrációs, „átnevelő táborok”, szigorított börtönök rendszerére építve hozta létre azokat a kényszermunka táborokat, melyeket – bár tévesen – összefoglalóan Gulágoknak nevezünk.¹⁰ A táboroknak a politikai büntető szerepük mellett a gyorsított iparosításhoz szükséges „olcsó és mindenre használható” munkaerőtömegeit is biztosítani kellett. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása mögött részben ez a szándék húzódott meg. A Gulághoz tartozó munkatáborok foglyainak a száma az 1920-as évek végén, részben a kuláktalanításnak köszönhetően több millióra emelkedett.¹¹ A világháború idején a kollektív bűnösség alapján az NKVD összesen mintegy 5 millió csecsent, ingust, balzárt, karacsájt, krími tatárt, kalmüköt, kabart, volgai németet, lengyelt, lettet, litvánt, észtet, telepített ki eredeti lakóhelyéről, illetve szállított munkatáborokba.¹² 1945 után a hadifoglyok és a „malenkij robot”-ra hurcolt kelet-európai civilek emelték a kényszermunkások számát. A generalisszimusz a deportálásokat és a kényszermunka alkalmazását tekintve tehát egyáltalán nem maradt el a Führertől. Ugyanakkor ez utóbbi esetben ismét jelentős különbség figyelhető meg a két diktátor módszereiben. Míg a náci birodalomban a kényszermunka a szó szoros értelmében egyet jelentett az életfogytiglani rabszolgasággal, addig a Szovjetunióban, bár a rabokat akár tíz vagy huszonöt év kényszermunkára is ítélték, nem létezett életfogytig tartó rabszolgaság. Amennyiben túléltek a kegyetlen táboréveket, jogilag ismét szabad emberekké válhattak.

A magyarországi németek repatriálásának előzményei

1945 nyarán a felszabadított és mégis megszállt Magyarország polgárai meglehetősen vegyes várakozásokkal tekinthettek a jövőbe. Az teljesen egyértelmű volt, hogy a szovjet megszállás a magyar kommunisták politikai

⁹ Csrezvicsnaja Kommisszija, azaz Államvédelmi Rendkívüli Bizottság

¹⁰ A Gulag az 1930-ban létrehozott Lágerek Főparancsnokságának (Glavnoje Upravlenyije Lagerej) rövidítése. Feladata a munkatáborok irányítása. Kezdetben az OGPU (Egyesített Politikai Főigazgatóság) egyik alosztálya volt, majd 1934-től az NKVD (Össz-szövetségi Belügyi Népbiztosság), 1946-tól pedig az MVD (Belügyminisztérium) része. Eredetileg azok a táborok tartoztak ide, melyekben politikai foglyokat őriztek. Később a kényszermunkatáborok szinonimájává vált. 1956-ban számolták fel.

¹¹ Ezzel kapcsolatban megoszlik a történészek véleménye. Egyik álláspont szerint a kuláktalanításnak kiemelkedő jelentősége volt a táborlakók számának drasztikus emelkedésében, míg mások szerint a rabok csekély hányadát adták a kuláknak minősített személyek.

¹² Horváth A. 1996.

előretörését hozza magával. Az sem lehetett kérdéses, hogy a háború előtti politikai és társadalmi berendezkedéshez nem lehet visszatérni. Az optimistábbak úgy gondolták, hogy a proletárdiktatúrát, és a Horthy-éra felemás parlamentarizmusát követően egy valóban demokratikus, polgári rendszer következhet. A pesszimistábbak egy része csomagolt, és Nyugat felé tekingetett. A kommunista befolyás erősödésével, majd a politikai fordulatot követően, a becslések szerint mintegy 150-160 ezer magyar állampolgár vándorolt ki a világ több mint húsz országába. Ők saját maguk választottak új hazát, a magyarországi német nemzetiségű állampolgárok jelentős részét azonban – a kollektív bűnösség elvét alkalmazva – a potsdami konferencia döntése és a Szövetségi Ellenőrző Bizottság nyomása után kényszerrel telepítettek ki.¹³ A hazai németek kitelepítésének, Németországba történő áttelepítésének azonban voltak már előzményei 1945 előtt is, ergo nem kifejezetten bolsevista találmányról van szó.

Az I. világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések fontos részét alkotta a wilsoni nemzeti önrendelkezési jog és annak népszövetségi biztosítása. Ez elvileg azt jelentette, hogy egy nép megválaszthatja, hogy mely állam keretei között óhajt élni. Csakhogy a Népszövetség teljesen alkalmatlan volt az alapításakor meghatározott feladatainak, így a kisebbségvédelem végrehajtásához is. Ráadásul a nemzeti önrendelkezés elve a kevert etnikumú Kelet- és Dél- Európában kétélű fegyvernek bizonyult. A magyarság saját bőrén tapasztalhatta meg, hogy a nemzeti önrendelkezés magasztos elve soha nem érvényesült. A realitásoknak megfelelően tegyük hozzá, hogy nem is fog. Ez a jog csak az erőseket illeti meg. 1938-ban a Grossdeutsches Reich került erőpozícióba, a németeket tehát megillette a nemzeti önrendelkezés joga. A Németország határain túl élő ún. népi németek az Anschluss-t, majd az 1938. szeptember 29-i müncheni egyezményt követően a korábbinál jóval jelentősebb politikai és gazdasági támogatást kaptak a Birodalomtól. Ez természetesen nem volt teljesen önzetlen. A volksdeutsche mozgalmak egyes politikai követeléseit csak akkor támogatták Berlinből, mikor azok külpolitikai törekvésekkel

¹³ A Clement Attlee, Harry S. Truman és Joszif Viszarianovics Sztálin által vezetett delegációk az 1945. július 17. és augusztus 2. között a Berlin melletti Potsdamban tartott konferencián döntöttek Németország, illetve egykori szövetségeseivel kötendő béke fontosabb kérdéseiről. Többek között meghatározták a megszállási zónákat – Németország keleti és középső területeit a Szovjetunió, az északnyugatiit Nagy-Britannia, a délit az Egyesült Államok, míg a délnyugatiit Franciaország ellenőrizte – előírták az ország demilitarizálását. Megállapodtak a náciitánításról és a háborús bűnösök felelőssége vonásáról. Ideiglenesen szabályozták a keleti német határokat.

megegyeztek.¹⁴ Akkor viszont maximálisan fel is használták a népi németeket céljaik elérése érdekében. Ennek egyik legjobb példája a szudétakérdés. Az 1918. októberében kikiáltott Csehszlovák Köztársaság részét alkotó Szudéta-vidéken közel 3 millió 250 ezer német élt, akik hibába követték – viszonylag széles – autonómiájuk további bővítését. A testnevelő tanár Konrad Henlein vezetésével 1933-ban alapított Szudétanémet Párt a Wilhelmstrassén kidolgozott instrukcióknak megfelelő politikát folytatott. Ennek lényege a csehszlovák belpolitika lehetetlenné tétele, az ország felbomlasztása. A szudétanémetek csupán lapok voltak – bár ekkor még a legerősebbek – Hitler politikai pókerjátzmájában. Természetesen München is csak egy rövid intermezzo volt az igazi cél, a Fall Grün sikeres végrehajtása érdekében.¹⁵ Az egymillió német nemzetiség jogaira hivatkoztak Lengyelország esetében is, de ez Danzig és a lengyel korridor kérdésével együtt ismét csak ürügy volt. A világ vezető politikusainak jelentős része meglepődött, pedig Hitler soha nem csinált titkot abból, hogy végső célja az összes német egyesítése az árja Harmadik Birodalom határain belül. Az már különösebben nem foglalkoztatta a Führert, hogy a sokak által Volkssplitter-nek, népforgácsnak is nevezett népi németek egyetértenek-e tervével, vagy sem.

A Németországgal szövetséges államokban, így Magyarországon is felhasználták a náci befolyás erősítéséhez a német kisebbséget. A trianoni Magyarország területén az 1920-as népszámlálás szerint 554.237 német nemzetiségű ember élt.¹⁶ Ez az összlakosság 6,9%-át tette ki, magasan a legnagyobb lélekszámú nemzetiség. Egy évtizeddel később már csak 478.630 magyar állampolgár (5,5%) vallotta magát német nemzetiségűnek. A csökkenésben a statisztikai adatok alapján döntő szerepe volt az asszimilációnak. A számok azt mutatják, hogy a természetes szaporulattal (41.814 fő) számolva a hazai németek összlétszáma több mint 14,5%-al csökkent. Ezen belül a városokban közel 31% volt a német nemzetiség számának visszaesése, míg a falvakat tekintve ez valamivel 9% alatt maradt.¹⁷ Ez igazán akkor érdekes, ha figyelembe

¹⁴ Volksdeutsche (népi németek): a Németország határain kívül élő német kisebbségek.

¹⁵ Csehszlovákia elleni támadás tervének elnevezése. Az első változatát már 1937 júniusában elkészítette von Blomberg marsall.

¹⁶ Az 1910-ben 1.903.357 német anyanyelvű lakos élt a Magyar Királyság területén. Ez a népesség 10,4%-át jelentette (román 16,1%, szlovák 10,7%). Az I. világháborút követően az erdélyi szászok, a szatmári és kelet-bánati svábok a Román Királyság, a nyugat-bánati és bácskai svábok a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, a felső-magyarországi németek Csehszlovákia, míg a burgenlandiak Ausztria fennhatósága alá kerültek. Az 1920. évi népszámlálás. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 69. kötet, Bp. 1923. 22.

¹⁷ *Tilkovszky* 1978. 357.

vesszük, hogy 1920-ban a hazai németek 46,8%-a Budapesten, illetve annak közvetlen közelében élt. A székesfőváros politikai, gazdasági és kulturális hegemóniájának köszönhetően itt volt a legerősebb az asszimilációs hatás. Csak ebben a régióban tíz év alatt 21%-kal csökken a német anyanyelvűek összlétszáma. 1930-ban az országon belül a többi nemzetiséghez viszonyított számarányukat tekintve Baranya, Bács-Bodrog és Tolna vármegye falvaiban élt a legtöbb német nemzetiségű állampolgár.¹⁸

1920 után a német volt az egyetlen számottevő kisebbség az új határok közé szorított Magyarországon. A hazai nemzetiségpolitika ambivalensen viszonyult hozzájuk. Egyrészt az idegen fennhatóság alá kényszerített magyarság kollektív jogai mellett csak akkor léphetett fel hatékonyan, ha azokat a saját kisebbségeinek is biztosítja. Másrészt a magyar fajvédők belpolitikai súlyával is számolnia kellett. A két elvárásnak természetesen nem lehetett egyszerre megfelelni. A német kormány sürgetésére 1923-ban ugyan engedélyezték a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländisch-Deutscher Volksbildungsverein) megalakítását, de a helyi hatóságok nem sok szimpátiát tanúsítottak a Volksbildungsverein törekvéseivel szemben. A magyar hatóságok nemzetiségi intoleranciája és az 1930-as népszámlálási adatok a német nemzetiségi vezetőkben azt a nem alaptalan félelmet keltették, hogy a német kisebbség hamarosan el fog magyarosodni. A hazai közélet viszont a regermanizációs törekvések, illetve a Volksbildungsverein egyes vezetői és a német kormányzat közötti titkos kapcsolatok miatt a pángermán veszélytől visszhangzott. Ez különösen a Dél-Dunántúlon, ezen belül Baranyában volt érzékelhető, ahol kiugróan magas volt a sváb birtokosok és munkások aránya.¹⁹ A pángermán gondolatokat a Volksbildungsverein-ből kizárt nemzetiségi vezetők által szervezett Népi-német Bajtársak (Volksdeutsche Kameradschaft) szervezete képviselte. Ez az irányzat a magyarországi németeket már nem kisebbségnek, hanem a népcsoportelmélet alapján az egységes német faj szerves részének tekintette, melyet különleges népcsoport-autonómia illet meg.²⁰ A Basch Ferenc irányította Volksdeutsche Kameradschaft egy „népi program” elfogadását követelte, mely kimondatlanul ugyan, de egy magas fokú autonómiát biztosított volna a magyarországi német népcsoport részére. Ez az adott politikai légkörben nem valósulhatott meg, de az első bécsi döntés²¹ után

¹⁸ Tilkovszky 1978. 357.

¹⁹ Bővebben lásd: Rozs 1999. 241-258, illetve Tilkovszky 1978.

²⁰ Tilkovszky 1978. 14.

²¹ 1938. november 2-án 11 927 km² terület, többek között Komárom, Érsekújvár, Rozsnyó, Kassa, Ungvár és Munkács került vissza a Magyar Királyság fennhatósága alá. Az 1.050.000 új állampolgár 86,5%-a magyar nemzetiségű volt.

a kormányzat engedélyezte a Magyarországi Németek Népi Szövetségének (Volksbund der Deutschen in Ungarn) megalapítását. A Volksbund valójában a félégalis Kameradschaft törvényesített folytatása volt.²² Létét Berlinnek köszönhette, és a nemzetiszocialista eszmék terjesztését, a német politikai befolyás erősödését szolgálta. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a Volksbund minden tagja náci szimpatizáns lett volna. A szervezet vezetése azonban kétség-telenül a náci ideológia mögött sorakozott fel.

Volt azonban a Führer fajvédő elképzelései között egy olyan program, mellyel még Baschék sem értettek egyet. Mégpedig a német népcsoportok áttelepítése a birodalom határai közé. Hitler a birodalmi gyűlésben 1939. október 6-án kijelentette:

„Egész Kelet- és Délkelet-Európa tele van a német népiség fenn nem tartható töredékeivel. Éppen ezekben van egyik alapja és oka a folytonos államközi zavaroknak. A nemzetiségi elv és a faji gondolat korában utópisztikus volna azt hinni, hogy ezeket, akik egy nagy értékű néphez tartoznak, minden további nélkül asszimilálhatják. Az európai élet messzetekintő rendezésének feladatai közé tartozik ezért, hogy itt áttelepítésekre kerüljön sor, s ily módon az európai konfliktusok okainak legalább egy része kiküszöbölhető legyen”²³

A Volksbund vezetősége két érvet hozott fel a magyarországi német népcsoport áttelepítésével szemben. Egyrészt, hogy a dunántúli német településterület közel fekszik a birodalomhoz, melynek területét belső telepítéssel tovább lehet növelni. Másrészt, ahogy Baschék fogalmaztak: „A népcsoportok jelentik a legjobb és kényelmesebb jogcímet egy más állam viszonyaiba való beavatkozásra.”²⁴

A német népcsoportjogok kiterjesztésére kiváló alkalmat szolgáltatottak a magyar revíziós törekvések. 1940 nyarára az erdélyi kérdés komoly fenyegetést jelentett a német külpolitikai és gazdasági érdekekre. Miután Sztójay Döme Berlinben kijelentette, hogy a magyar kormányzat a kérdés fegyveres rendezése mellett döntött, Hitler gyorsan lépett.²⁵ Utasította Ribbentropot, hogy a magyar és román féllel fogadtassa el az olasz-német döntőbíráskodást. A bécsi Belvedere palotában 1940. augusztus 30-án aláírt második bécsi döntéssel

²² A Volksbund alapszabályát 1939. április 13-án hagyták jóvá. Az 1879. évi egyesületi törvény alapján csak mint gazdasági, szociális és kulturális egyesület működhetett.

²³ *Tilkovszky* 1978. 60.

²⁴ *Tilkovszky* 1978. 61.

²⁵ A magyar honvédség egységeinek felvonulása augusztus 26-án kezdődött. A hadműveleti parancs értelmében augusztus 28-án meg kell kezdeni a támadást. A háború veszélyeztette volna a németek romániai nyersolajforrását. Hitler jelentős páncélos és légideszant erőket helyezett készenlétben az olajmezők elfoglalására.

Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolását engedélyezték Magyarország számára.²⁶ A német támogatásért cserébe a Teleki kormány számos politikai gesztust tett. Egyrészt megkezdték a 3. zsidótörvény előkészítését, növelték a Németországnak szánt mezőgazdasági termékek exportját, engedélyezték az ú.n. német „tancsapatok” átvonulását Romániába, illetve szabadlábba helyezték Szálasi Ferencet. Másrészt – és történetünk szempontjából ez az igazán fontos – aláírták a magyar-német kisebbségi megállapodást.²⁷ A megállapodás – bár némi szövegmódosítást sikerült keresztülvinni – különleges jogokat biztosított a német kisebbség részére. A német nemzetiség – a Volksbund megfogalmazása szerint népcsoport – tulajdonképpen kikerült a szuverén magyar vezetés kezéből. A népi németekre a birodalom kimondatlanul ugyan, de úgy tekintett, mint a birodalmi németekre. Ezt egyértelművé teszi a gr. Csáky István magyar és Joachim von Ribbentrop német külügyminiszterek aláírásával ellátott megállapodás szövege:

A magyar-német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv

Attól az óhajtól vezérelve, hogy a német népcsoport helyzetét Magyarországon a kölcsönös barátságos kapcsolatoknak megfelelően rendezzék, a magyar királyi kormány és a birodalmi kormány a következő megállapodást kötötték.

I.

A magyar királyi kormány biztosítja a német népcsoporthoz tartozó személyeknek azt a lehetőséget, hogy német népiségüket korlátozás nélkül megőrizhessék. Gondoskodni fog arról, hogy a német népcsoporthoz tartozó személyeknek a népcsoporthoz való tartozás tényéből és amiatt, hogy a nemzetiszocialista világnézetet vallják, semmiféle módon és semmiféle téren hátrányuk ne származzék. A népcsoporthoz az tartozik, aki magát a németiséghez tartozónak vallja, s akit a Magyarországi Németek Szövetségének („Volksbund der Deutschen in Ungarn”) vezetősége népi németnek („volksdeutsch”) elismer. Ezeknek az alapelveknek megfelelően kiváltképpen a következők állapítatnak meg

1. A német népcsoporthoz tartozó személyeknek az ide vonatkozó általános szabályok figyelembevételével joguk van arra, hogy szervezkedjenek, és hogy különleges célokra, mint aminők például az ifjúság gondozása, a sport, a művészeti tevékenység stb., egyesüléseket alakítsanak.

²⁶ A 43.104 km²-nyi terület 2,4 millió lakosának valamivel több, mint a fele, 51,4%-a magyar, 10%-a német, míg 38,6%-a román nemzetiségű volt.

²⁷ A Külpolitikai vonalon is engedményeket tett a magyar kormányzat, 1940. november 20-án csatlakozott a szeptember 27-én aláírt német–olasz–japán háromhatalmi egyezményhez. Ezzel gyakorlatilag feladta az elnemkötelezettség elvét.

2. A népcsoporthoz tartozó személyek Magyarországon minden hivatást ugyanolyan előfeltételek és feltételek mellett gyakorolhatnak, mint a többi magyar állampolgár.

3. A népcsoporthoz tartozó személyekre Magyarország összes népességéhez viszonyított arányszámuknak megfelelően tekintettel lesznek a magyar hivatalok betöltésénél és az önkormányzati testületek megalakításánál, amennyiben a betöltés kinevezés útján történik. A népi német hivatalnokok kiváltképpen a német népi települési területeken működő hatóságoknál s a fölējük rendelt központi hatóságoknál alkalmazandók.

4. A népcsoporthoz tartozó személyek valamennyi gyermekének lehetővé kell tenni, hogy ugyanolyan feltételek mellett, mint amilyenek a magyar iskolákra nézve érvényesek, népi német iskolákban nevelkedhessenek, és pedig közép-, középfokú és elemi iskolákban, valamint szakiskolákban. Magyar részről mindenképpen elő fogják mozdítani az alkalmas népi német tanítókból elegendő utánpótlás kiképzését.

5. A népcsoporthoz tartozó személyeknek joguk van arra, hogy nyelvüket szóban és írásban mind személyes és gazdasági viszonylataikban, mind pedig nyilvános gyűléseken szabadon használják. Német nyelvű napilapoknak, folyóiratoknak, s egyéb kiadványoknak közzétételét nem fogják olyan korlátozásoknak alávetni, mint amilyenek megfelelő magyar nyelvű kiadványok közzétételére nem érvényesek. Olyan közigazgatási körzetekben, ahol a német népcsoporthoz tartozó személyek az összes népességnek legalább egyharmadát teszik ki, ezek az illető kerületekben a hivatalos érintkezésben a német nyelvet használhatják.

6. A népcsoport jogosult a gazdasági önségélyre és szövetkezeti ügyének kialakítására.

7. Magyar részről kerülni fognak minden olyan rendszabályt, amely a kényszerű asszimiláció célját szolgálhatná, különösen a népi német családnevek magyarosítása útján. A népcsoporthoz tartozó személyeknek joguk van arra, hogy a családjuk által előbb viselt nevet újra felvegyék.

8. A népcsoporthoz tartozó személyeknek kulturális téren joguk van a magyarnémet anyaországgal szabadon érintkezni.

II.

A magyar királyi kormány és a birodalmi kormány között teljes egyetértés áll fenn arra nézve, hogy a fenti alapelvek semmiképpen se érintsék a lojalitásnak azt a kötelességét, amellyel a népcsoporthoz tartozó személyek a magyar államnak tartoznak.

III.

A Magyarországgal ismét egyesített, eddig romániai területen élő és a német népcsoporthoz tartozó személyekre nézve a következő különös megállapodás létesült: A magyar királyi kormány az ezeken a területeken letelepült népi németek kérelmére biztosítani fogja azt a lehetőséget, hogy a Német Birodalomba átköltözködhessenek. Azoknak a népi németeknek, akik ezzel a joggal élni akarnak, kérelmüket e megállapodás napjától számított kétévi határidőn belül kell előterjeszteniük. Az átköltözködéskor a népi németek ingó vagyonukat szabadon magukkal vihetik. Ingatlan vagyonukat költözködésük előtt szabadon értékesíthetik, és a befolyt összeget az illető jegybankok által közösen megállapítandó feltételek mellett kivihetik, illetve átutalhatják. Az átköltözködés részleteit a magyar királyi kormány és a birodalmi kormány mihamarabb meg fogja állapítani. E megállapodás keretében szabályoztatni fog az a kérdés is, milyen feltételek mellett fogja a magyar állam azt az ingatlan tulajdont átvenni, amelynek értékesítése a tulajdonosnak az előírt határidőn belül nem sikerül. E tekintetbe mindkét kormányt a különös körülmények figyelembevételével azok az alapgondolatok fogják vezetni, melyek a birodalmi kormány és az olasz királyi kormány számára a dél-tiroli népi németek átköltözködésénél mérvadók voltak.

Bécs, 1940. év augusztus hó 30. napján²⁸

Az egyezményben ismét felmerült a magyarországi németek áttelepítésének kérdése, de most csak a visszacsatolt területeken élőkét említették. Elsősorban a szatmári svábokra gondoltak és valójában a magyar kormány sem zárkózott el a német kisebbség „hazatelepítésétől”. Horthy a következőket írta Hitlernek: „Az ön szándéka, hogy a német kisebbségeket őshazájukba áttelepítse, számos kérdést szabályoz, és kiküszöböli a súrlódásokat; ezt a kitűnő gondolatot valamennyi kisebbségre ki kellene terjeszteni. ... Egyébként derék svábjaink, akiket mindig nagyon kedveltünk, bizonyára a legjobb mezőgazdák és földművesek mindazok között, akiknek a repatriálására sor kerülhet.”²⁹ 1940 januárjában a magyar kormányzat konkrét javaslatot tett a német kormányoknak a burgenlandi magyarok és a magyarországi németek közötti önkéntes lakosság-cseréről.³⁰ A tervet kétségtelen célja az volt, hogy megszabaduljon azon magyar állampolgároktól – vagy legalábbis egy részüktől –, akik nemcsak német anyanyelvűnek, de egyben német nemzetiségűnek is vallották magukat.

²⁸ Dr. Németh 1994. 153-155.

²⁹ Horthy Miklós titkos iratai 1963. 218. Horthy 1939. november 3-ai levele Hitlerhez.

³⁰ Tilkovszky 1978. 68.

Ez ugyanakkor azt a nemzetfelfogást is tükrözi, mely szerint az ország nem magyar anyanyelvű lakosaitól is megkövetelték, hogy a magyar nemzet tagjának tekintsék és vallják magukat. Német részről 1941 és 1945 között még számos tervezetet készítettek a délkelet európai németek teljes, illetve részleges áttelepítéséről, azonban ezeknek nem igazán volt támogatottsága a magyarországi németek körében.³¹ Ezt semmi nem bizonyítja jobban, minthogy az ú.n. „Schwäbische Türkei”³² területéről – pontosabban annak a trianoni határok közé eső részéről – viszonylag kevesen akartak német területre távozni 1944 októberében.³³

Nemzethűség, kitelepítés

Az 1945 óta eltelt hatvan év alatt számos történész, és több tízezer érintette fel azt a bonyolult kérdést, hogy miért kellett a magyarországi németekkel szemben olyan jogszabályokat alkalmazni, melyek sem a korábbi, sem az akkori jogalkotással nem álltak szinkronban. A hazai németiség kollektív bűnösségének hátterében elsősorban nemzetközi és magyar politikai, illetve gazdasági okok húzódtak meg. A Volksbund „áldásos” tevékenységének csak minimális szerepe volt abban, hogy a háború után az egész magyarországi németiség a nemzetiszocializmus hazai előőrseként lett megbélyegezve. A kitelepítést alátámasztó ideológia, illetve a valós és vélt indokok – mint általában – eszközzé váltak a szovjet vezetés kezében, amit a befolyásuk alatt álló magyar kommunista politikusok jelentős része szolgai módon el is fogadott. Az igazság azonban az, hogy nem lehet a németek elleni jog fosztó intézkedéseket kizárólag Rákosiék nyakába varrni. A politikai paletta ebben az időszakban – bár erősen dominált a vörös – még színes volt.

A német nemzetiség elleni diszkrimináció papíron 1944. december 22-én kezdődött, mikor a szovjet parancsnokság 0060. sz. parancsa elrendelte a „hátszági munkára” történő mozgósításukat. Valójában már majdnem egy hónappal korábban megkezdődött a német és – amennyiben a felállított kvóták teljesítéséhez számuk kevés volt – a magyar anyanyelvű állampolgárok

³¹ A visszacsatolt országrészeket is beleértve az 1941-es népszámlálás szerint 658928 német anyanyelvű polgár élt Magyarországon, ebből 495850 fő vallotta magát német nemzetiségűnek. A kor nemzetfelfogása szerint tehát közel félmillió német nemzetiségű magyar állampolgárt ki lehetne telepíteni.

³² Az egykori török hódoltság elnéptelenedett részeire betelepített svábokról kapta az elnevezését. Elsősorban Somogy, Baranya, Tolna, Bács-Bodrog vármegyék és a Bánság területét értjük alatta.

³³ *Tilkovszky* 1978. 340.

kiszállítása a Szovjetunióba. Sztálin természetesnek vette, hogy országának újjáépítésében – a jóvátétel részeként – német és magyar kényszermunkások is dolgozni fognak. A szállításokat a felsőbb magyar hatóságok tudta nélkül hajtották végre, a körülbelül 50-60 ezer civilt – a kollektív bűnösség elvét hangoztatva – háborús bűnösöként kezelték.³⁴ Magyarország az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezményben vállalt kötelezettséget a háborús bűnösök bíróság elé állítására, illetve a német állampolgárok internálására.

1945 folyamán több, a magyarországi németsegre nézve hátrányos megkülönböztetést tartalmazó rendelet jelent meg. Ezek közül az egyik legfontosabb az 1945. március 15-én kibocsátott és március 18-án hatályba lépett 600/1945. M. E. számú földreform-rendelet.

A rendelet 1. §-a értelmében:

„A földreform végrehajtása életbevágó nemzeti érdek és gazdasági szükségesség. A nagybirtokrendszer megszüntetése után Magyarország mezőgazdasága erős, egészséges és termelőképes kisbirtokokon fog nyugodni, melyek a birtokosok telekkönyvileg bejegyzett magántulajdonát képezik.” A 2. § kimondja, hogy a földhözjuttatás céljára földalapot kell létrehozni, „amely e rendelet alapján elkobzott, kártalanítás mellett igénybevett (kisajátított), továbbá az államkincstár tulajdonát képező földbirtokokból áll.”

A rendelet II fejezetének értelmében:

„4. § Teljes egészében és nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók,

a nyilas, nemzeti szocialista és egyéb fasiszta vezetők,

a Volksbundtagok, továbbá

a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait.

5. § Hazaáruló, háborús- és népellenes bűnös az a magyar állampolgár, aki a német fasiszmus politikai, gazdasági és katonai érdekeit a magyar nép rovására támogatta, aki önkéntes jelentkezéssel német fasiszta katonai, vagy rendfenntartó alakulatba belépett, aki valamilyen német katonai, vagy rendfenntartó alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott, vagy mint besúgó működött, aki ismét felvette német hangzású családi nevét.

6. § Nyilas, nemzeti szocialista és egyéb fasiszta vezető az, aki bármilyen elnevezés alatt, a nyilas vagy más hasonló mozgalom (Magyar Megújulás Pártja, az országgyűlés tagjaiból alakult Nemzeti Szövetség stb.) politikai programját valló tagja volt a kormánynak, az országgyűlés képviselő- vagy felsőházának, az országos, kerületi, vagy a budapesti vezetőségben tag volt, vagy aki 1941. évi június 26. napja után a nyilas-keresztes, vagy más fasiszta mozgalom politikai, társadalmi és gazdasági elveit szolgáló párt, egyesület vagy más szervezet helyi alakulataiban mint vezető,

³⁴ Somogy vármegyéből mintegy 500 személyt szállítottak el. – *Füzes* 1993. 314.

helyettes vezető, titkár, ügyész működött, avagy a nyilas és egyéb fasiszta pártban, a rendvédelmi alakulatnak tagja volt.

7. § E rendelet 4-6. §-aiban említett cselekmények elkövetőinek tulajdonát képező földbirtokok, a megművelésre szolgáló összes eszközökkel, élő és holt gazdasági felszerelésével és a rajtuk lévő épületekkel, az államra szállnak át.

Ugyancsak az államra szállnak át a 4-6. §-okban felsorolt személyek belsőiségei is. Méltányos esetben a lakóház és 600 négyszögölnél nem nagyobb telek, a visszamaradt család számára meghagyható.

8. § A Községi Földigénylő Bizottságok előterjesztésére a Megyei Földbirtokrendező Tanácsok állapítják meg, hogy a 4-5-6. §-ok értelmében kinek a földbirtokát kell elkobozni.”³⁵

A törvényalkotók tehát azonosan ítélték meg az egyszerű, gyakran presszionált Volksbund-tag sváb gazdát, a hazaáruló Volksbund és nyilas vezetőket, a háborús és népellenes bűnöket elkövető személyeket. Ez az álláspont különösen annak tükrében aggályos, hogy a népbíráskodásról szóló és a háborús bűnöket taxatívén ismertető 81/1945. M. E. számú a népbíráskodásról szóló rendelet már 1945. február 5-én hatálybalépett.

A rendelet célja: „Az ideiglenes Nemzetgyűlés által 1944. évi december hó 21. és 22. napjain a Debrecenben adott felhatalmazás alapján az ideiglenes nemzeti kormány attól a sütségtől vezetette, hogy mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket ...”.

Az általános rendelkezések értelmében:

„A jelen rendeletben körülírt bűncselekmények az esetben is büntethetők, ha a cselekmény a rendelet életbeléptekor már befejeztetett s a cselekmény befejezésének időpontjában fennállott törvényes rendelkezések alapján az büntethető nem volt.” (1. §) „A népbíráóság jogköre kiterjed a polgári egyénekre és a fegyveres erő tagjaira, ideértve a rendőrséget és a csendőrséget is, valamint a magyar állam területén elfogott vagy a magyar államnak kiadott egyénekre, tekintet nélkül azok állampolgárságára. A magyar állam területén kívül elkövetett bűncselekmény tekintetében, valamint a netán kiadatás alá kerülő bármely büntetettessel szemben, a népbíráóság jogköre mindaddig fennáll, amíg a tettes kiadása elrendelve nincs.” (2. §)

A 11. § értelmében háborús bűnös az:

„1. aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető

³⁵ Német fasiszta ideológia nem létezik. Az olasz fasizmus és a német nemzetiszocializmus között alapvető eltérések vannak, ennek ellenére gyakran egybemossák őket. A nyilas, hungarista ideológia mind a fasiszta, mind a nemzetiszocialista eszmékből merített.

állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre vezető közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna,

2. aki, mint a kormány, országgyűlés tagja, vagy mint vezető állást betöltő közalkalmazott, kezdeményezője, vagy, bár a következményeket előre láthatta, részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. évben kitört világháborúba sodorta,

3. aki a fegyverszünet megkötését erőszakkal vagy befolyásának kihasználásával megakadályozni igyekezett,

4. aki vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzésére irányuló lázadáshoz, a hatalom megtartásához vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas kormányzatban, közigazgatásban vagy honvédelem keretében életét fenyegető kényszerű szükség nélkül vezető állást vállalt (vezető állás alatt miniszteri, államtitkári, főispáni, főpolgármesteri, hadsereg-parancsnoki, hadtestparancsnoki vagy hasonló fontosságú állást kell érteni).

5. aki a megszállott területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánás tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat súlyosan megsértette, vagy a visszacsatolt területek lakosságával a reábizott hatalommal visszaélve, kegyetlenkedett, vagy aki általában felhajtója, tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának.”

A 13. §-ban a további cselekményeket végző személyeket sorolja a háborús bűnösök közé:

„1. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott,

2. aki valamilyen katonai jellegű alakulatnak személy vagy vagyontárgy ellen elkövetett erőszakos cselekményhez segítséget nyújtott,

3. aki nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez vagy megtartásához,

vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas közigazgatásban vagy honvédelem keretében önként a 11. § 4. bekezdésében fel nem sorolt egyéb fontos állást vállalt,

4. aki magyar állampolgár léte a német hadsereg vagy biztonsági szolgálat (SS, Gestapo stb.) kötelékébe lépett,

5. aki valamilyen német alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott vagy mint besúgó működött,

6. aki a háborús hírverés szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett.

„Népellenes vétségben bűnös az, (17. §)

1. aki a 15. § 2. pontjában írt cselekmények elkövetését megakadályozni nem igyekezett, bár ez törvényes hatáskörben módjában állott volna,

2. aki fasiszta, demokráciaellenes pártban fejtett ki kevésbé jelentős, de még vezető jellegű tevékenységet,
3. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt, rádió útján vagy egyébként, nyilvánosan népellenes vagy demokráciaellenes intézkedések meghozatalát sürgette, vagy a meghozottakat feldicsérte,
4. aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött,
5. aki fenyegető magatartásával fasiszta (nyilas-, német-, háború-) ellenes vélemény nyilvánítását akadályozta.”

A rendeletet tartalmazó 1945. évi VII. törvényben az 1945. május 1-én kihirdetett 1440/1945. M. E. számú rendelet több helyen módosította, illetve kiegészítette a fentieket.

Egyrészt kimondja, hogy:

„Az 1919. évben és azt követően elkövetett azoknak a politikai bűncselekményeknek elévülése, amelyeknek emberélet esett áldozatul, úgyszintén a sajtó útján elkövetett azoknak a bűncselekményeknek elévülése, amelyeknek tényálladékát a jelen rendelet határozza meg, - és amelyek üldözhetését az uralmon volt hatalom megakadályozta, az 1944. évi december hó 21. napján veszi kezdetét.” (5. §)

Másrészt bővíti a háborús bűnösként felelősségre vonható személyek körét.

Háborús bűnös az is:

„aki a megszállott területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánás tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat súlyosan megsértette vagy a visszacsatolt területek lakosságával, a reábizott hatalommal visszaélve, kegyetlenkedett, vagy aki általában akár belföldön, akár külföldön felbujtója, tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának. (6. § 5.) Aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy az ország háborúba lépése, illetőleg a háború fokozottabb mértékben való folytatása érdekében a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.” (6. § 6.)

A korábbi rendelet 13. §-ának 1. pontja azzal egészítették kik, hogy:

„...az e pont alá eső háborús bűnös az is, aki az ott meghatározott módon a háborúba lépésre izgatott.” (8. §) „Aki bármilyen formában olyan tevékenységet fejtett vagy fejt ki, illetőleg mozdított vagy mozdít elő, amely a népek háború utáni békéjének vagy együttműködésének megnehezítésére vagy megbontására, avagy nemzetközi viszály előidézésére alkalmas.” (8. § 7.) „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyá-

solja és az országra káros irányba terelje;” (10. § 4.) „aki a fasiszta és a demokráciaellenes törekvéseknek vagy a társadalom egyes rétegei üldözésének célját szolgáló hivatalos szerv, párt vagy társadalmi szervezet besúgójaként működött vagy annak számára adatokat szolgáltatott;” (10. § 5.) „aki a fasiszta és a demokráciaellenes uralmi rendszer hatalmi eszközeinek saját céljaira való felhasználásával szemérem, vagyon vagy személyes szabadság elleni bűncselekményt követett el.” (10. § 6.)

A rendelet a népellenes büntettség körét is kiterjesztette, ezek alapján:

„Népellenes büntettségben bűnös az is:

1. aki a 15. § 2. pontjában meghatározott cselekmények elkövetését megakadályozni nem igyekezett, bár ez törvényes hatáskörében módjában állott volna;
2. aki anélkül, hogy evégből vele szemben közvetlenül vagy közvetve kényszer alkalmaztatott volna, a németek által Magyarországon szervezett Volksbundba tagként belépett, vagy fasiszta, illetőleg demokráciaellenes pártban, szervezetben vagy alakulatban tisztséget vállalt, avagy tagként tevékeny működést fejtett ki;
3. aki - a 11. § 6. pontjának, illetőleg a 15. § 4. pontjának esetét ide nem értve - nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt, rádió útján vagy egyébként nyilvánosan népellenes vagy demokráciaellenes intézkedések meghozatalát sürgette vagy a meghozottakat feldicsérte;
4. aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálataiba szegődött;
5. aki magatartásával fasiszta- (nyilas-, német-, háború-) ellenes vélemény nyilvánítását akadályozta;
7. aki tudomással bír arról, hogy valaki a 11. § 5. pontja alá eső cselekménnyel kapcsolatos kivégzésnek vagy kínzásnak tettese vagy részese és ezt a hatóságnak haladéktalanul fel nem jelenti.”

A törvényben tehát még nincs szó kollektív bűnösségről. Az egyéni felelősség megállapítását a kormány 1945. július 1-jén megjelent 3820/1945. M.E. sz. rendelete szabályozta. Ennek értelmében azokban a járásokban, melyekben a lakosság jelentős része volksbundista, fasiszta, nyilas magatartást tanúsított, bizottságokat kell felállítani. Ezek feladata az adott települések minden tizenhatodik életévét betöltött lakosának nemzethűségi vizsgálata. A Volksbund-vezetőnek minősítettek esetében internálásukról lehetett intézkedni. Ingó és ingatlan vagyonukat zár alá vették, az élelmiszer és gazdasági felszerelések a Népgondozó Hivatal kezelésébe kerültek. A Volksbund-tagokat a teljes vagyonelkobzás mellett munkaszolgálatra, illetve összeköltözésre ítélték. Befogadásukra azokat lehetett kötelezni, akik ugyan nem tartoztak a fent említett kategóriákba, de a bizottságot nem tudták nemzethűségükről meggyőzni.

A fenti rendeletek azt mutatják, hogy a német nemzetiség tagjainak háború alatti szerepét differenciáltan próbálták megítélni. Még akkor is, ha a rendeletekben – különösen a Volksbund tagságával és az SS kényszersorozottaival kapcsolatban – nem volt objektív és elfogulatlan.³⁶ Ez jellemezte a pártok nemzetiségekhez való viszonyát is. A szociáldemokraták kivételével alapjában egyetértettek a németek kitelepítésével. Eltérés csak a végrehajtás módjában és méretében volt közöttük.³⁷ 1945. május 14-én az Ideiglenes Nemzeti Kormányban résztvevő pártok értekezletet tartottak.³⁸ A pártközi értekezleten Erdei Ferenc belügyminiszter kiemelte, hogy a határon túl élő magyarság helyzetére és a SZEB magatartása tekintve a németiséget nem lehet egészében kitelepíteni.³⁹ Ugyanakkor a külföldi magyarok tömeges érkezése miatt a kitelepítendőök körét a lehető legszélesebben kell megállapítani.⁴⁰ A magyar kormányzat „problémáját” végül a három szövetséges hatalom potsdami konferenciája oldotta meg. „A három kormány, miután megvizsgálta a kérdés minden oldalát, elismeri, hogy a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosságot vagy annak egy részét át kell telepíteni Németországba. Egyetértenek abban, hogy mindenfajta áttelepítésnek, amelyre ténylegesen sor kerül, szervezeten és humánus módon kell végbemennie.”⁴¹ A szövetségesek ezen döntése igazolni látszott a kormányzat teljes kitelepítést célzó terveit. Az eredeti csehszlovák elképzelések, tehát az egész felvidéki (szlovákiai) magyarság

³⁶ A német állampolgárok internálásáról intézkedő 302/1945. M. E. számú rendelet kihirdetésére február 27-én került sor. Később a rendelet hatályát kiterjesztették azokra a volt magyar állampolgárokra, akik magyar állampolgárságukat az SS kötelekeibe való önkéntes, vagy kényszerű jelentkezésük révén veszítették el. Itt meg kell jegyezni, hogy 1944. április 14. előtt az SS két, elvileg önkéntességen alapuló toborzóakciót tarthatott a német nemzetiségűek között. Miután Csatay Lajos honvédelmi miniszter aláírta a harmadik magyarországi SS-toborzásra vonatkozó egyezményt, már lehetővé vált a kényszersorozás a 17. életévüket betöltött magyarországi németek körében. Azt, hogy kit tekintettek német nemzetiségűnek különös módon a Volksbund döntötte le. Az egyezmény értelmében SS-be bevonulók magyar állampolgárok maradtak. (Korábban automatikusan elvesztették állampolgárságukat.) Az 1945. május 14-én kiadott belügyminiszteri rendelet értelmében a családtagok, valamint a betegek és öregek internálására is lehetőség nyílt.

³⁷ Tóth Ágnes: http://www.mtaki.hu/docs/cd1/tothagnes61/#_ftn1

³⁸ A koalíció tagjai: Magyar Kommunista Párt (MKP), Szociáldemokrata Párt (SZDP), Nemzeti Parasztpárt (NPP) és a Független Kisgazda-, Földműves és Polgári Párt (FKGP).

³⁹ Szövetséges Ellenőrző Bizottság: feladata a fegyverszüneti feltételek betartásának ellenőrzése, a magyarországi SZEB elnöke Vorosilov marsall volt.

⁴⁰ Tóth Ágnes: http://www.mtaki.hu/docs/cd1/tothagnes61/#_ftn1

⁴¹ Dr. Németh 1993. 35.

kitelepítése esetén közel 600 ezer magyar érkezett volna az országba. Ehhez hozzá kellett számolni azokat, akik már menekülteként Magyarország területén tartózkodtak. Az eltérő statisztikai adatok alapján számukat csak becsülni lehet: mintegy 102 ezer erdélyi, 13 ezer kárpátaljai, 32 ezer délvidéki és közel 43 ezer felvidéki magyarról volt szó. Az 1946. február 27-én Budapesten megkötött magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény értelmében Csehszlovákiából mindössze annyi magyart lehet áttelepíteni, mint ahány magyarországi szlovák vállalja a költözést. Az 1947. április 12-én kezdődött áttelepítés során – a szám közel sem pontos – 74.000 magyar érkezett és körülbelül 72.440 szlovák távozott Magyarországról.⁴² A Luxemburg-palotában üléselő párizsi békekonferencián Beneš-ék még megpróbálták egy 200 ezer főre mérsékel kitelepítési tervet elfogadtatni, de kérésüket elutasították.

A lakosságcsereéről szóló potsdami határozatot követően Moszkva 400 000-450 000 német kitelepítésére szólította fel az Ideiglenes Nemzeti Kormányt.⁴³ Ez a szám – figyelembe véve azt a tényt, hogy az 1941-es népszámlálás adatai szerint a trianoni határok között 477 153 német anyanyelvű állampolgár élt – irreálisan magas. Ebből még le kell vonni azokat, akik a harcok során veszítették életüket, illetve elhagyták az országot. Az augusztus 13-i kibővített minisztertanácskozás hozzávetőlegesen 303 ezer főben jelölte meg a kitelepítendőek számát.⁴⁴ Ez, bár nincs konkrétan kimondva azt a 302 ezer személyt takarja, akik 1941-ben német nemzetiségűnek is vallották magukat. A kollektív bűnösség elvét hangoztatók érveit erősítette, hogy a Németországi Szövetséges Tanács november 20-i ülése szerint Magyarországról 500 ezer németet lehet az amerikai megszállási zónába telepíteni.⁴⁵ Csakhogy ez elvi tervezet volt, tehát nem kötelező irányszám. Ennek ellenére a minisztertanács elfogadta a 12330/1945. sz. miniszterelnöki rendeletet, mely 1945. december 29-én jelent meg és az összes német nemzetiségű polgárt teljes vagyonek Kobzása és kitelepítésre ítélte. Ez egyértelműen megmutatta a korszak politikusainak – és messze nem *csak* a kommunistáknak – farizeus magatartását.

Az áttelepítések 1946. január. 19-én kezdődtek miközben a nemzethűséget igazoló bizottságok még közel sem fejezték be működésüket. 1946 júniusáig Bács-Bodrog, Baranya, Békés, Csanád-Arad, Fejér, Győr-Moson, Esztergom-Komárom, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém megyékben,

⁴² A statisztikai adatok még a KSH hivatalos kiadványaiban sem egyeznek minden esetben, ezért nem jelöltük külön jegyzetben.

⁴³ Tóth Ágnes: http://www.mtaki.hu/docs/cd1/tothagnes61/#_ftn1

⁴⁴ u.o.

⁴⁵ u.o.

108 községből összesen 116952 főt telepítettek ki.⁴⁶ A kitelepítés ütemének gyorsítását indokolta a földreform végrehajtásának vontatottsága, illetve az a tény, hogy 132 981 menekült várt új otthonra. Az ország számos területén jelentős feszültséget okozott a túltelepítés. A telepítés méretét jól jelzi, hogy összesen 39880 családot szándékoztak új lakóhelyre költöztetni és ebből 1946 májusáig 5098 családnak tudtak helyet biztosítani.⁴⁷ Ez még csak a belső migrációban résztvevő családokat jelenti. Ehhez hozzá kell számítani a magyar-csehszlovák lakosságcsere nyomán érkező felvidéki magyarokat. Az ő elhelyezésük prioritást élvezett a belső telepésekkel szemben.

Somogyban 1946 márciusában fejezték be tevékenységüket az igazoló bizottságok, melynek alapján a Földbirtokrendező Tanács a vármegye 39 községében rendelte el az elkobzás végrehajtását.⁴⁸ A 12330/1945. sz. miniszterelnöki rendelet értelmezése szerint teljesen mindegy, hogy az illető a Volksbund tagja volt e, vagy sem. Mentességet csak az kaphatott, aki igazolni tudta, hogy cselekvő tagja volt egy demokratikus pártnak vagy 1940 óta tagja a Szakszervezeti Tanácshoz tartozó szakszervezetnek, továbbá aki magyar nemzetiségűnek vallotta magát és nemzethűsége miatt üldözték. Érdekes, hogy a mentesíthetők számát 10%-ban jelölték meg. Ez azt jelentette, hogy a mentesítettek között rangsort állítottak fel, ami természetesen sok visszaélésre adott alkalmat. A kitelepítésre kijelölt személyek csak rendkívüli rendőrségi engedéllyel hagyhatták el lakhelyüket. Teljes vagyonukat zárolták, bár a vagyontárgyak továbbra is kezelésükben maradtak, szükségleteik mértékében fel is használhattak belőle. Ugyanakkor kötelezték őket a kezelésükben ideiglenesen meghagyott ingatlan és annak minden alkotórészeinek, tehát az állatállománynak, szántónak stb. gondozására mindaddig, míg azt az állam illetékes szerve át nem veszi. A zárolt vagyon hűtlenkezelését 5, rongálását vagy elpusztítását 10 év fegyházzal büntették. A szankciók azonban nem bizonyultak elég hatásosnak a Megyei Földhivatal telepítési ügyosztálya szerint, ugyanis a volt tulajdonosok – természetes reakcióként – nem törődtek elkobzott vagyonukat. Ezért az ügyosztály azt javasolta, hogy a rátelepítést fel kell gyorsítani. Ezt véleményük szerint az is indokolja, hogy a mentesítő bizottság utólagosan is mentesített, így a már letelepített magyar családokat ismét egy másik helyre kellett telepíteni. Az új telepések helyzete tehát nem volt rózsás. A volt tulajdonosok, rokoni kapcsolataikat kihasználva a gazdasági

⁴⁶ u.o.

⁴⁷ u.o.

⁴⁸ Bognár 1989. 353.

eszközök, állatok jelentős részét olyan személyeknél tárolta, akik nem estek a törvény hatálya alá. A megoldást a hatóságok abban látták, hogy a telepes községekben a földigénylő bizottságokat újjáalakították, ezzel kizárva a rokoni, ismeretségi kapcsolatokat. 1946 nyaráig a telepítést a Népgondozó Hivatal, illetve a Megyei Földbirtokrendező Tanács alá rendelt földigénylő bizottságok intézték. A Népgondozó Hivatalnak ugyanakkor felügyeleti joga volt a földigénylő bizottságok felett, bár ezen szervezeteknek is széles felhatalmazásuk volt az önálló cselekvésre. A helyi előjáróságok és nemzeti bizottságok is – igaz törvényes felhatalmazás nélkül – jelentősen befolyásolták a földigénylő bizottságok munkáját.⁴⁹ A kaotikus viszonyokra a Földbirtokrendező Tanács többször felhívta a földművelési miniszter figyelmét és kormányintézkedéseket sürgetett a probléma megoldása érdekében. Jelentős változás volt, hogy az Amerikai Egyesült Államok nyomására 1946 májusában egy belügyminiszeri rendelettel levették a napirendről a német anyanyelvűek teljes kitelepítését. Somogyban a kitelepítési névjegyzékek többségét ennek az enyhített rendeletnek megfelelően állították össze 1947 májusában-júniusában.

Rákosi Mátyás már az 1947. augusztus 30-ai rádióbeszédében jelezte, hogy a svábok kitelepítését folytatni kell, és gyorsan be kell fejezni. Ezt egyrészt azzal indokolta, hogy a „gazdag” svábok a „német fasizmus”⁵⁰ magyarországi kiszolgálói voltak. Másrészt – és ebben az esetben drasztikusan kimondja az igazi indokot – „mintegy negyedmillió zsíros föld, amely még a gazdag svábok kezén maradt” erre a területre pedig feltétlen szükség van a földreform során. Természetesen ekkor még szóba sem hozta az erőszakos tsz-esítést.

A kaotikus viszonyok közepette 1947. október 28-án hatályba lépett a 12200/1947. számú kormányrendelet. Ez már jóval kedvezőbb elbírálást biztosított, és a somogyi németek számára rendkívül fontos volt, ugyanis ennek életbelépésekor kitelepítésük még nem kezdődött el. Ennek köszönhetően azok, akik magyarnak vallották magukat – amennyiben nem voltak Volksbund-tagok, önkéntes SS-ek, illetve magyarosított nevüket nem változtatták meg – mentességet kaphattak, a már elkobzott és igénybe vett vagyont viszont a mentességet nyert személyek sem kapták vissza. Ez azt jelentette, hogy sokan, bár nem lettek kitelepítve, de földönfutókká váltak. Az 1945-1950 között eljárás alá vont somogyi németek között többeknél a vagyoneklobzását sem hajtották végre.

⁴⁹ Bognár 1989. 355.

⁵⁰ Lásd. 35. jegyzet

A rendelet öt kategóriát sorol fel:

I. sz. névjegyzék:

Kitelepítendőek kategóriája, amelyre a rendelet 1. §-a értelmében a német nemzetiségűek, Volksbund-tagok, önkéntes SS-ek, nevüket visszánémetesítők és azon családtagok kerültek, akik megélhetését a családfő biztosította. A megye 72 községéből 5800 személyt soroltak ebbe a kategóriába. A kivihető ingóságok kivételével minden vagyonukat elvesztették.

II. sz. névjegyzék:

A rendelet 2. §-a értelmében mentesített családfő mellett a hozzátartozók is mentesülhettek abban az esetben, ha nem voltak Volksbund-tagok, önkéntes SS-ek és nevüket visszánémetesítők. 48 községben összesen 229 személyt mentesítettek ezek alapján a kitelepítés alól.

III. sz. névjegyzék:

A rendelet 3. §-a értelmében az iparban és mezőgazdaságban dolgozó munkásokat a munkaerőhiányra való tekintettel még akkor is kivették a kitelepítendőek közül, ha Volksbund-tagok voltak. (Ez jelzi azt, hogy pártvezetés is rájött arra a tényre, hogy a Volksbund-tagság egy időben kötelező volt a német nemzetiségűek számára. A mentesítés továbbra sem vonatkozott az SS önkéntes tagjaira és a nevüket visszánémetesítőkre.) 115 községből 3047 személyt vontak ki a kitelepítésre kijelöltek közül.

IV. sz. névjegyzék:

Abban az esetben, ha a kitelepítendő családfő hozzátartozóinak kitelepítés „családi kötelékre tekintettel nagyobb mértékben méltánytalan” volt, a hozzátartozókat a rendelet 2. §-a értelmében mentesíthették, azonban a mentesítés vagyonukra nem volt érvényes. Ebbe a kategóriába 29 községből 107 személy tartozott.

V. sz. névjegyzék:

Ebbe a kategóriába a rendelet 14. §-a értelmében az ún. anyanyelvességek kerültek. Az előző eljárás értelmében a teljes vagyonekbejárás rájuk is vonatkozott és ezt nagyrészüknél végre is hajtották. Abban az esetben, ha az új rendelet megjelenésekor vagyonukat még nem használták fel telepítésre és annak még birtokában voltak, akkor 10 kh külterületi ingatlant, és egy házas belsőseget meg lehetett hagyni tulajdonukban. 74 községbe összesen 2679 anyanyelvességet mentesítettek ennek alapján.⁵¹

⁵¹ Bognár 1991. 226-235.

Somogy megyében az 1941-es népszámláláskor 15650 fő vallotta magát német anyanyelvűnek. A megye 151 településéből az 1948 tavaszán kezdődő kitelepítés végül 31-ben összesen 4999 személyt érintett.⁵² A kitelepítettek Németország szovjet megszállási övezetébe kerültek. A mentesített német nemzetiségűek elleni adminisztratív fellépés azonban még nem ért véget. A végleges vagyoni rendezésre 1948. február 11-én a kormány egy rendeletet bocsátott ki. Ennek alapján a német nemzetiségűektől minimálisan 31.000 kh föld szállt át az államra. Az eljárás a színmagyar községeket is érintette, mivel a svábok sok ilyen településen is rendelkeztek földtulajdonnal. Az elkobzás 2306 házas belsőséget érintett a megyében, mely a Földbirtokrendező Alap tulajdonába került. Az országból 1566 belső telepest 34, míg a 955 felvidéki családot 53 településen helyezték el a hatóságok.

Ez a barcsi járás négy, német nemzetiségűek által is lakott településére lebontva:⁵³

	Német anyanyelvűek száma 1941.	I. sz. névjegyzék	II. sz. névjegyzék	III. sz. névjegyzék	IV. sz. névjegyzék	V. sz. névjegyzék	Névj.-ben szerepel Összesen	Kitelepítettek	Elkob. Házas belsőségek sz.	Hazai telepes	Felvidéki telepes
1.	860	188	9	315	4	126	642	194	93	16	54
2.	22	-	7	10	3	7	27	-	2	-	-
3.	12	-	-	7	-	2	9	-	1	-	-
4.	1235	243	11	165	4	607	1030	185	129	77	115

1. Barcs 2. Homokszentgyörgy 3. Istvándi 4. Szulok

A járást mintegy 460 német (sváb) hagyta el 1944 és 1948 között. 1944 decemberében 80-85 fő még önként indult el vonaton nyugatra. A steiermarki Deutschlandsbergbe érkező barcsi svábokat az angolok több mint egy esztendő után a kapfenbergi gyűjtőtáborba szállították. Innen 1946 augusztusában kerültek Sinsheimbe, többségük itt is talált új otthonra. A később kitelepített 379 fő Drezda és Heidenau környékére került.⁵⁴

A magyarországi német nemzetiség kitelepítése 1948. június 15-én fejeződött be. Az 1948-ban kitelepítettek otthonaiba elsősorban a Felvidékről érkező

⁵² Azóta számos községet a szomszédos megyékhez csatoltak.

⁵³ Bognár 1991. 226-235.

⁵⁴ Werkmann György (született 1931-ben Barcon) sinsheimi lakos közlése után.

magyarok költöztek be. Azoknak a sváboknak, akik elkerülték a kitelepítést, gyakran el kellett hagyni házaikat, hogy a felvidéki telepéseknek helyet biztosítsanak. Az Országos Földhivatal 1948. február 12-én kiadott 22900/1948. FM. számú rendeletére vonatkozó jogszabály-magyarázat szerint a telepések számára kevésbé alkalmas házakba „anyanyelves németeket” kell költöztetni és az ő, házaikat kell a felvidéki telepéseknek átadni. Ugyanakkor a svábok szakértelmére szükség volt a mezőgazdaságban, ezért gyakran a korábbi tulajdonosok művelték meg a felvidékiek részére átadott földeket. Felhívták a hatóságok figyelmét arra is, hogy az egyes községekben a németeknek nem szabad túlsúlyba kerülniük.⁵⁵ A gazdasági erejétől megfosztott magyarországi németiség nem alkothatott nagyobb egységet az ország egyetlen régiójában sem.

Epilógus

A magyarországi németiség kitelepítésével kapcsolatos polémiák tovább tartanak. Az újabb kutatások ellenére igazából még a kitelepítettek pontos számát sem lehet tudni. Az áttelepítésre kötelezett személyek közül ugyanis sokat ténylegesen nem telepítettek ki. Azon községekből, ahol a németek száma viszonylag kicsi volt, ott abszolút nem hajtották végre a kitelepítési határozatokat. A német nemzetiségűek egy része a tiszta magyar falvakba települt, és ott mint gazdasági cseléd vállalt munkát.⁵⁶ Ezek a családok szintén elvesztették teljes vagyonukat és nincstelenné váltak, de többségüket legalább nem telepítették ki. A jogkorlátozó intézkedések 1949-es megszüntetését követően sokan visszatértek eredeti községükbe, de ekkor más okokat talált a hatóság az ellenük szembeni fellépésre. A rendszer cinizmusát mutatja, hogy paradox módon a nincsteleneket kuláknak minősítették, és ennek alapján kerültek munkatáborokba. Az 1946 februárjában kezdődő és 1948 nyaráig tartó kitelepítések során a becslések alapján körülbelül 216 753 személyt szállítottak Németország különböző megszállási övezeteibe.⁵⁷ Többségük 1946-ban és 1947-ben az amerikai, míg kisebb részük 1948-ban a szovjet zónába került. Az utóbbiból néhány év után sokan visszatértek a nyomor miatt. Ezt az 1950. március 25-én megjelent 84/1950. MT. számú rendelet tette lehetővé, mely biztosította a német nemzetiségű lakosság teljes jogegyenlőségét.

⁵⁵ Bognár 1991. 223.

⁵⁶ Bognár 1992. 253-262.

⁵⁷ A magyarországi németek meghurcolása Délkelet-Dunántúlon a második világháború alatti, és a befejezését követő években (Ahogy azt a történész és az eseményeket átélő látja) In. Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 24. Kaposvár, 1993. 316.

IRODALOM:

- BAGI GÁBORNÉ: Kitelepítés, lakosságcsere Barcson 1944-48 között. Dráva Menti Füzetek 1. Barcs, 1992.
- BOGNÁR TIBOR: A német lakosság elleni jogfosztó és korlátozó intézkedések Somogy megyében (1946-1949) In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 20. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1989.
- BOGNÁR TIBOR: Adalékok a Somogy megyei németlakta települések 1945-1950 közötti helyzetéhez. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évk. 22. Kaposvár, 1991. 226-235.
- BOGNÁR TIBOR: Adalékok a Volksbunddal szembeni ellenállási törekvések történetéhez Somogy megye németlakta falvaiban. In. Szili Ferenc szerk.: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 23. Kaposvár, 1992.
- BORSÁNYI LÁSZLÓ: Rezervátumokba szorított őslakosság Rubicon 1994/5.
- DR. NÉMETH → Németország nemzetközi szerződsei 1918-1945. Szerk: Dr. Németh István. Budapest, 1994.
- FÜZES MIKLÓS: A magyarországi németek meghurcolása Délkelet-Dunántúlon a második világháború alatti, és a befejezését követő években (Ahogy azt a történész és az eseményeket átélő látja) In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 24. Kvár, 1993. 316.
- HORVÁTH ATTILA: A sztálinizmus és a büntetésvégrehajtás GULAGOK. Rubicon 1996/6.
- ORMOS MÁRIA: Hitler, T-Twins 1994.
- SHIRER, WILLIAM L. A Harmadik Birodalom felemelkedése és bukása. Teleteacher 1995.

SZINAI MIKLÓS ÉS SZÚCS LÁSZLÓ (SZERK.)

Horthy Miklós titkos iratai. Bp, 1963.

TILKOVSKY LORÁNT: Ez volt a Volksbund. Bp, 1978.

TÓTH ÁGNES:

Telepítések Magyarországon 1945-1948 között (A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései)
Kecskemét, 1993.

LÁSZLÓ BANICZ

**TRIBULATIONS IN THE 20TH CENTURY –
THE POLITICAL BACKGROUND OF THE GERMAN
MINORITY'S DEPORTATION**

SUMMARY

The debates about the deportation of the Germans from Hungary still continue. Despite the recent researches even the exact number of the deported people can't be known. From the people who were compelled to resettlement some men weren't effectively deported. In those villages where the proportion of the Germans was relatively low the deportating resolutions were absolutely disregarded. Some of the people of German origin moved into pure Hungarian settlements and they took job as farmhands. These families also lost their property and became deprived but at least the majority of them weren't deported. After the repeal of the restrictive laws in 1949 many of them returned to their home villages. It shows the cynicism of the regime that in a paradoxical way the people in deep poverty were condemned to be 'kulák' and by the reason of it they were dragged to labour camps. The deportation started in 1946 february and on the grounds of the estimates during this tragic times till the summer of 1948 approximately 216.753 people were deported into the different occupied zones of Germany. In 1946 and 1947 most of them arrived at the American zone while their smaller group got in the area occupied by the Soviet Union. After some years many of them returned from the latter place because of the misery. About 460 "Svábs" (Hungarian-Germans) departed from Barcs to the West. Some 80-85 people left our town voluntarily in 1944 december by train. After staying a year in Deutschlandsberg in Steiermark (Austria) the Hungarian-Germans who came from Barcs were transported by the English military-authority to the concentration camp of Kapfenberg. They moved to Sinsheim in 1946 August and a lot of them found a new home there. In 1948, the subsequently deported group of the 379 people arrived at the environment of Dresden and Heidenau.

LÁSZLÓ BANICZ

MIBGESCHICK IM 20. JAHRHUNDERT – DER POLITISCHE HINTERGRUND DER AUS- SIEDLUNG VON DER DEUTSCHEN MINDERHEIT

ZUSAMMENFASSUNG

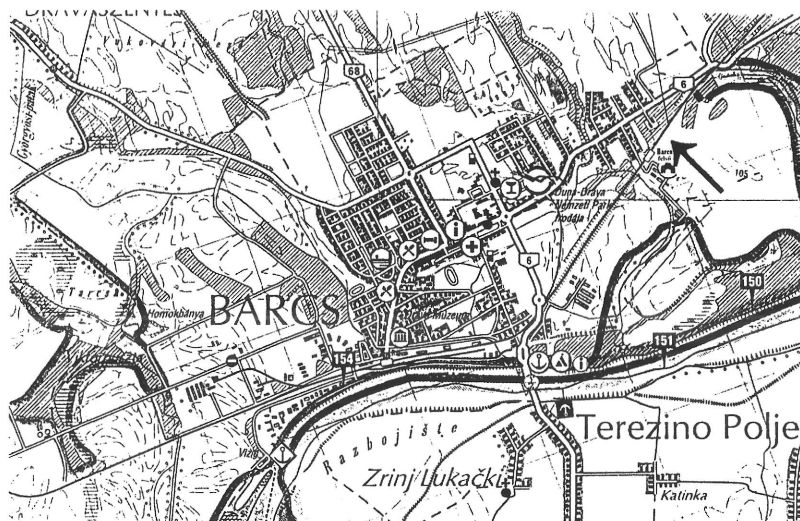
Die Polemik über die Aussiedlung der Ungarndeutschen setzt sich noch immer fort. Neuen Forschungen nach kann man die Zahl der Ausgesiedelten nicht genau belegen. Die zur Aussiedlung verpflichteten Personen sind nicht alle in Wirklichkeit ausgesiedelt. Aus diesen Siedlungen, wo die Anzahl der Deutschen verhältnismäßig wenig war, wurden überhaupt nicht die Zwangsausweisungen bis zum Ende hin durchgeführt. Ein Teil der Deutschen verwandelte sich in Ungarn, und arbeitete dort als Knecht. Diese Familien verloren ihren ganzen Besitz und ihre Identität. So wurden sie wenigstens nicht ausgesiedelt. Nach der Aufhebung der Rechtsbeschränkungen im Jahre 1949 jedoch siedelten viele Bewohner in ihre alten Gebiete zurück. Die ganze Zynismus des Systems allerdings zeigt sich darin, dass diese Nichtbesitzenden paradoxer Weise noch als Kulaken bezeichnet wurden und in Arbeitslager geschickt wurden. In Folge der Aussiedlungen vom Februar 1946 bis zum Sommer 1948 sind schätzungsweise 216.753 Menschen in okkupierte Gebiete transportiert worden. Die meisten Personen wurden 1946 und 1947 in die amerikanische Besatzungszone gebracht, die weiteren Personen gelangten dann 1948 in die sowjetische Besatzungszone. Aus letzterer jedoch kamen in den späteren Jahren wieder viele Menschen nach Ungarn zurück, auf Grund erdrückender Armut. Aus Barcs verließen uns 460 Ungarndeutschen um nach dem Westen zu gehen. Im Dezember 1944 noch 80-85 Personen freiwillig das Land verließen per Zug. Die Barcser Schwaben, welche in die Steiermark nach Deutschlandsberg reisten, wurden durch die Engländer länger als ein Jahr in das Kapfenberger Sammellager gebracht. Von hier aus gelangten sie 1946 nach Sinsheim, wo die meisten von ihnen ein neues zu Hause fanden. Die späterhin 1948 ausgesiedelten 379 Personen kamen nach Dresden und Heidenau.

BOTKA JÁNOS

ADATOK A BARCS-FELSŐ VASÚTÁLLOMÁS MELLETT TALÁLHATÓ LÖSZBETELEPÜLÉS MOLLUSCA FAUNÁJÁRÓL

Bevezetés

Barcs-felső vasútállomástól ÉK-i irányban, körülbelül 400 m-re az állomás épületétől, közvetlenül a vasútvonal jobb oldalán található az a jellegzetes löszlerakódás, amely a sínek felé lankásan lejt, a Dráva felé néző oldal viszont függőleges. Ez a meredek rész a Dráva egykori partfala¹. Ehhez a partfalhoz közel van a Nagy-Bók nevű Dráva holtág DNY-i vége.

A kutatóterület Barcs-felső vasúti megállóhely mellett

A valamikori felszín mára lényegesen átalakult. Ebben nagy szerepet játszott a pleisztocén végének időjárása és éghajlata, a Dráva folyó erőteljes kanyarképző és eróziós tevékenysége, majd a 18. században meginduló folyószabályozási munkálatok. A végső formát a Pécs – Nagykanizsa vasútvonal építése, illetve az egyre intenzívebb mezőgazdasági tevékenység és a hozzá kapcsolódó építkezések adták meg.

¹ Fenyősi László erdőmérnök szóbeli közlése után

Ez a tájalakító tevékenység az élővilágra is hatással volt. A folyót kísérő galériaerdők tölgy-szil-kóris ligeteit kiirtották, és helyükre – a művelésből kimaradó területekre – a tájidegen, agresszíven terjeszkedő, de jó méhlegelőt és tűzi- valamint szerszámfát biztosító amerikai eredetű fehér akácot /*Robinia pseudoacacia*/ telepítettek. Ma ez a partfal tetejének és a Nagy-Bók meredek oldalainak uralkodó fafaja.

Megvizsgálva a helyszínt és a fal alján összegyűlt törmeléket, érdemesnek tartottan az alaposabb mintavételt és elemzést.

Módszerek

A fal alján felhalmozódott törmeléket félrelapátolva kialakítottam egy 3,2 m magas függőleges falat. Mintavevő eszközzel – alulról felfelé haladva – folyamatosan kb. 2 kg tömegű mintákat vettem. A mintákat kb. 1 mm-es lyukbőségű szitán kiiszapoltam, kiszárítottam, majd átválogattam. A meghatározáshoz Rotarides, Soós L. és Kerney M. P. munkáit használtam fel.

Vizsgálati eredmények

A vizsgált partszakasz hármass tagozódást mutatott. Alul barnássárga, nagy víztartalmú löszös homok helyezkedik el, amelyből 80 cm-es réteget tudtam feltárni. Mélységi elterjedését nem állapíthattam meg. A fő alkotó homok színéből arra következtettem – mivel a folyó homokja szürke színű – hogy a folyó medrének eltávolodása után megmaradó teraszszerű felszínre eolikus úton kerülhetett. Ez az alsó réteg puha, könnyen morzsolható. Iszapolás után a molluszkák mellett vékony gyökérmaradványok és az azokat körülfogó karbonátcsövecskék kerültek elő, néhány alkalommal pedig kb. 2-3 cm-es löszbaba-szerű képződmények. A középső 1,2 m magas homokos lösz tömör, kemény a mintavevő eszközzel nehezen bontható. A héjak mellett gyökérmaradványok, karbonátcsövecskék, illetve ízeltlábúak bábingeri kerültek elő. Ez utóbbiak recens fajok nyomai. A legfelső szakasz szintén 1,2 m állaga morzsalékos, homokos erdőtalaj. Gyökérmaradványokon kívül semmilyen életnyomot nem tartalmazott.

Összesen 27 mintát emeltem ki, ezekből 19-ben voltak mészhéjak. A 8-as és a 21-27 minta üres volt. A feldolgozható mintákból összesen 4.787 db valamilyen módon értékelhető héj került elő. A felismerhetetlen töredékeket és az embrionális héjakat nem vettem figyelembe.

A magas egyedszámhoz alacsony fajszám társul /2.sz. táblázat/. Az egyedszám döntő többségét két faj adja: *Succinea oblonga* /2.698 db/ és a *Columella edentula* /1.286 db/. Ez összesen 3.984 db, az össz-darabszám

83,22%-a. Abszolút dominancia és konstancia, mert mindegyik értékelhető mintában előfordulnak. Mindkét faj nedvességigényes, hidegtűrő és nyílt területen élő. Ez azt jelenti, hogy hűvös, nyirkos folyóvízhez közeli környezetben éltek.

A létszámára nézve harmadik faj a *Vallonia pulchella* a környezeti hatásokra euryök, azaz tágtűrűsű. Az 500 példány viszonylag egyenletesen oszlik el a mintákban. E példányszám az össz mennyiség 10,45% -át jelenti. A többi hat csak színező fajként jelenik meg. A szintén hidegtűrő és nedves környezetet igénylő *Trichia hispida* a 19-ből 14 mintában jelen van, de mindenütt kis példányszámban. Csak a második mintában fordult elő *Columella columaella*. Megjelenése az addiginál hűvösebb éghajlatra utal.

A *Vitrea crystallina* és az *Euconulus fulvus* fajok kevésbé nedvességigényes hidegtűrők. Az *E. fulvus* mégis inkább nyílt területi állat, a *V. crystallina* a zártabb területeket kedveli. Mintabeli megjelenésük is utal erre: az *E. fulvus* a korábbi, nyíltabb terepet mutató, az utóbbi faj pedig a lassan melegedő és ezért záródó növényzetre utal. Érdemes ehhez összevetni a *V. crystallina* és a *Truncatellina cylindrica* fajok mintánkénti eloszlását, párhuzamot mutat.

Az *Aegopinella pura* három leletéből kettő szintén a fenti eloszláshoz közelít. /lásd: 1. táblázat, 2. ábra/

Az éghajlat módosulását jelzi a *Tuncatellina cylindrica* megjelenése, mivel ökológiai igényei mások, mint az eddigi fajoké. A 13. mintától a 18. mintáig folyamatosan jelen van a 88 db a teljes faunalista 1,85%-a. Ez a legmagasabb a színezőfajok között. Egyértelművé teszi az éghajlat szárazabbá és melegebbé válását.

Az egyedszám mintánkénti változása, illetve a tömegfajok egymáshoz viszonyított eloszlása /2. ábra/ szintén jól érzékelteti az éghajlat és életkörülmények egymást gyorsan követő, apró, de a faunára komolyan ható változásait.

Feltűnő, hogy amíg a 7. minta normális megoszlásokat mutat, addig a 8. teljesen üres. A következő három mintában látszik a fauna lassú regenerálódása, majd beállása egy állandó szintre, a 17. mintánál.

A 18. minta egyedszáma kiugróan magas. 901 db, ami az összes egyedszám közel 19%-a. Ennek a kutató szerint két oka lehet. Az egyik a környezet pillanatnyilag rendkívül kedvező adottság-együttese. A másik elképzelés szerint a szél és a csapadékvíz az egyenetlen terep mélyedéseibe összehordott héjából kialakított egy – az átlagos eloszlástól eltérő – sírközösséget, ún. tanatocönóvizist.

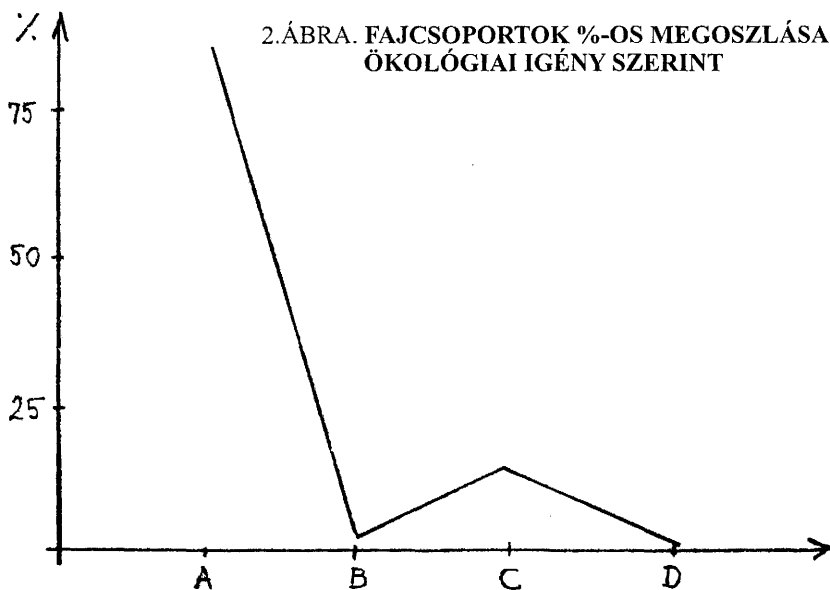
A 19. és 20. minta rendkívül gyors egyedszám csökkenést mutat. A 21. mintától kezdve még héjtöredékek sem találhatók. Ennek oka lehet az éghajlat

melegedése következtében megváltozó növényzet és az alatta kialakuló talaj, ugyanis a humuszsavak kioldhatják a mészhéjakat.

Következtetések

A szakirodalom jelzése szerint a *Punctum pygmaeum* tömeges megjelenése mutatja a komoly beerdősülést. A radiokarbon vizsgálatok adatai szerint ez mintegy 18.000-16.000 évvel ezelőtt következett be. Mindezek alapján az itteni löszfalban feltárt fosszilis fauna kora több mint 18.000 évre tehető. Erre utalnak a talált fajok ökológiai igényei és a *P. pygmaeum* teljes hiánya. Ez a fauna összetételét és környezeti igényeit tekintve idősebb, mint az "élő" Dráva partoldali löszfalából nyert csigaegyüttes, amely sokkal változatosabb fajösszetételű, és tartalmazza a beerdősülést jelző fajt. /Lásd a drávatamási Dráva-partról nyert 1995-ös minta, illetve az 1996-os anyag feldolgozását./

1. táblázat. A fajok besorolása ökológiai igényeik szerint

Igény	Jelzés	Faj
Higrofil, hidegtűrő, nyílt területen élők 84,98 ~ 85%, 4068 db.	A	Succinea oblonga (D.R.A.P.) Columella edentula (D.R.A.P.) Columella columaella Trichia hispida
Szubhigrofil hidegtűrő fajok 0,18% 9 db.	B	Vitrea crystallina (O.F.M.) Euconulus fulvus
Nagy ökológiai tűrőképességű fajok 10,44% 400 db.	C	Vallonia pulchella (O.F.M.) Vallonia sp.
Melegkedvelő szárazságtűrő sztyepplakók 1,9% 91 db.	D	Truncatellina cylindrica Aegopinella pura

2. táblázat
Fajsám és
egyedszám
megoszlása
minták szerint

Minta szám	A%		A%		dbA		D%		dbC		dbC		dbB		D%		dbB		dbA		%		%		Összesen		
	db	A%	db	A%	dbA	%	db	D%	dbC	%	dbC	%	dbB	%	db	D%	dbB	%	dbA	%	db	%	db	%	db	%	db
1.	55	41	61	45,52	-	-	-	-	13	9,7	5	3,73	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	134	2,80
2.	116	47,34	88	35,9	8	3,26	-	-	28	11,4	-	-	-	-	-	-	3	1,22	2	0,82	-	-	-	-	245	5,12	
3.	281	59	129	27,1	-	-	6	0,12	36	0,76	-	-	-	-	1	0,021	-	-	6	0,12	17	3,57	-	-	476	9,94	
4.	107	51,9	57	27,7	-	-	-	-	42	20,4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	206	4,30	
5.	116	55,8	56	26,9	-	-	2	0,01	13	6,25	-	-	-	-	-	-	1	0,05	1	0,04	19	9,13	-	-	208	4,34	
6.	213	71,3	81	25	-	-	-	-	29	8,95	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,03	-	-	-	-	324	6,77	
7.	113	42,2	125	46,7	-	-	1	0,04	21	7,83	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,037	7	2,61	-	-	268	5,61	
8.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.	53	74,6	8	11,3	-	-	-	-	9	12,7	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,4	-	-	-	-	71	1,48	
10.	11	27,5	21	52,5	-	-	-	-	8	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	0,84	
11.	40	53,3	22	29,3	-	-	-	-	13	17,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	75	1,57	
12.	166	70,3	48	20,3	-	-	-	-	19	8	-	-	-	-	1	0,04	-	-	1	0,042	-	-	-	-	236	4,93	
13.	146	55,5	72	27,4	-	-	16	6,1	25	9,51	-	-	-	-	-	-	-	-	4	1,52	-	-	-	-	263	5,49	
14.	154	56	75	27,3	-	-	13	4,7	28	10,2	-	-	-	-	-	-	-	-	5	1,81	-	-	-	-	275	5,74	
15.	158	56,8	60	27,8	-	-	7	2,5	30	10,8	-	-	1	0,04	-	-	-	-	13	4,67	9	3,2	-	-	278	5,81	
16.	148	55,2	65	24,3	-	-	6	2,2	36	13,4	-	-	-	-	-	-	-	-	13	4,85	-	-	-	-	268	5,60	
17.	250	57	61	13,9	-	-	16	3,64	60	13,7	-	-	1	0,02	-	-	-	-	18	4,1	33	7,51	-	-	439	9,17	
18.	528	58,6	230	25,5	-	-	21	2,3	81	8,9	-	-	3	0,0	1	0,011	-	-	8	0,088	29	3,2	-	-	901	18,82	
19.	40	53,3	25	33,3	-	-	-	-	9	1,2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,33	-	-	-	-	75	1,57	
20.	3	60	2	40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	0,10	
Össz. db	2.698		1.286		8		88		500		5		5		3		4		76		114				4.787		
Össz. %	56,36		26,86		0,17		1,85		10,45		0,10		0,10		0,062		0,083		1,59		2,38				100		

IRODALOM

- BOTKA JÁNOS:** Adatok a drávatamási Dráva-part löszcsiga faunájához.
In: Gyökerek. A Dráva Múzeum tanulmánykötete 2004.
pp. 52-60.
- FARKAS SZILVIA:** A Rátaszéki téglagyár pleisztocén képződményei. In:
Mátra Múzeum Gyöngyös Malakológiai Tájékoztató 18.
pp. 21-27.
- IVÁNYI ILDIKÓ – LEHMANN ANTAL /szerk/:**
Nemzeti Parkjaink – A Duna-Dráva Nemzeti Park. Bp.
2002.
- M. P. KERNEY - R. D. A. CAMERON - J.H. JUNGBLUTH:**
Die Landschnecken Nord und Mitteleuropas Hamburg
und Berlin 1979.
- PÉCSI MÁRTON:** Negyedkor és löszkutatás Bp. 1993.
- SOÓS LAJOS:** Csigák II. Gastropoda II. Bp. 1959
- SOÓS LAJOS:** A Kárpát-medence mollusca faunája Bp. 1943.
- ROTARIDES MIHÁLY:**
Pleisztocén puhatestűek meghatározásának módjai.
Bp. 1943.
- ÚJVÁRI GÁBOR:** A monyoródi Téglagyár pleisztocén rétegsorának
malakológiai vizsgálat. In: Malakológiai Tájékoztató 20.
pp. 15-24.

JÁNOS BOTKA

**DATA TO THE LOESS SNAIL-FAUNA OF THE WAY-
STATION IN THE UPPER PART OF BARCS**

SUMMARY

The valley of river Dráva has always been very rich in flora and fauna. János Botka, who is a retired teacher and an excellent scientist does important research in malacology. His research in our region is very unique because no one else observed the river Dráva before from malacologic point of view.

This year the author continues his series about malacology, now doing research on the area of the way-station called "Barcs-felső" (= Upper-Barcs) about the loess snail-fauna. The observed area is a steep part of the previous bank of river Drava. The former surface deeply changed its characteristics, the reasons were mainly weather and climatic conditions, the river's erosion and the regularization of the river in the 18 and 19 centuries.

With the help of this essay he would like to illuminate and make this lesser known branch of learning more perspicuous..

SÁR PÉTER¹

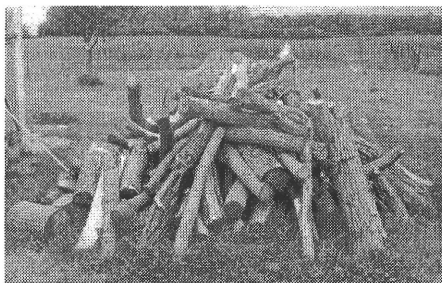
EGY FARAKÁS BOGARAI

Adatok Teklafalu bogárfaunájához

Teklafalu község környékének beható bogarászati kutatása 2004. márciusában kezdődött, Dudás György, Sár József és személyem kezdeményezésével. Teklafalu szomszéd települése, Kétújfalu bogárfaunájának vizsgálatáról Sár József² két tanulmányban számol be, és néhány szórványos adatot közöl még innen, a Dráva-sík dél-nyugati részéről Horvatovich Sándor is.³ A település körüli területek teljes és átfogó vizsgálata mellett lehetőség nyílt egy, a belterületen található tűzifarakás bogarászati vizsgálatára is, amelyet 2004. április 14-től szeptember 2-áig, a farakás felvágásáig végeztem. Jelen tanulmányban ezek eredményeiről, a gyűjtések körülményeiről számolok be.

Anyag és módszer

A vizsgált mintahely kb. 5 m³ tűzifa (rakás), mely az Endrőc és Teklafalu közötti vegyes, "vágás-érett" erdőfoltból származik. A farakás fafaj összetétele a következő volt:

Akác - *Robinia pseudo-acacia*
Fűz - *Salix sp.*
Gyertyán - *Carpinus betulus*
Kőris - *Fraxinus sp.*
Nyár - *Populus sp.*
Szil - *Ulmus sp.*
Tölgy - *Quercus sp.*
Vadkörte - *Pyrus pyraeaster*

A tűzifarakás a település belterületén (Fő utca 39.) lévő kezelt kertben helyezkedett el. (lásd a képet).

A farakás leggyűjtését (IV. 14.-IX. 2.) rendszerint a derűs napokon végeztem, egyeléses és – a fakéreg repedései között – szippantós módszerekkel. A vizsgálatokat az esőnapokon kívül szinte minden nap alkalmaztam.

¹ Az írás a Magyar Rovartani Társaság 2004-es rovarász napi pályázatán 3. díjat nyert.

² Sár 1992, 1995.

³ Horvatovich 1979.

A fajok jegyzéke

A Coleopteraék rendszertani beosztását Wilhelm M. Lucht: Die Käfer Mittel - Europeas - Katalogy 1987. című munkája alapján készítettem el.

A listában szereplő bogárfajok adatai közül nem jelölöm a gyűjtők nevét és a gyűjtés dátumát, amit fent már megtettem. Nem jelölöm a példányszámot sem, mivel a gyűjtések mintavétel jellegűek voltak. A kimutatott fajok zöme a Tequila-gyűjteményben¹, néhány ritka faj a Magyar Természettudományi Múzeum Állattára bogárgyűjteményében került elhelyezésre.

Carabidae – Futrinkák

- Pterostichus niger SCHALL.
- Dripta dentata ROSSI
- Brachinus explodens DUFT.

Histeridae – Sutabogarak

- Holeopta plana SULZ.
- Plathysoma minor ROSSI

Scaphidiidae – Sajkabogarak

- Scaphisoma agaricum L.

Staphylinidae – Holyvák

- Ocypus olens MÜLL.
- Staphylinus caesaerus CED.
- Poederomorphus litoralis GRAV.

Cleridae – Szúfarkasok

- Tillus elongatus L.
- Thanasimus formicarius L.
- Pseudoclerops mutillarius F.

Elateridae – Pattanóbogarak

- Melanotus crasicollis ERICHSON
- Melanotus punctolineatus PELERIN
- Drasterius bimaculatus ROSSI
- Athous haemorrhoidalis FABR.
- Cidnopus pilosus LESKE

Eucnemidae – Tövisnyakúbogarak

- Isorhipis melasoides CAST

¹ A Tequila-gyűjtemény bemutató kiállítására 2005 tavaszán a Dráva Múzeumban került sor.

Trixagidae – Merevbogarak

Trixagus elateroides HEER.

Buprestidae – Díszbogarak

Dicerca alni FISCH.

Ptosima flavuguttata BELL.

Anthaxia deaurata GMELIN

Chrysobothris affinis F.

Chrysobothris chrysostigma L.

Melanophila picta L.

Dermestidae – Porvák

Dermestes lardarius L.

Bosthrihidae – Csuklyásszúk

Bosthrichus capucinus L.

Lichenophanes varius ILL.

Corylophidae – Pontbogarak

Sericoderus lateralis GYLL.

Trogossitidae – Korongbogarak

Tenebroides fuscus GOEZE

Nitidulidae – Fénybogarak

Glyschrochilus quadrisignatus R.

Rhisophagidae – Kéreg fénybogarak

Rhisophagus bipustulatus F.

Silvanidae – Lapbogarak

Uleiota planata L.

Erotylidae – Tarbogarak

Triplax aenea SCHALL.

Endomychidae – Álbödék

Endomichus coccineus L.

Coccinellidae – Katicabogarak

Adalia bipunctata L.

Propylea quatuordecimguttata L.

Tythaspis sedecimpunctata L.

Ptinidae – Tolvajbogarak

Ptinus lichenum MARSCH.

Zopheridae – Fahéjbogarak

Colydium elongatum F.

Ditoma crenata F.

Colobicus hirtus R.

Bothrideres concontactus F.

Mycetophagidae – Szőrös gombabogarak

Mycetophagus quadripustulatus L.

Pyrochroidae – Bíborbogarak

Pyrochroa coccinea L.

Anthicidae – Fűrgebogarak

Anthelephila pedestris ROSSI

Mordellidae – Marókák

Hoshihananomia perlata SULZER

Alleculidae – Alkonybogarak

Myletochara humeralis F.

Tenebrionidae – Gyászbogarak

Cripticus quisquilius L.

Diaperis boleti L.

Scaphidema metallicum F.

Corticeus unicolor PILL. – MITT.

Corticeus bicolor OL.

Palorus Ratzeburgi WISHM.

Palorus depressus F.

Uloma culinaris L.

Lucanidae- Szarvasbogarak

Lucanus cervus L.

Dorcus paralellepipedus L.

Scarabaeoidea – Ganéjtúró bogarak

Onthophagus ovatus L.

Pleurophorus caesus CREUTZ.

Anthribidae – Orrosbogarak

Athribus fasciatus FORST.

Melolonthidae – Cserebogarak

Cetonia aurata aurata L.
Potosia cuprea F.
Potosia fieberi KRAATZ.
Potosia aeruginosa DRURY
Valgus hermipterus L.

Cerambycidae – Cincérek

Megopis scabricornis SCOP.
Rhagium sycophanta SCHRANK.
Acmeops collaris L.
Allosterna tabacicolor DE GEER
Leptura maculicornis DE GEER
Cerambyx scopolii FÜSSL.
Aromia moschata L.
Anisarthron barbipes SCHRANK.
Rhopalopus clavipes F.
Phymathodes testaceus L.
Phymathodesalni L.
Xylotrechus rusticus L.
Clytus arietis L.
Plagionotus detritus L.
Plagionotus arcuatus L.
Lamia textor L.
Leiopus nebulosus L.
Exocentrus lusitanus L.
Calamobius filum ROSSI

Chrysomelidae – Levélbogarak

Clytra laeviscula RATZ.
Chrysomela populi L.
Hispa atra L.

Apionidae – Cickányormányosok

Ischnoptera pion virens HERBST

Curculionidae – Ormányosbogarak

Gasserocercus depressirostris FABR.

Scolytidae – Szűbogarak

Xyleborus monographus FABR.
Platypus cylindrus FABR.

A farakáson gyűjtött ritka fajok

Isorhipis melasoides CAST. (Legyezőscsápú tövisnyakú bogár)

Elterjedt Európa középső részén Franciaországtól Bulgáriáig, de mindenütt ritka és szórványos. Magyarországon előkerült a Mecsekben (Pécs, Mélyvölgy), Keszthelyi-hegységből (Zalaszántó, Tátika), Somogy (Kaposvár), Tolna megye (Lengyel), a Mátrából (Mátraháza), a Bükkből (Miskolc, Garadna-völgy), a Szentendre-Visegrádi-hegységből (Dobogókő, Pilismarót, Leányfalu, Álló-rét, Király-völgy) és a Zempléni-hegységből (Pálháza).

További adatait ismerjük Erdélyből, a Bánságból és Horvátországból.

Buprestiform típusú lárvája főleg bükk, másrészt hárs, gyertyán, tölgy és nyár fájában fejlődik /W. LUCHT és MERKL O./ A Drávasíkról Kétújfaluból ismert. /SÁR J. 1992/

Anthaxia deaurata GMELIN (szilfa- virágdíszbogár)

Elterjedt Európa déli felében, valamint Észak-Afrikában, Törökországban és a Kaukázusban. Hazánkból mintegy 20 lelőhelyről ismert, elég ritka faj. Lárva szilfajok (Ulmus) vastag ágaiban és törzseiben fejlődik 2-3 évig. Imágói május-júniusban a tápnövény ágain és lombján, illetve farakásokon található, virágokat nem látogatnak. (Merkl O. közlése)

Potosia Fieberi KRAATZ. (rezes virágbogár)

Elterjedt a hegyvidék alacsonyabb régióiban, a dombvidéken és a síkságon, az alföldön azonban csak szórványosan fordul elő. Elsősorban meleg kedvelő üde-száraz erdőkben, zárt tölgyesekben él. Elhalt lombos fák (*Malus*, *Quercus*, *Salix* stb.) nedves korhadékában fejlődik. Ritka. (ÁDÁM, HEGYESSY 1998.)

Leptura maculicornis DE GEER.

Előfordul Észak –és Közép – Európa hegyvidékein. Faunaterületükön ritka. Lárva fenyőfélékben, valamint nyár, bükk, tölgy korhadó ágaiban fejlődik. (KASZAB 1971.) Legközelebbi lelőhelyei: Barcs: Kisbók, Hosszúviz: Cserfekfés, Darány-Barcsi borókás. (SÁR 1992b), (HEGYESSY, KOVÁCS 2003).

Anisarthron barbipes SCHRANK.

Előfordul Közép-Európában is Felső-Olaszországban. Fauna területünkön szórványosan elterjedt, Magyarországon ritka. (Budapest, Isaszeg, Érd, Szeged, Debrecen, Lillafüred, Esztergom, Kőszeg, Sopron, Siófok, Pécs, Nadap)

Lárvája különböző lombos fák törzsében él. (szil, dió, juhar, kőris, vadgesztenye) (KASZAB 1971.) A Drávasíkról Kétújfaluból ismert. (SÁR J. 1992.)

Anthribus fasciatus FORST.

Euroszibériai faj Magyarországon főleg a Dunántúlon elterjedt, de meglehetősen ritka. Különösen a Lecanium nembe tartozó pajzstetvek nőstényeinek pajzsa alatt él és fejlődik. (ENDRŐDI S. 1961.)

Gasterocerkus depressirostris FABR. (Laposorrú ormányosbogár)

Elterjedt Európa déli felében. Magyarország idősebb tölgyeseinek jellemző faja. Lárvája a tölgyek törzsében, vastag ágaiban él, imágói az ágakon tartózkodnak, de nappal elrejtőzködnek, és csak éjszaka aktívak. Fényre is repül. Védett (eszmei értéke 10 000 Forint). A Vörös Könyv a kipusztult fajok kategóriájába sorolja, ám ez ma már nem állja meg a helyét, hiszen ha nem is sok, de több lelőhelyről előkerült az utóbbi években. (Merkel O. közlése)

A területről előkerült új fajok (Kétújfalu adataihoz viszonyítva)

Hololepta plana SULZ.

Staphylinus caesareus CED.

Tillus elongatus L.

Melanotus crassicollis ER.

Antahaxia deaurata GMEL.

Chrysobothris chrysostigma L.

Melanophila picta L.

Dicerca alni FISCH.

Bostrhichus capucinus L.

Lichenophanes varius ILL.

Sericoderus lateralis GYLL.

Triplax aenea SCHALL.

Hoshihananomia perlata SULZ

Potosia Fieberi KRAATZ.

Leptura maculicornis DE GEER.

Phymathodes alni L.

Anthribus fasciatus FORST.

A farakáson észlelt védett fajok

Eszmei értéke

Szarvasbogár	Lucanus cervus	2.000 Ft
Kis szarvasbogár	Dorcus paralellepipedus	2.000 Ft
Bogáncs-virágbogár	Potosia Fieberi	50.000 Ft
Pompás virágbogár	Potosia aeruginosa	2.000 Ft
Diófacincér	Megopis scrabricornis	2.000 Ft
Pézsmacincér	Aromia moschata	2.000 Ft
Szalmacincér	Calamobius filum	2.000 Ft
Laposorrú ormányosbogár	Gasterocercus eprestirostris	10.000 Ft

Összefoglalás, természetvédelmi vonatkozások

A tűzifarakásról előkerült 36 bogárcsalád, 95 faja zömmel, elhalt fákhöz kötődő: magában a fában, vagy az elhalt fákkal kapcsolatos gombákban fejlődnek. A gyűjtéseket igyekeztem a „vegetációs” időszakban végezni a rajzási és repülési hónapokat kihasználva (2004. IV.-IX.).

Az így előkerült ritka, és védett bogárfajok hűen tükrözik azt a szemléletet, miszerint egy terület teljes kutatása során nem hagyhatjuk figyelmen kívül akár a legszűkebb környezetünkben fellelhető bogárgyűjtésre alkalmas objektumot sem, így egy tűzifarakást sem. Természetvédelmi szempontból is figyelemre méltó az észlelt védett fajok száma, (8) melyek az erős antropogén hatás alatt álló kultúrterületről (kert), az ott elhelyezett farakásról kerültek elő.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton mondok köszönetet Dr. Merkl Ottónak, Podlussány Attilának és Apámnak, Sár Józsefnek, akik nagy segítségemre voltak a bogárfajok azonosításában. Köszönet illeti Apámat azért is, mert a dolgozat elkészítésében fő részt vállalt. Külön megköszönöm Vajda Mártának, Mamikámnak, hogy szeptemberig várt a tűzifa felvágásával, hogy jelen tanulmány létrejöhessen.

IRODALOM

ÁDÁM LÁSZLÓ – HEGYESSY GÁBOR:

Adatok a Zempléni-hegység, a Hernád-völgy, a Bodroghköz, a Rétköz és a Taktaköz lemezescsapú bogárfaunájához (Coleoptera, Scarabaeoidea) Zempléni Környezetvédelmi Egyesület, Sátoraljaújhely, 1998.

ENDRŐDI SEBŐ:

Ormányosalkatúak – Rhynchophora. Fauna Hung. X.(1) 1-24. Akadémiai Kiadó Budapest. 1961.

HEGYESSY GÁBOR – KOVÁCS TAMÁS:

Adatok a Dunántúl déli részének cincérfaunájához. (Coleoptera, Cerambycidae). Folia Historico Naturalia Musei Matraensis, 2003. 161-196.

HORVATOVICH SÁNDOR:

Hazánk faunájára új és ritka fajok a Dél-és Nyugat-Dunántúlról (Coleoptera) JPM Évk. 1978. (23): 31-39.

LUCHT, WILHELM: Die Käfer Mitteleuropas Katalogy 1987.

LUCHT, WILHELM – MERKL OTTÓ:

Különböző csapú bogarak II.- Diversicornia II. Álpattanók, Tövisnyakú bogarak, Mervev bogarak - Cerophytidae, Eucnemidae, Throschidae. Fauna Hung. VIII. (3): 1-33 Bp, 1993.

SÁR JÓZSEF:

Adatok a Boronka-melléki tájvédelmi körzet bogárfaunájához. (Coleoptera) Dunántúli Dolgozatok (K.vár, 1992) 87. 149-161.

SÁR JÓZSEF:

Adatok Kétújfalu (Baranya m.) és környéke bogárfaunájához (Coleoptera) Folia Entomologia Hungarica 1992. 205-224.

SÁR JÓZSEF:

Kétújfalu (Baranya m.) és környéke emlős-, madár- és rovarfészkeinek bogarászati vizsgálata (Coleoptera). Folia Historico Naturalia Musei Matraensis. 1995. (20): 199-204

PÉTER SÁR

**BEETLES OF WOOD-PILE.
DATA TO THE BEETLE FAUNA OF TEKLAFALU**

SUMMARY

In present study 95 species of Coleoptera families were proved from a fire wood-pile which is under strong anthropogenic pressure in Teklafalu village, Baranya county. Data were collected from April to October in 2004. The author emphasizes that in spite of cultural environment with systematic and extensive collection, it is possible to detect nationwide rare or very rare beetle species. 7 species are rare species from the Hungarian beetle Fauna. *Isoriphis melasoides*: Eucnemidae, *Anthaxia deaurata*: Buprestidae, *Potosia Fieberi*: Melolonthidae, *Leptura maculicornis*, *Anisarthron barbipes*, Cerambycidae *Anthribus fasciatus*: Anthribidae, *Gasterocerus depressirostris*: Curculionidae

RÓZSÁS MÁRTON

KÉSŐ VASKORI HÁZ BARCS- PUSZTABARCSRÓL*

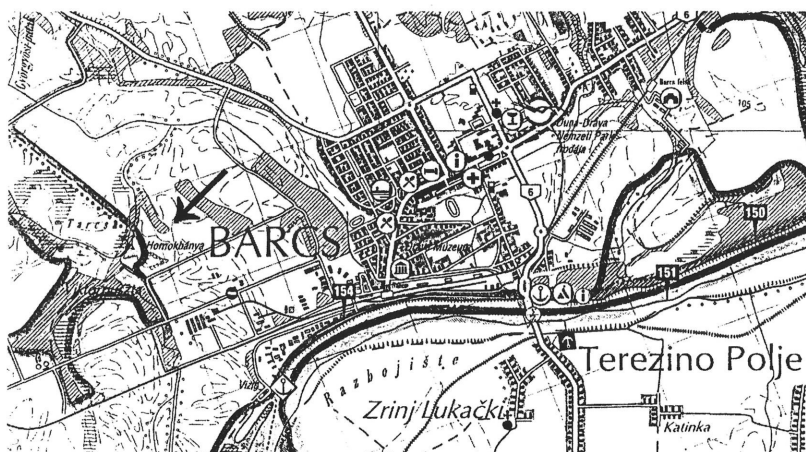
A lelőhely és a leletmentés körülményei

1996. április 6-án terepbejárást végeztem az 1983 óta művelt Barcs - pusztabarcsi homokbánya területén. A bánya Barcs belterületétől északnyugatra, mintegy 3 km-re terül el egy magányos dombon, melyet a Dráva mellékágai és mocsarai egykor csaknem teljesen körülvettek. (1.ábra) A domb területe régóta ismert régészeti lelőhely, a Dráva Múzeum gazdag anyagot őriz innét gyűjteményében.¹ Ezek kisebb része leletmentésből, nagyobb része terepbejárásokból származik, de a bánya művelése során szórványként is gyakran kerültek elő leletek. A jelzett napon a leletmentésre előkészített terület szélén, a még szántott felületen egy szürkés, faszenes-kerámiatöredékes foltot észleltem. A felszínen gyűjtött cserepekből arra következtettem, hogy valószínűleg egy késő vaskori (kelta) objektum található ezen a ponton. Ennek előkerülése nem meglepő, hisz a területről már rendelkezünk hasonló korú, de szórványként gyűjtött leletanyaggal. A gyorsan előrehaladó munka miatt a lelőhelyet április 11-én egy kisebb szelvényel megkíséreltem hitelesíteni.² A leletmentés körülményei nem mondhatók ideálisnak, mivel a rendelkezésemre álló idő rövidsége miatt csak egy 3,5 x 3 m-es szelvény megnyitására tudtam vállalkozni. A felső szántott, tömbös, sáros, trágyával összeforgatott réteg eltávolítása után a bolygatatlan sárgás altalajban - 30 - 35 cm-nél egy közel ovális, szürkés-faszenes, apró paticszörmelékkel kevert betöltésű folt jelentkezett, melyet feltételesem „ház”-ként értelmeztem.

* Ez a tanulmány a Somogyi Múzeumok Közleményei 15. kötetében (2002) 49-55. megjelentek másodközlése.

¹ Rózsás 2001. 1/1. A lelőhelyen a neolitikumtól a 17. század végéig szinte folyamatosan követhető az emberi megtelepedés. A domb mai állapotában már elpusztultnak tekinthető.

² Dráva Múzeum adattára. 1032-96. Jelentés leletmentésről. 1996. április 11-12. Dráva Múzeum fotótára. BF-2736-2756

1. ábra. A lelőhely Barcs-Pusztabarcson

A ház leírása

A bontás során bebizonyosodott, hogy a feltételezett építmény jelentős része a domb folyamatos mezőgazdasági művelése miatt már elpusztult. A megmaradt részlet betöltéséből is csak az alsó 10-15 cm vastag réteg maradt meg érintetlen formában. Az építmény padlója nem volt letapasztva, de az eredeti, keményre taposott agyagos-homokos járószíntől az erősen összepréselődött betöltés rétegesen, határozottan elvált. A padlószint északról-déli irányba enyhén lejtett, nyugat-keleti irányból pedig mindkét oldalról a közepe felé teknősödött. A déli oldalhoz közel egy sekély tűzgödör mélyedt a padlóba, funkcióját alátámasztani látszik a talaj csak itt tapasztalt erős átégése, illetve az egy csomóban talált tűzikutya töredékek. A szelvény északkeleti sarkában, tehát nagyjából a lehetséges ház közepe táján egy gödör folyt jelentkezett, mélysége a padlószinttől számítva -30 cm volt. Laza betöltésében mindössze néhány apró őskori és késő vaskori cserépdarabot találtam. A gödör – méreteiből adódóan- inkább tároló gödörként, mint konstrukciós gödörként funkcionálhatott, de ez utóbbit sem vethetjük el teljes bizonyossággal. (1-2. kép)

A házból előkerült leletanyag

A leletanyag ismertetésénél nem törekedhettem teljességre, így mellőzöm a kisebb, többnyire csekély információs értékű kerámiatöredékek leírását. Az előkerült leletek közül elsősorban azokat kívánom bemutatni, amelyek az

építmény funkciójának és korának meghatározásához leginkább fontosnak tűnek.¹

1. Övlánc-tag (kapcsolótag). Egy darab kör keresztmetszetű vashuzalból hajlított, háromszorosán megcsavart és ellapított, két végén különböző méretű karikaszemmel. H: 9,5 cm. Sz: 2,4 cm. V: 0,4 cm. Ltsz. 99. 5. 27. (3. kép)

2. Bronz fibula töredéke. Fibula vékony bronzdrótból tekerceselt rugója és tüje, kengyele elpusztult. H: 3,3 cm. Sz: 4 cm. Ltsz. 99. 5.28.

3. Fenőkő. Hasáb alakú, finom sárgás homokkőből készített. H: 4,8 cm. Sz: 2,8 cm. V: 2 cm. Ltsz. 99.5.30

4. Orsógomb töredéke. Szürke színű fél töredék, alig kivehető bepecsételt mintával. Átégett. Átm. 4,3 cm. Ltsz. 99.5.31

5. Peremtöredék. Szürke, grafitos anyagú fazék duzzadt pereme oldaltöredékekkel, egymást metsző függőleges és ferde befésüléssel. H: 11 cm. Sz: 6,5 cm. Fv: 0,6 cm. Ltsz. 99.5.1. (4. kép)

6. Peremtöredék. Behúzott peremű, fekete színű korongolt tálhoz tartozó. A perem éle alatt átfúrt, belül besimított párhuzamos vonalpárral és hullámvonalal. H: 7 cm. Sz: 5,3 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz. 99.5.5. (5. kép)

7. Peremtöredék. „S” profilú edény (tál) barna színű, korongolt peremtöredéke, a perem éle duzzadt. A perem alatt átfúrt. H: 6,5 cm. Sz: 4,2 cm. Fv: 0,4 cm. Ltsz. 99.5.25.

8. Oldaltöredék. Kívül fekete, belül barna színű, korongolt, simított felülete kívül bordával és bekarcolt hullámvonalakkal díszített. H: 6,5 cm. Sz: 7 cm. Fv: 0,8 cm. Ltsz. 99.5.6. (6. kép)

9. Oldaltöredék. Barna színű, korongolt, bordával és besimított hullámvonalakkal díszített. H: 10,5 cm. Sz: 7 cm. Fv: 0,7 cm. Ltsz. 99.5.7. (7. kép)

10. Oldaltöredékek. Durván korongolt terrakotta színű nagyobb edény töredékei, függőleges vonalköteges befésüléssel. H: 19 cm. Sz: 17 cm. Fv: 1 cm. Ltsz. 99.5.8. (8. kép)

11. Oldaltöredék. Korongolt szürke, kettős kónikus edény (urna) töredéke. Bordával tagolt és besimított hullámvonalakkal díszített. H: 18 cm. Sz: 16 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 99.5.9. (9. kép)

12. Fazék töredéke. Kézi formálású, barnás-vörös színű, kavicsos soványítású, a vállon kettős bütyök. H: 13,5 cm. Sz: 16,3 cm. Fv: 0,5 cm. Ltsz. 99.5.23. (10. kép)

¹ A leletanyag a Dráva Múzeum régészeti gyűjteményében található. Ltsz. 99.5.1–32.

Összefoglaló elemzés

Települési forma

A leletmentés korlátozott volta nem teszi lehetővé a késő vaskori település képeinek megrajzolását, hisz csak egy adott objektum (annak részlete) célzott megfigyelésére nyílt mód. Az eddig előkerült szórványos, illetve objektum anyag alapján azonban nagyon valószínűnek látszik, hogy a dombon egy kisebb, a Kárpát-medencében tipikusnak mondható folyóparti, nyílt, falusias jellegű késő vaskori település létezett. A terepalakulatok alapján az is nyilvánvalónak látszik, hogy a Dráva egykori árteréből és mocsarából kiemelkedő magaslat a környéken szinte egyedüli lehetőséget kínált a tartós megtelepedésre.²

A gödörház

A jelenség értékelésénél alapvetően abból kell kiindulnunk, hogy Dél – Somogyból eddig nem ismerünk feltárt késő vaskori házat.³ A megye más területein és a környező megyékben azonban – elsősorban Baranyában és Zalában – számos késő vaskori építményt tártak fel és publikáltak. Ezek területi sajátosságokat nem mutatnak, tehát az építmények beleillenek a Kárpát – medence késő vaskori háztípusainak valamelyikébe. A formák osztályozásánál nincsen nagy szóródás, hisz kevés kivételtől eltekintve a házak téglalap vagy többé-kevésbé lekerekített sarkú téglalap alakúak és részben földbe mélyítettek.⁴ Részben feltárt építményünk alakja valószínűleg az oválishoz állhatott közelebb. A földbemélyítés mértékére nézve semmiféle támpontot sem találtam, mivel a bánya megnyitását megelőző szintsüllyesztések, valamint a korábbi mezőgazdasági művelés során alkalmazott altalajlazítás az eredeti szinteket nagyrészt már tönkretette.

Mivel egyértelmű oszlophelyet vagy cölöplyukat az építmény feltárt részében nem tudtam megfigyelni, rekonstrukcióról esetünkben csak feltétele-

² Egy késő vaskori objektum már 1986-ban is előkerült. Anyaga 88.1.1–16. ltsz. alatt a Dráva Múzeum régészeti gyűjteményében. Korábbi terepbejárásokból származó, az objektum anyagával gyakorlatilag megegyező típusú szórványos leletanyag ugyanott a 87.22.1-14. leltári számokon. - Dr. Honti Szilvia 1988-ban Barcs- Pusztabarcsra késő bronzkori urnasírokat és 9 – 10. századi temetőrészletet tárt fel. A feltárás során néhány késő vaskori objektum is előkerült, több jellegzetes kerámiatöredék kíséretében. Dráva Múzeum adattára. 1049-97. Ásatási napló.

³ Dél-Somogyban mindeddig nem kerültek elő késő vaskori temetkezések sem. - Németh 1998. 69-90.

⁴ Horváth 1987.59 - 80.

sen beszélhetünk. Elképzelhető az, hogy a tetőt tartó oszlopok a ház földbe mélyített részén kívül helyezkedtek el, ezt pedig a leletmentés során nem tudtam vizsgálni. Előzőleg utaltam már a házbelsőben talált gödör funkciójának bizonytalanságára. Amennyiben ezt a gödröt cölöphelyként értelmezzük, úgy akár egy centrális tetőtartó oszloppal rendelkező, sátorszerű építményre is gondolhatunk. Ugyanígy csak feltételezés lehet az is, miszerint az objektum a cölöphellyel nem rendelkező, szabálytalan alakú építmények csoportjába tartozik, mely a késő vaskori telepeken nem számít ritkaságnak. Összességében a jelenség egy kb. 3 x 4 m-es, szabálytalan, de az oválishoz közelítő alakú házhoz, vagy más, esetleg ideiglenes tartózkodásra szolgáló építményhez tartozhatott. (2. ábra)

Kerámia

A házból származó, de a korábbi terepbejárások és leletmentések során összegyűjtött szórványos anyagban is túlsúlyban vannak a kerámiatöredékek. Ezek többsége a korra jellemzően jól korongolt és égetett, színük sötét, fekete és barna, díszítésük körbefutó bordák és besimított vagy bekarcolt hullámvonalak. A finomkerámiák többsége tál, fazék és urna lehetett. Nem elhanyagolható mennyiségben található olyan kerámia, melynek anyagát többkevesebb grafitral keverték, olykor a grafit durva zúzalék formájában került az agyagba. Ezeknek a fazekaknak a pereme duzzadt, olykor „D” keresztmetszetű, a perem alatt hornyolat és borda fut körbe, testük pedig függőleges, illetve ferde (esetleg együttesen mindkettő) befésüléssel díszített.⁵ Néhány kerámiatöredéken polírozás és grafitos bevonat is megfigyelhető. Érdekes, de nem szokatlan a korabeli javítások nyomainak előfordulása, azaz az edénytöredékeken megfigyelhető átfúrás.

A kerámiák másik csoportját az ún. „szkíta” típusú töredékek képviselik. Ezek kézzel formált, barnás színű, durva anyagú töredékek, melyek többnyire kis és közepes méretű edényekhez, fazekakhoz és tálakhoz tartozhattak. Díszítésük a testen illetve vállon elhelyezett bütykök, a perem éle alatt olykor ujjbenyomás-sor vagy bevagdosott halszálkaminta fut körbe. Európában a késő LT telepeken a kézzel készült kerámia és a finom sötét árú rendszerint együtt fordul elő, mint esetünkben is.

⁵ A grafitos anyagú, duzzadt peremű, befésüléssel díszített fazekak a LT B2 periódust követően tűnnek fel nagyobb számban. – Szabó – Guillaumet – Kriveczy 1997. 89. - Két grafitrög is található a Dráva Múzeum régészeti gyűjteményében, melyek szórványként ugyancsak Pusztabaracson kerültek elő. Ltsz. 87.7.61.1-2.

Egyéb leletek

A késői kelta telepeken a kerámia mellett ritkán kerül elő egyéb lelet számottevő mennyiségben. Ezt a tárgycsoportot a feltárt jelenségből előkerült anyagban a fémtárgyak és a fenőkő alkotják. A két előkerült bronztárgy (tű és fibula) annyira töredékes, hogy tipologizálásuk alig lehetséges. Utóbbinál talán a Hunyady által a LT C2 periódusba sorolt típusra gondolhatunk.⁶ A kis, hasábos testű fenőkő általánosan használt, kortalan eszközt képvisel. Figyelemre méltó a vas övlánc-tag, mivel közelebb vihet a település korának meghatározásához. Ez a forma a késő vaskor második felének elején, a LT B2 periódus végén jelenik meg és a C1 periódustól általánosan használatos.⁷ Az objektum datálásánál csak feltételesen vehetjük figyelembe, mivel a betöltés tetején, a bolygatott réteg és a betöltés határán került elő. Ennek ellenére jelzés értékű, és felhívja a figyelmet a település lehetséges korábbi, késő vaskori korszakaira.

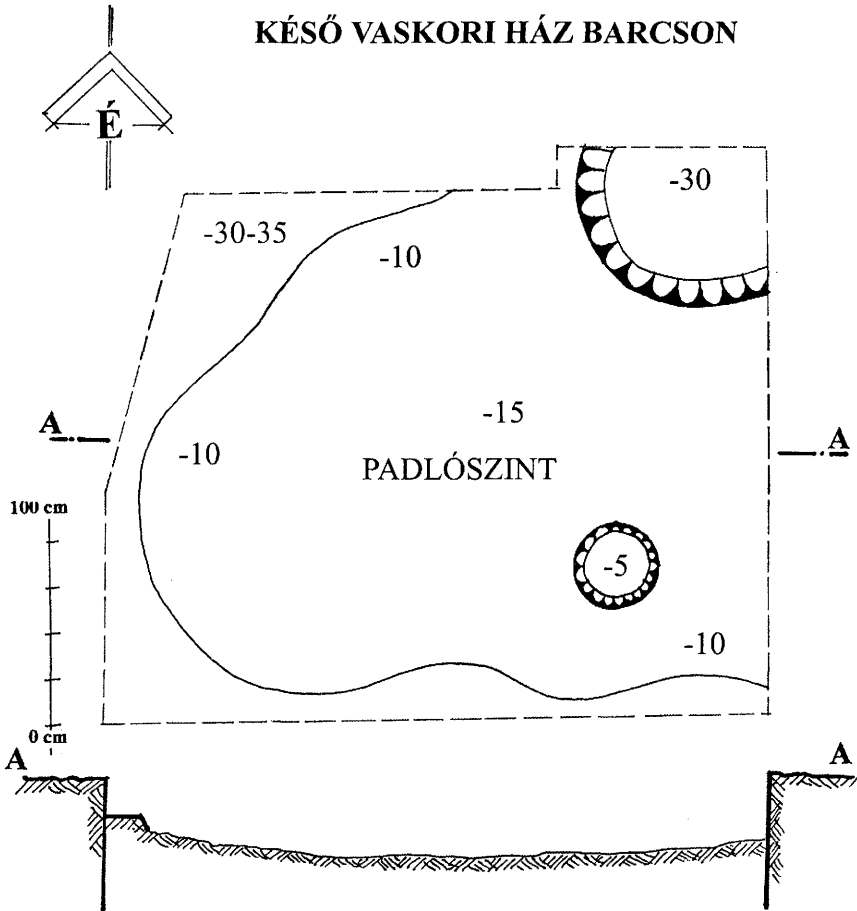
A kerámiák alapján az objektum korát a LT D periódusra tehetjük.

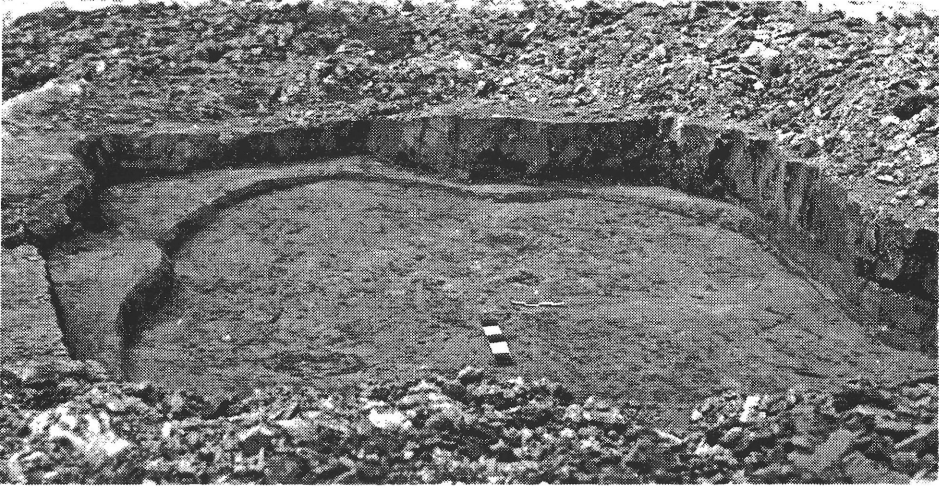
Írásomban elsősorban a forrásfeltárás szándékával kívántam ismertetni az előkerült jelenséget és leletanyagot, reményeim szerint hozzájárulva ezzel Dél-Somogy késő vaskori történetének jobb megismeréséhez.

⁶ Hunyady 1942-44. 2/5.

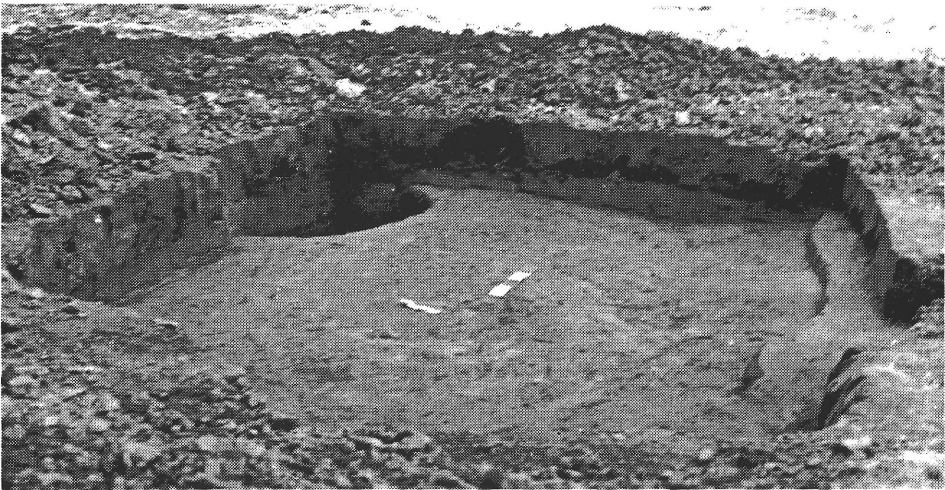
⁷ Uo. 118. - Németh 1998. 74.

2. ábra. A pusztabarcsi ház vázlatos rajza

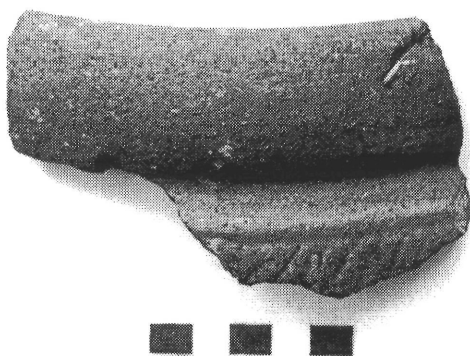
1. kép. Az építmény részlete keleti irányból

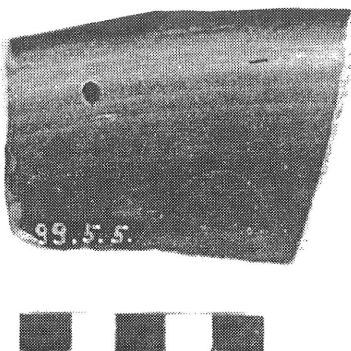
2. kép. Az építmény részlete nyugatról, a gödörrel

3. kép. Vas övlánc-tag

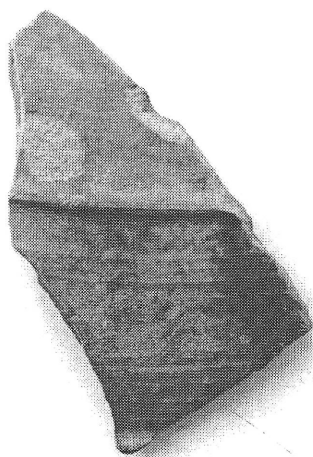
4. kép. Grafitos fazék peremtöredéke

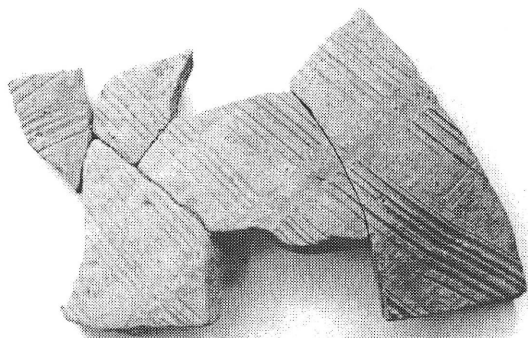
5. kép. Tálperem besimított dísszel és
átfúrással

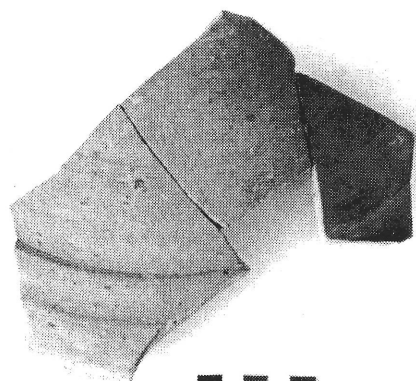
6. kép. Kerámatöredék bekarcolt
hullámvonallal

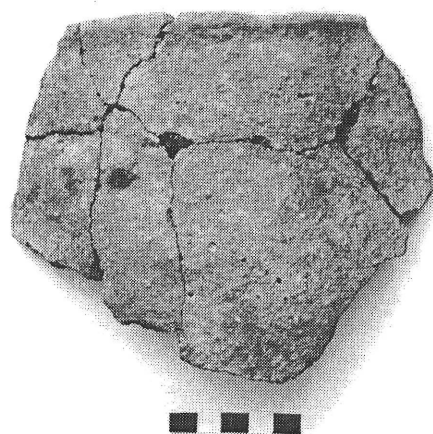
7. kép. Kerámiatöredék
besimított díszítéssel

8. kép. Hombáredény töredéke befésült
díszítéssel

9. kép. Korongolt szürke edény
töredéke

10. kép. Kézi formálású, bütyökdiszes
kerámia

IRODALOM

HORVÁTH LÁSZLÓ:

Késővaskori ház- és településtípusok Dél-Zalában. In: Zalai Múzeum 1. (1987)

HUNYADY ILONA:

Kelták a Kárpát-medencében. In: Diss Pann II. 18. (1942-1944)

NÉMETH PÉTER GERGELY:

Kelta temetők Somogy megyében. In: Somogyi Múzeumok Közleményei 13. (1998)

RÓZSÁS MÁRTON:

Barcs és környéke régészeti lelőhelyei és leletei. Kézirat. Barcs, 2001.

SZABÓ MIKLÓS - JEAN PAUL GUILLAUMET - KRIVECZKY BÉLA:
Polgár- Király-Érpart. Késő vaskori település a Kr. e. IV-III. évszázadból. In: Utak a múltba. Az M 3-as autópálya leletmentései. Bp. 1997.

MÁRTON RÓZSÁS

**LATE IRON AGE HOUSE FROM BARCS –
PUSZTABARCS**

SUMMARY

The natural hill, located to the west of Barcs (County Somogy) is a well-known archeological site. In 1983 a sand-pit was opened on the hill, and since then, archeological findings have often turned up here. The Late Iron Age building-section described in the article appeared spontaneously during the mining-operations and had to be excavated as it was endangered. Very little time was available to record the object's characteristics and to secure the findings. During this work, a near oval-shaped, partly underground-built house-section was found under the disturbed layer. The ceramic-fragments, the metallic objects and other findings collected earlier on the surface prove that the author uncovered the remains of a building that belonged to a Late Iron Age settlement.

RÓZSÁS MÁRTON

TÖRÖKKORI ŐRHELY DRÁVATAMÁSI HATÁRÁBAN*

A barcsi török palánkvár 1989-1994 között végzett régészeti kutatásával egy időben fordult figyelmünk a környéken található kisebb, hadászati célokat szolgáló objektumok felé. Ezeknek még a puszta említésével is csak ritkán találkozhatunk az írott forrásanyagban vagy a megjelent publikációkban.

A török korban a Dráva mentén kisebb-nagyobb várak, palánkok és őrhelyek sora állt, melyeknek csak egyike volt a barcsi palánkvár. Ezt 1567-ben a szigetvári bég építtette közvetlenül a Dráva folyó partjára, jelentőségét elsősorban az itt létesített kikötő, valamint az oda összevont török folyami flotta adta.¹ Barcs közelében – a folyó mentén felfelé – Babócsa, Vízvár, Bélavár és Berzence, lefelé (Dráva-) Szentmárton és Sellye erőssége helyezkedett el. A Drávától kissé távolabbi vonalhoz tartozott Barcstól északkeletre – Szigetvár irányában – a mintegy 20 km-re levő Görösgál palánkja. Valamennyi sorsa alapvetően két-három nagyobb vár pillanatnyi birtoklásától függött, e tekintetben Babócsa, Berzence, de főképp Szigetvár volt meghatározó.

A jelentősebb, nagyobb várak közelében levő kisebb kastélyok, vigyázó házak, őrhelyek, őrtornyok, górék (továbbiakban őrhelyek) harcászati értéke olykor csekélynek vélhető, mivel egyes pontokon csak néhány katona láthatott el szolgálatot. Annál inkább fontos volt e pontok jelző, információszerező és továbbító szerepe.² Közleményünkben a Barcs környékén feltételezett 16-17. századi őrhelyek még rekonstruálható nyomait szeretnénk vázolni, különös tekintettel a drávatamási őrhelyre és hídfőre.

Drávatamási község Somogy megye déli részén, Barcstól délkeletre mintegy 13 km-re fekszik. A községtől keletre 2 km-re, a Drávagárdonnyal határos területen található a református temető (amely ma közigazgatásilag

* A tanulmány *A hódoltság régészeti kutatása. Szerk.: Gerelyes I. – Kovács Gy.* (Bp. 2002) című kötetben megjelent írás másodközlése.

¹ A barcsi török palánkvár területén 1989-1994 között végzett kutatásokról: *Kovács-Rózsás* 1996. 163-182. - A 2003-2004-ben, nagy felületen folytatott megelőző feltárás eredményei még nem publikáltak.

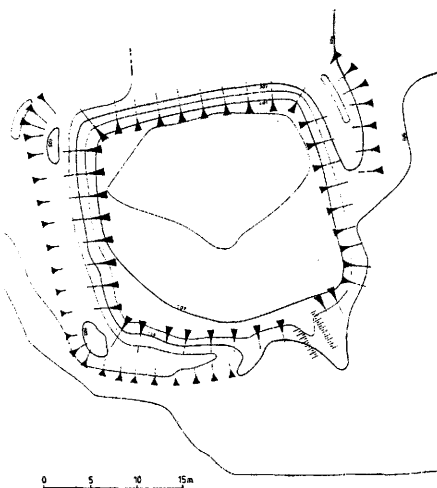
² *Takáts* 1915. 66-71; részletesebben erről a témáról Vas megyei vonatkozásokban: *Ivisics* 1993. 289-310.

Drávagárdonyhoz tartozik). Itt emelkedik a csonkagúla alakú, platóján 25 x 25 m-es, 2 m magas mesterségesen kialakított, körülárkolt domb. (1. kép)

Árok nyoma már csak a nyugati oldalon vehető ki, itt mai állapotában kb. 3 m széles és 0,5 m mély. A dombon is sírok vannak, ezek földjében semmiféle leletanyag nem figyelhető meg.³ A domb az egykori Dráva-medernak közvetlenül az É-i partján helyezkedik el, környékén 1990-ben terepbejárásokat végeztünk. Ekkor a dombtól nyugatra egy kelta-római előzményekkel bíró 13-16. századi település nyomait regisztráltuk, keletre pedig ugyancsak előbukkant egy bronzkori lelőhely fölé települt 13-14. századi falu helye.⁴ A domb egyébként "Török domb" néven ismert, és a hagyomány szerint a Pécs – Verőce közötti őrállomások egyike volt.⁵

Ugyanezen a területen, de 800 m-re északkeletre, egy másik határrésznél érdekes – „beszélő” – elnevezéssel találkozhatunk. Egy mélyebben fekvő, mocsaras, vízállásos terület neve „Kasté”. A helyi hagyomány szerint a török időkben itt állott a földesúr cölöpökre épített kastélya. Talán nem lehet véletlen a két elnevezés hasonló jelentése és mind a mai napig élő népi értelmezése.⁶ 1998-ban gersei Pethő Gergely (kb.1570-1629) "Rövid magyar kronica..." c. nevezetes, magyar nyelvű művében érdekes, eddig nem vizsgált adatra bukkantunk. Ez a szűkszavú közlés rávilágíthat a drávatamási mesterséges domb lehetséges funkciójára, a földrajzi nevek hátterére, egyúttal a terület történetére.

Pethő az 1603. esztendő eseményeinek bemutatásánál a következőket írja: "Tratmanstorfer Sigmond, a Thót Országi Generál [azaz Sigmund Friedrich

1. kép A "Török domb" szintvonalas felmérése

³ Ismerteti Magyar 1990. 104, de méretezése pontatlan. Az objektum új szintvonalas felmérését Terei György régész készítette el, munkáját és segítségét ezúton is köszönöm. Köszönettel tartozom Torma Istvánnak, Pálffy Gézőnek és Pusztai Lászlónak segítő és kiegészítő megjegyzéseikért, valamint Kovács Gyöngyinek, aki mindenben segített és támogatott.

⁴ Dráva Múzeum Adattára 679-90; 1156-2000.

⁵ Pesty 1864; Csánki 1914. 58.

⁶ Papp-Végh 1974. 819-820.

Graf von Trauttmansdorf szlavón főkapitány (1603-1630)], és az Iffiu Zrinyi Miklós, a Thamásinnál való Keét Kastelt, kit a Drávának két felöll való partyán, a hidnak keét végében tsináltak vala a Törökök, megvévék, és mind hidastúl elégeték, a benne való Törököket le vágák, Octobernek 12 napyan.” (a kiemelések tőlem).⁷

A leírás szerint tehát a Dráván – a mai Drávatamásival azonosítható⁸ – Tamásinnál híd volt, amelynek két végét egy-egy török „kastély” biztosította. Pethő Gergely tehát két „kastélyról” írt, közülük jelenleg egynek a feltételezett helyét ismerjük, a „Kasté” elnevezés ennek emlékét őrizheti. A Dráva túlsó partjára épített másik erősség valószínűleg a folyó 18. század végi – 19. század eleji szabályozásának eshetett áldozatául. Barcstól Eszékig számos átmetszést hajtottak végre, melynek következtében a folyó kb. 1 km-re délebbre alakította ki mai, mélyen bevágódott medrét.⁹

A hídról Pethő feljegyzését kivéve más említést eddig nem találtunk. Az adat értékét és megbízhatóságát külön növeli azonban, hogy a magyar nyelvű krónika szerzője igen jól ismerte mind Tamási környékét, mind a 16-17. század fordulójának Dráva-menti eseményeit. Pethő ugyanis 1599. januárjától 1600. szeptemberéig a legközelebb fekvő királyi végvár, Babócsa főkapitánya volt; mígnem ő adta fel azt a Kanizsa ellen vonuló Ibrahim nagyvezírnek 1600. szeptember 4-én. Sőt a híd felégetésének idején (1603.okt.12.) is a Dunántúlon szolgált a végek egyik legismertebb harcosa, Nádasdy Ferenc – a nevezetes Fekete Bég – lovasainak egyik főlegényeként.¹⁰

A 16-17. század folyamán a Magyarországra felvonuló török hadjáratok a Dráván való átkelésnél hagyományosan az Eszék–dárdai hidat használták. Kétségtelen, hogy a kisebb létszámú csapatok és portyák gázlókon és alkalmi hidakon is átkelhettek, de ezek használhatósága nagyban függött a vízállástól.

Ha megvizsgáljuk az eszéki hídról fennmaradt számos ábrázolást és leírást, valamint hadmérnöki felvételeket, kiderül, hogy a mintegy 3 km hosszú híd nagyon célszerűen, a geográfiai adottságokat maximálisan kihasználva építették meg. A híd szerkezetét a mocsaras ártéren keresztül cölöpök, a Dráva két ágán viszont hajók tartották.¹¹ Erre vonatkozóan számos utazó, Evlia Cselebi, Edward Brown és Heinrich Ottendorff beszámolója is egybecseng.

⁷ Pethő 1753. 155.

⁸ Fényes 1851. II. 173.

⁹ A Széchenyi család levéltára számos, erre vonatkozó térképet őriz, pl. Magyar Országos Levéltár. P 623. Széchenyi cs. levéltára. IV. cs. Hofstaedter uradalmi mérnök terve a csokonyai uradalom szélén lévő Dráva-kanyarulatok átmetszésére, 1799-ből.

¹⁰ Pálffy 1997. 200-201, 212.

¹¹ Gácina-Ivanković 1996. 8-44.

Evlia Buda leírásánál azt is feljegyezte, hogy a Dunán lévő hidat ugyancsak hajók, az ő szóhasználatával élve “tömlőhajók” vagy “doboshajók” tartották.¹²

Feltételezhetjük, hogy a drávatamási híd is hasonló konstrukció lehetett. Kézfenekvőnek látszik ugyanis az a megoldás, melyet az eszéki (Osijek) híd megépítésénél is alkalmaztak. Ha a környék szintvonalas térképét megnézzük, láthatjuk, hogy e ponton a folyó egykori medre erősen összeszűkül. Ezen a szakaszon a 10.000-es térkép szerint számos sziget, zátony volt, melyeknek kialakulása és pusztulása évszázadok óta folyamatos jelenség. Talán ezeket is – mintegy természetes pilléreket – igénybe vették az építés során.

2. kép

Múzeum udvarán.¹⁵ Újabban a Barcs–komlósi Rinya patak drávai torkolatában találtunk egy 10-11 m hosszú példányt, mely valószínűleg a partoldalból fordult ki a vízbe.¹⁶

Az egy fatörzsből kivájt (monoxylon) “hajók” a néprajzi párhuzamok alapján többfunkciósak is lehettek. Rév vagy híd tartópontjait éppúgy alkothatták,

A hajószerkezet alkalmazásának régészeti-
leg is megfogható, bár nem teljesen egyértelmű nyomait megtalálhatjuk a vizsgált Dráva szakaszon. 1992-ben Drávatamási-ban, a folyó alacsony vízállásakor a mederből, részben a partoldalba temetődve nagy méretű, egy fatörzsből kivájt “bödönhajók” maradványai bukkantak elő.¹³ Az egyik hajó iszapos betöltéséből egy 16-17. századi, ónozott vörösréz-ből készült kiöntőcsöves török rézkancsó került elő!¹⁴ (2. kép)

Barcs környékén egyébként e “bödönhajók” több, viszonylag épp darabja is előkerült már – igaz, ezek pontos kora nem ismert.

Egy 1972-ben kiásott, 11,35 méter hosszú példány jelenleg is megtekinthető a Dráva

¹² Karácson 1985. 292.

¹³ Dráva Múzeum adattára. 878-92, illetve uo. Fotótár 2698-2701.

¹⁴ Dráva Múzeum régészeti gyűjteménye, ltsz. 99.8.10.

¹⁵ Halászcsonakként közölte Magyar 1973. A halászathoz alkalmazott “bödönhajók” talpa azonban csaknem mindig simára vagy alig íveltre faragott, a malmokhoz használt “hajók” esetében legtöbbször meghagyták a fatörzs természetes ívelését, mint esetünkben is. (Erić 1993-1994.)

¹⁶ Dráva Múzeum adattára. 1155-2000.

mint hajómalmok alépítményét.¹⁷ Ha a drávatamási híd építésénél ilyen hajókat alkalmaztak, talán lehetséges, hogy felhasználták a drávai hajómalmokat alkotó elemeket is. A hajómalmok alépítményét általában négy, a lapátkerék kitámasztó részét pedig egy nagyméretű kivájt fatörzs alkotta. Egy-egy malom elbontásával akár öt, nagy teherbírású pontonhoz is juthattak az építők.¹⁸ A szintvonalas térkép szerint a „Török domb” alatti folyómeder mint-egy 100 m széles élő víz lehetett, 4-5 m-es átlagos gerendahosszal számolva mindössze 19-20 darab hajóra volt szükség az áthidaláshoz. Ezt a mennyiséget már négy malom elbontásával biztosítani lehetett. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a malmok jövedelemforrást jelentettek, elbontásukra nyilván csak végszükségben kerülhetett sor. A régi típusú drávai hajómalmokat – tartópontonjaik népi elnevezése alapján – „tombácos malmoknak” is nevezték. Ezzel a kifejezéssel Evliánál is találkozhatunk, e szerint a Pancsovánál épített hajóhidat kivájt fatörzsek, „tombaz”-ok tartották. A drávai vízimalmokkal, vámolttatásukkal találkozhatunk a szigeti várgazdaság 16. századi iratai között. Az akár magyar, akár török tulajdonban lévő malmoktól jelentős összegeket hajtottak be, vagy háborítatlanságukat a molnárok maguk váltották meg.¹⁹

Ha a drávatamási híd építésének történelmi környezetét vizsgáljuk, feltétlenül szólnunk kell azon körülményekről, melyek indokolhatták a híd létesítését. A történelmi kutatás számára régóta ismeretes, hogy a Dráva bal partja mentén, római kori nyomvonalon egy, a középkor–későközépkor során is használt, nagy forgalmú útvonal húzódott. Az Eszék–Siklós–Babócsa közötti szakasz tulajdonképpen a Pécs–radkersburgi tranzitút (marhahajtó út) része

¹⁷ A folyóinkból előkerült „bödönhajók” lehetséges funkciójáról egy tiszabecsi lelet kapcsán ír: Páll 1993.

¹⁸ A drávai hajómalmokról, szerkezetükről bővebben: Kovács 1989, a történelmi áttekintésnél többször hivatkozva: Takáts 1915. - 1558-ban Barcsnál 14 drávai hajómalomról tesz említést egy összeírás. (Szakály 1971. 70-71)

¹⁹ Erre vonatkozóan adatokat közöl: Tímár 1989. 227-229, 243. - A Drávához hasonló nagyságú Száván 1521-ben létesített hajóhidat a következőképpen épült (Blazovich - Sz. Galántai 1994. 308-309): „Azokat a csónakokat, amelyeket nagy számban hozatott oda a fennhatósága alatt álló közeli területekről, és olyanokat, amelyeket a falu használatára készítettek elő, a folyó szélességében, amely nem haladhatta meg a háromszáz lépést, tizenkét lábnyi távolságban egymással összekötve helyezte el, és gerendákat vetve át egyik hajóról a másikra hüvelyknyi vastagságú vasszögekkel erősítette meg őket...”. Érdemes megemlíteni, hogy a csónakok a 19. század közepéig egy darab fából kivájva készültek, s csak a század második felétől terjedtek el a deszkából, bordázatra épített ladikok. Idézetünkben tehát egy törzsből kivájt csónakokról esik szó. Egy ilyen nagyméretű „hajó” készítésének szemtanúja volt a Muraközben Evlia Cselebi. (Karácson 1985. 67).

volt, melynek élőállat forgalmáról részletes adatokkal rendelkezünk. Az eszkéi híd mellett a Dráván való átkelés réveken és kisebb hidakon át történt, ilyen volt Drávatamási DK-re a szentgyörgyi és a valpói rév. Az élőállat export virágkora a 16. század közepén volt, majd a század végére ezen a szakaszon erősen visszaesett. Ennek oka részben a török hódítás, részben a kereskedelem és az úthálózat összeomlása volt.²⁰ Mindezeket a gondokat tetézték a 15 éves háború kisebb-nagyobb, a környéket is érintő összecsapásai. Ezek egyike okozhatta 1603. okt. 12-én a valószínűleg rövid életű híd és a hídfők pusztulását.

A környéken található, őrhelyként is meghatározható objektumok a vízfolyások mocsaras árterében vagy annak peremén helyezkednek el. Alapjuk mesterséges, vagy a célnak megfelelően átalakított természetes dombocská. A mesterségesen emelt domb alakja több esetben csonkagúla, olykor egy természetes földnyelv kiemelkedő részét választották le árokkal erre a célra. Közös jellemzőjük a gondos hely kiválasztás mellett az, hogy rajtuk sem szilárd építményre utaló nyomokat, sem felszíni leleteket nem találunk. Barcs környékén Drávaszentesen, Komlósdon, Péterhidán, Háromfán, Babócsán és Kálmáncsán ismertek ilyen kis mesterséges dombok.²¹

A dombocskákon nincs, de a közelükben mindig van régészeti lelőhely. Ezek felszíni anyaga a neolitikumtól a 15-17. századig követhető, de a 16. századi anyag már nagyon kevés, a 17. századi pedig szinte elhanyagolható. Lehetséges, hogy az őrhelyek kialakításához néhány esetben felhasználhattak már meglévő, a közelben található középkori településekhez tartozó kis váracsákat is. Erre a megoldásra nézve több adat ismert a 16. századból.²²

A késő középkori-kora újkori őrhelyek/örtornyok ellenőrzésük alatt tartották a fontos útvonalakat, csomópontokat és főként a Dráva mente földrajzi adottságaiból következő átkelőhelyeket. Nem lehet véletlen, hogy még az I. katonai felmérés (1782-85) országleírásában is indokoltan látták megemlíteni a Barcs közvetlen közelében lévő Komlósdon és Péterhidán található, mocsáron át vezető átkelőhelyet. A péterhidai pont a térképen is jelölve van, a kisebb várak jelölésére szolgáló, csúcsára állított négyzettel, sőt mellette épületet, mal-

²⁰ A marhahajtó útról, illetve annak forgalmáról nagyon részletesen: *Szakály* 1973.

²¹ A Barcs-Babócsa környékén található, mesterségesen emelt vagy átalakított dombocskákról, egy részükről felmérési rajzokkal is: *Magyar* 1990. 50-55, 102-105.

²² A Kanizsa-patak mentén is alakították át középkori váracsákat strázsahelyekké (*Pálffy* 2000. 26-27). Az I. katonai felmérés országleírásában említés történik például Bézsényenél arról, hogy "Van itt még egy sánc kettős árokkal, melyek védelmi célokra könnyen átalakíthatók" (*Dobai* 1983. 123).

mot (?) is jeleznek.²³ E megoldást – ti. a malomgát segítségével felduzzasztott patak természetes védővonalat alkot – a 16. század folyamán több helyen is alkalmazták. A korabeli források számos esetben utalnak a malmok és a malomgátak stratégiai fontosságára, hisz az adott helyen az átkelés csak ezeken át volt lehetséges. Az őrpontok telepítése ezekre a helyekre olykor az egész környék felett biztosította a felügyeletet.²⁴

E kis létesítményekről kevés korabeli összeírás vagy leírás maradt, külső megjelenésükről és életükről szinte csak feltételezésekre vagyunk utalva. A térképes anyagban is ritkán találkozunk egyértelmű jelölésükkel, de szerencsés módon a vizsgált területre vonatkozóan van néhány adatunk. Johannes Sambucus, azaz Zsámboky János (1531-1584) császári magánorvos és udvari történetíró 1579-ben megjelent Magyarország térképén a Babócsát övező kiterjedt mocsár peremén “Peterhida” felirattal kis tomyot jelöl. Biztosra vehető, hogy a tomyocska nem magára a településre vonatkozik, hisz jóval jelentősebb, nagyobb lakosságú falvakat viszont nem tüntet fel. Kétségtelennek látszik, hogy ebben az esetben a Babócsához tartozó őrhelyről és egyben átkelőhelyről van szó, melynek helyét Péterhidán nagy valószínűséggel azonosítani is lehet. A Komlósd–Péterhida közötti összekötő úttól 500 m-re délre, a rét közepén emelkedik a “Gorica” vagy “Góricdomb” néven ismert dombocska, mely a viszonylag sík terepből már messziről kiemelkedik. A terepalakulatok azt mutatják, hogy egykor jelentős vízfolyások vették körül. A helyi hagyomány szerint “az 1500-as években a törökök szálláshelye volt, egy török basa lakott itt”.²⁵ Ebben az esetben ugyanarra gondolhatunk, mint a drávatamási “Kasté” vagy “Török domb” esetében, azaz az emlékezet több generáció óta őrzi egy név lehetséges eredetét.

A végvári harcok idején – inkább a hadi események illusztrálásának szándékával, mintsem dokumentatív céllal – készített nagyszámú metszeten is találkozhatunk az őrhelyek és őrtornyok képi megjelenítésével. Matthias Zündt (Zyndt) (1508-1572) nürnbergi rézmetsző 1566-ban megjelent, Szigetvár ostromát ábrázoló ismert metszetén a vár körüli mocsár peremén nem kevesebb, mint öt tornyocskát láthatunk, “Wach Thurn” felirattal. Bár az ábrázolás kétségkívül sematikus, fiktív, az őrtornyok megléte a vár körül nem kérdőjelezhető meg.

A nagyobb várak védelmében kisebb őrhelyek egész rendszerével találkozhatunk. A nem is oly messzi Kanizsa vára körül például 1574-ben –

²³ I. kat. felmérés térképmásolatai a Hadtörténelmi Térképtárban. Collo: VII. Sect. 27.(1784)

²⁴ A malmoknál kialakított őrhelyekre és átkelőkre példákat hoz: Pálffy 1999. 171,195.

²⁵ Ebben az esetben a fennmaradt névalak talán az itt állott őrhely emlékét őrzi (Papp-Végh 1974. 798).

Ernő főherceg jelentése szerint – annyi kisebb kastély és vigyázó ház volt, hogy a kanizsai őrségnek több mint a fele állandóan ezekben őrködött.²⁶

Kissé távolabbi, de a régió sorsát befolyásoló terület, a Muraköz védelmi hálózatában is kiépült az őrhelyek, górék sora. A Mura menti górékat Zrínyi György többször is említi leveleiben, az egyik jelentés név szerint is felsorolja ezeket.²⁷ A Zrínyi-Újvár 1664. évi ostroma kapcsán készített Montecuccoli-féle helyszínrajz a Légrád–Zrínyi-Újvár közötti kapcsolattartást segítő őrhelyeket jelöli.²⁸ Még Evlia Cselebi is, aki 1660-ban járt ezen a vidéken, feljegyezte, hogy Zrínyi Miklós birtokainak határán „... egymástól egy ágyúlövésnyi távolra a dombokon sorba állított vigyázó, vagyis híradó tornyok vannak.”²⁹

Újabban Pálffy Géza kutatásai nyomán vált ismertté egy számunkra nagyon érdekes kéziratos térkép-vázlat.³⁰ Ezen az 1580-ban készült, a somogyi és a Dráva menti várakat is feltüntető vázlaton az erősségeket körökkel jelzik (3. kép). A nagyobb körökkel, és ezen belül névvel is jelölt várak között a kisebb, “névtelen” karikák az őrhelyeket jelölhetik. Barcs közvetlen környékén kétirányú jelzővonal ismerhető fel. Az egyik a Barcs–Babócsa közötti, ahol a 15 km-es szakaszon két őrhelyet tüntet fel a vázlat, közel azonos távolságra egymástól. Ez megfelel a Barcs–Komlósd–Péterhida–Babócsa vonalnak. Komlósdon és Péterhidán szinte biztosan ismertnek vehetjük helyüket. Péterhidáról már szóltunk, Komlósdon a “Báthory-domb” kapcsán említi a helyi hagyomány az egykor itt állott “kastélyt”.³¹ Feltételelesen ugyanezen láncolatba illeszthető a Barcs–Drávaszentesen található mesterséges dombocska is.³² Ezt alátámasztani látszik a már említett első katonai felmérés, melyen itt ugyancsak megtalálható a kisebb várat, erősséget jelölő, csúcsára állított négyzet, mellette épületet, malmot (?) jelöl a térképlap. A másik vonal Babócsáról Szigetvár irányába tart, négy őrponttal. Ezt egyelőre nem vizsgáltuk, de a szakasz legjelentősebb köztes pontján, Kálmáncsán földrajzi nevek (“Várhegy; Látó-domb”) és az előzőekhez hasonló kialakítású várhely is őrzi a vonal emlékét.³³

²⁶ Takáts 1915. 68.

²⁷ Uo. 69.

²⁸ Hadtörténeti Térképtár. H. III. c. 34.

²⁹ Karácson 1985. 67.

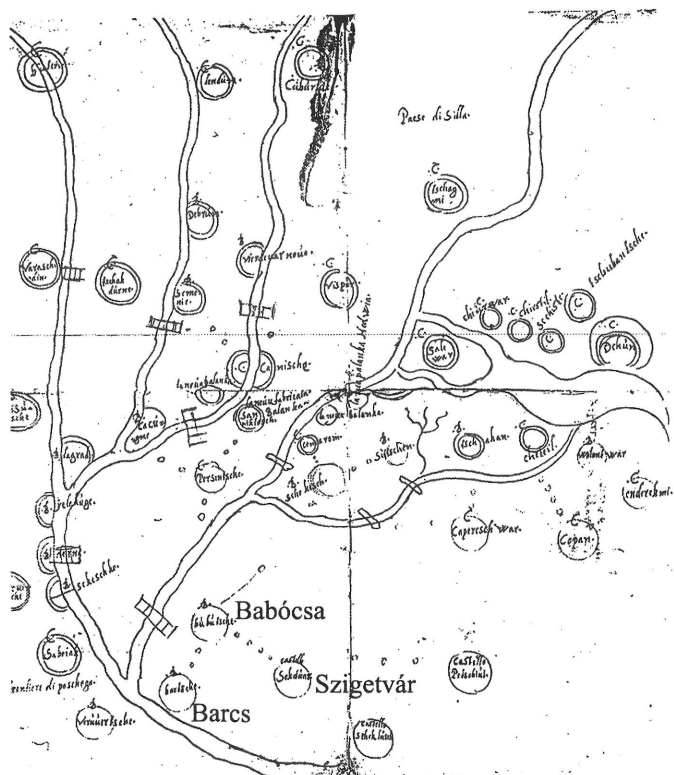
³⁰ Pálffy 2000. 46-49; III. melléklet.

³¹ Említi Csánki 1914. 98; felmérési rajzát és leírását közli Magyar 1990. 51, 103.

³² Ez a dombocska eddig elkerülte a kutatás figyelmét. A helyi hagyomány szerint “örtoronny” volt. (Rózsás 1987. 32.).

³³ Papp-Végh 1974. 788; felmérési rajzát közli Magyar 1990. 55.

Rózsás Márton:
Törökkori őrhely Drávatamási határában

3. kép. Kéziratos térképvázlat 1580-ból (Pálffy 2000, III. melléklete)

A változó birtoklású területeken az őrhelyek rövid ideig állhattak fenn, többnyire fából készített építményüket a tűz, árkaikat és alapjukat a mezőgazdasági művelés vagy az anyagnyerés tüntette el. A drávatamási őrhely – egyben nagy valószínűséggel hídfő is – szerencsésen egyesíti magában e létesítmények ismérveit, speciális újkori funkciójánál fogva pedig elkerülte a végleges pusztulást. Az erődítés maradványai azt mutatják, hogy a korabeli források további feltárása és a térség alaposabb ismerete, valamint a földrajzi nevek és helyi hagyományok több olyan katonai jellegű/célú objektumra deríthetnek fényt, melyek a török kori várhálózat fontos részei voltak, de régészetileg eddig kevesebb figyelmet kaptak. Miután a Dráva ma országhatár, a régi part menti, part közeli őrhelyek kutatására eddig sok lehetőség nem volt. A dombokat itt megkímélték a nagy földmunkák, fennmaradtak, így jövőbeli felkutatásukra nagyobb az esély, mint a belső országrészekben.

IRODALOM

- BLAZOVICH L. – GALÁNTAI E. SZ.: Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések. (Magyarország). Szeged, 1994.
- CSÁNKI DEZSŐ (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. Budapest é. n. (1914)
- DOBAI ANDRÁS: Somogy megye az első katonai felvétel (1782-1785) idején. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 14 (1983) 89-161.
- ERIČ, MIRAN: Začasno poročilo o deblaku iz Hotize. Zbornik Soboškega Muzeja 3 (1993-94) 115-129.
- FÉNYES ELEK: Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik. Pest, 1851.
- GACINA S. – IVANKOVIĆ G. M.: Planovi i vedute Osijeka. Osijek, 1996.
- IVISICS PÉTER: Kisebb végvárok, véghelyek Vas megyében. In (szerk.: Petercsák T. és Szabó J.): Végvárok és régiók a XVI – XVII. században. Studia Agriensia 14 (1993) 289-310.
- KARÁCSON IMRE: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Bp. 1985.
- KOVÁCS GYÖNGYI – RÓZSÁS MÁRTON: A barcsi török palánkvár. SMK 12 (1996) 163-182.
- KOVÁCS SÁNDOR: Drávai malmok és molnárok a 19. században. Ház és Ember 5 (1989) 185-196.
- MAGYAR KÁLMÁN: Előzetes jelentés a barcsi bődönhajó feltárásáról. SMK 1 (1973) 357-362.
- MAGYAR KÁLMÁN: Babócsa története a honfoglalástól a mohácsi vészig. In: Babócsa története. Babócsa 1990, 15-221.
- PÁLFFY GÉZA: Várfeladók feletti ítélkezés a 16-17. századi Magyarországon. L. evéltári Közlemények 68 (1997) 199-221.

- PÁLFFY GÉZA: A császárváros védelmében: A győri kapitányság története 1526-1598. Győr, 1999.
- PÁLFFY GÉZA: Európa védelmében: Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16-17. században. 2. jav. és bőv. kiad. Pápa, 2000.
- PÁLL ISTVÁN: A tiszabecsi „csónaklelet”. A nyíregyházi JAMÉ 33-35 (1993) 79-81.
- PAPP L. – VÉGH J. (szerk.): Somogy megye földrajzi nevei. Budapest 1974.
- PESTY FRIGYES: Magyarország helynevei. Somogy vármegye I. A-K. Kézirat, OSZK. Fol. Lat. 1114.
- PETHŐ GERGELY: Rövid magyar kronika sok rend-béli fő históriás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettetett és irattatott PETTHŐ GERGELYtől. Kassa, 1753. Budapest 1993, Reprint kiadás.
- RÓZSÁS MÁRTON: Régészeti adatok Barcs és környéke történetéhez. Kézirat, 1987. Dráva Múzeum adattára 328-87.
- SZAKÁLY FERENC: A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán. Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 4 (1973) 55-112.
- SZAKÁLY FERENC. A babócsai váruradalom 1561-es urbáriuma és a babócsai vár 1563-as leltára. Vizsgálat a babócsai várhoz, valamint a segesdi és marcali kastélyokhoz tartozó mezővárosok és falvak szolgáltatásairól. In: Somogy megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 2 (1971) 70 - 71.
- TAKÁTS SÁNDOR: Rajzok a török világból. Budapest 1915.
- TÍMÁR GYÖRGY: Királyi sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546-1565. Baranya török kori forrásai I. (Szerk.: Szita L.) Pécs 1989.

MÁRTON RÓZSÁS

TURKISH AGE POST ON THE BORDER OF DRÁVATAMÁSI

SUMMARY

Up to the present, during the research of the archeological relics of the Turkish occupation, a little attention have been paid to the smaller strategic projects which provided the connection between the larger castles. In the south part of Somogy county, along the Drava river in the countryside of Barcs several little posts can be found from the 16-17th century which were the parts of the watch-system of three important Turkish castles: Barcs, Babócsa and Szigetvár. From these we researched the historical background of the two posts between Barcs and Babócsa and the one from Drávatamási (between Barcs and Szigetvár) called "Törökdomb = Turkish hill". Only lately a Turkish spy-map, which was indicates these little wach and it gives topicality to our subject. Mostly they erected artificial mounds in the marshy inundation area of the creeks or natural hills were converted into military posts where only a few soldiers serviced. At the tops of the hills wooden wach towers were built and they were encircled with trench and plank-wall. During the wars these small "fortresses" were often destroyed and reconstructed but nowadays only the foundations can be seen some places. The post near Drávatamási on the former bank of the Drava is interesting for us because not only the foundation of the wach-tower remained but the certain part of the trench too. We know from contemporary documents that there was a bridge across the Drava at this place and the soldiers from Drávatamási kept an eye on the bridgehead. The bridge was based upon boats which were hollowed out tree trunks was destroyed in 1603.

DR. KÉRI NAGY BÉLA

DRÁVASZENTESI KÖZÉPISKOLÁSOK KONCEPCIÓS PERE PÉCSETT 1947-BEN

A második világháború utáni Magyarországon a bolsevik egyeduralmat megtestesítő proletárdiktatúra nem egy gyors fordulattal, hanem kisebb-nagyobb politikai változások folyamatos egymásra épülésének eredményeként jött létre.¹ Felmerül a kérdés: a kommunisták e politikai, ideológiai, gazdasági stb. fordulatot milyen stratégiai, taktikai elvek alapján hajtották végre?

Magyarország teljes betagozódását a bolsevik típusú rendszerbe 1944 végétől két fontos – külső és belső – tényező határozta meg. Amint a Vörös Hadsereg elérte hazánkat, Moszkvában már döntöttek a proletárdiktatúra magyarországi bevezetéséről. Másrészt a Magyar Kommunista Párt (a továbbiakban: MKP) vezetői – Rákosi Mátyással és Gerő Ernővel az élen – kritikátlanul, szolgálélekkel hajtották végre a Moszkvából érkezett utasításokat, amelyek Kelet- és Közép-Európa – benne Magyarország – szovjetizálására vonatkoztak. A fiatal, kiépülő népi demokráciák továbbfejlődésének útját Moszkva a napi propagandában a 3 nagyhatalommal (USA, Anglia, Szovjetunió) való látszat együttműködés fenntartásában jelölte meg, ám a gyakorlatban minden szovjet törekvés arra irányult, hogy csak Moszkvával kerüljenek szoros kapcsolatba.²

A következőkben megkíséreljük az úgynevezett „Rákosi-érában” történt torzulások - koholt vádak, koncepciós perek, hibás gazdaságpolitika stb. - rövid politikatörténeti áttekintésével felvázolni, miként kerülhetett sor a tanulmányban szereplő két drávaszentesi unokatestvér diákfiú, Embersics László és Embersics Géza koholt vádakkal történő letartóztatására és elítélésére.

Politikai arculatváltások – a népi demokráciából a szovjet blokkba

Az Ideiglenes Magyar Nemzetgyűlés és Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya 1944 végén – a Vörös Hadsereg által megszállt – Debrecenben, a szovjet hatalom közvetlen ellenőrzése és beavatkozása mellett alakult meg és tevékenykedett. A moszkvai követelések szerint a magyar parlamentben és a

¹ Az akkori párttörténeti írásokban és a köztudatban az a Rákosi-féle nézet honosodott meg, miszerint a fordulat 1947 tavasza és 1948 júliusa között ment végbe hazánkban.

² Sztálin elképzelésén kívül nálunk csak Ivan Majszkij terve vált ismertté, aki szerint az új demokratikus hatalmakat a III. Internacionálé népfrent politikájára kell alapozni.

kormányban kommunista többséget¹ kell létrehozni, de legalább a belügy és a közigazgatás feltétlenül a kommunisták irányítása alá kell kerüljön. Ezzel hazánkban is biztosítottak látták a fokozatos kommunista hatalomátvételt. Az ilyen egyoldalú külső és belső nyomás mellett, elméletileg széles népi tömegekre épülő, de a valóságban felülről irányított, szűk kommunista réteg vezetése alatt álló burkolt koalíciót „népi demokráciának” nevezték.

A szovjet érdekszférába tartozó országokban 1945 őszén a baloldali pártok és mozgalmak – a proletárdiktatúra gyorsabb bevezetése érdekében – választási szövetséget kötöttek. Rákosiék – megfélemlítve a hátuk mögött álló és minden támogatást biztosító szovjet haderőről és tanácsadók sokaságáról – alaposan túlértékelték saját erejüket, politikai tömegbefolyásukat és ezért biztosra vették az 1945. november 4-i választási győzelmüket. Túlzott önbizalmukkal félretájékoztatták és félrevezették a szovjet tanácsadókat és a moszkvai vezérkart is.

A választás eredménye hűen tükrözte a magyar politikai erőviszonyokat. Döntő fölényrel győzött a kisgazdapárt, jól szerepelt a polgári pártok többsége, a kommunisták pedig – nagyra törő reményeikhez képest – megalázó vereséget szenvedtek.² Független Kisgazdapárt 57,03%-al 245, Szociáldemokrata Párt 17,41%-al 70, Magyar Kommunista Párt 16,95%-al 69, Nemzeti Parasztpárt 6,87%-al 23, Polgári Demokrata Párt 1,62%-al 2 mandátumot szerzett, míg a Magyar Radikális Párt 0,12%-al nem jutott be a parlamentbe.

A választás után kialakult új politikai helyzetben meg volt a lehetősége annak, hogy a korábbi álköalíció helyett egy valóban széles néptömegekre épülő nagykoalíció kormányozzon, vagyis a már régóta várt „igazi” demokrácia jöjjön létre Magyarországon. Ettől kezdve a győztes kisgazdapárt és a polgári pártok elsőszámú ellenségévé váltak a moszkvai és a hazai bolsevistáknak. A szovjetek – menteni, ami még menthető alapon – durván beavatkoztak a magyarországi kormányalakítási tárgyalások menetébe azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a parlamentben kialakult, a kommunistákra nézve hátrányos helyzetet a kormány összetételében egalizálják. Ismételten követelték a belügyi tárcát, valamint egy-egy miniszterelnök-helyettesi státust a kommunista párt, illetve a szociáldemokrata baloldal részére. Ugyanakkor a köztársaság kikiáltásáról és védelméről stb. szóló törvények elfogadása

¹ 3 kommunista, 2 szociáldemokrata, 1 parasztpárti, 2 kisgazda, 4 p. k.. Ez számszerűleg ugyan nem jelentett volna kommunista többséget, ám nyílt titok volt, hogy jó néhány más pártbéli politikus (pl. a parasztpárti Erdei Ferenc) a kommunisták felé hajlott.

² Rákosi a választások előtt túlzottan magabiztosan nyilatkozott pártja győzelmi esélyeiről, elutasítva a széles baloldali választási szövetség szükségességét. Ezzel elaltatta a szovjetek éberségét is. Ezért kényszerültek a kommunisták gyors politikai korrekcióra a választás után.

hazánkban, de a régióban is egyedülálló demokratikus lépés volt, függetlenül attól, hogy a kommunisták követelésének teljesítésével a demokrácia fokozatosan sodródott ismét a demokráciát szűkítő „népi demokrácia” irányába. A mindennapi politikai propagandában egyre nagyobb hangsúlyt kapott a választásokon győztes kisgazdapártnak a hatalomról, valamint a politikai életből történő kiszorítása.

A demokrácia mozgásterének további szűkítését eredményezte a kommunista vezetésű Gazdasági Főtanács megalakulása. Ez a testület az új rendeletek és törvények elfogadásának valamint a korábbiak megsemmisítésének jogával a gazdaság első számú irányítójává vált. Ezzel kikapcsolták a demokrácia egyik alapelemét, a parlamenti kontrollt. A szintén kommunista irányítású „Baloldali Blokk”³ pedig parlamenten kívüli eszközökkel, tömeggyűlésekkel és mozgalmakkal, a kormány által szervezett programok megakadályozásával, utcai zavargásokkal gyakorolt nyomást a kormányra.

A Párizsban aláírt békeszerződés tovább gyengítette a nagykoalíciót. A labilissá vált belpolitikai helyzetet kihasználva a kommunisták egy újabb, várhatóan elsőprő baloldali sikert hozó választások kiírására törekedtek. Rákosiék kiadták a jelszót: „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!”, ami egyértelműen a kisgazdapártnak, mint a hazai „reakció” fő bázisának a gyorsabb megsemmisítését tűzte ki célul.

Moszkvai tapasztalatokra támaszkodva az MKP megszervezte és irányítása alá vonta a párt politikai fegyveres testületét, az Államvédelmi Hatóságot (továbbiakban: ÁVH), valamint a már kommunista vezetésű rendőrségnek az átszervezését, drasztikus fellépéseik irányítását, a politikai okokból, koholt vádakkal történő letartóztatások végrehajtását.⁴ A Rákosi Mátyás által hangoztatott „szalámi-taktika” gyakorlati megvalósítását, vagyis az ellenséggé minősített ellenzék fokozatos, részletenkénti megsemmisítését a kisgazdákkal kezdték.

³ A Baloldali Blokk 3 párt; az MKP, a szociáldemokraták és a parasztpárt szövetsége volt.

⁴ Az MKP irányította elnyomó fegyveres testületekről ld.: *Hudy 1990, Dénes 1994*. 1944 végén, 1945 elején létrehozták a Péter Gábor vezette Politikai Rendészeti Osztályt, melyet 1946-ban Rajk László belügyminiszter rendeletére a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztályává /ÁVO/ alakították át. A szervezet igazi irányítója a Kommunista Párt legfelső vezetése, illetve a szovjet NKVD volt. A szervezet 1948. szeptemberében vette fel az Államvédelmi Hatóság nevet, és 1949. december 28-án önállósodott, majd hatáskörébe vonta a katonai elhárítást, a határőrséget, és átvette a büntetés-végrehajtási intézetek egy részének irányítását is.

A Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztálya által koholt és a kommunista párt éberségének köszönhetően „feltárt” köztársaság-ellenes összeesküvés nagy lehetőséget kínált Rákosiéknak a proletárdiktatúra gyorsabb megteremtésére.⁵ Az összeesküvés első számú célpontja is a kisgazdapárt főtitkárának, Kovács Bélának szovjet segítséggel történő likvidálása volt. A fokozódó baloldali nyomásnak engedve Nagy Ferenc kisgazda miniszterelnök később lemondott, és Varga Béla kisgazda politikussal – letartóztatásuktól tartva, egymástól függetlenül – külföldre távoztak.

Sztálin 1947 közepén elérkezettnek látta az időt, hogy a még nemzeti utakon járó „népi demokráciák” belső rendszereit végérvényesen a szovjet normákhoz alakítsák át. Mindez azt is jelentette, hogy a szovjet zóna országainak vezetői elfogadták moszkvai alárendeltségüket. Ezt a megalázó politikai lépést Rákosiék jelentős hazai és nemzetközi sikerként fogták fel, és a népi demokráciából a proletárdiktatúrába való átmenet fontosságát hangsúlyozták. A zavartalan átmenethez a kommunista párt és a szociáldemokrata párt 2/3 – 1/3 arányú egyesítésével létrejött a kommunista vezetésű egypártrendszer alapját biztosító Magyar Dolgozók Pártja (a továbbiakban: MDP). Az MDP a proletárdiktatúrát jelölte meg stratégiai célként.

A szovjet mintától eltérő politikai megnyilvánulásokat a szocialista tábor gyengítő, a rendszer megdöntésére irányuló összeesküvésnek, hazaárulásnak, szovjetellenességnek minősítették, ami a megsemmisítéssel vált egyenértékűvé. E politikai légkörben – 1948 nyarától – a kisgazdapárt teljes szétzúzása, a még tevékenykedő polgári pártok megsemmisítése, vezetőik letartóztatása, vélt ellenségek kreálása, keresése, majd „megtalálása”, a párt éberségének állandó hangoztatása és bizonyítása került az MDP belpolitikájának középpontjába.

A teljes fordulat 1949 tavaszán következett be, a kommunisták győzelmét biztosító, alternatíva nélküli népfrentlistás szavazással, amit a kisüzemek államosítása és az egyházak elleni fokozódó támadás követett. A mezőgazdaság szocialista átszervezésével a „kulákságnak”, vagyis a magyar agrárnépesség közép- és gazdagparaszti elitjének internálásával, munkatáborba hurcolásával, és az ellenvéleményt vallók kegyetlen likvidálásával megtörtént a magyar társadalom szovjetizálása. Ezzel megvalósult a szovjet blokkba való, örökös-nek vélt átmenet.

⁵ A Köztársaság ellenes összeesküvés, vagyis a „Magyar közösség” néven ismert csoport tagjainak letartóztatására -besúgás néven- okot adott a magánlakásokban beszélgető, politizáló volt arisztokraták, gazdagabb polgárok, volt katonatisztek baráti körei, akik naivan arról beszélgettek, vitakoztak és azt is hitték, hogy a békeszerződés aláírása után a szovjet csapatok elhagyják hazánkat és Magyarország kikerülhet a szovjet övezetből.

Politikai harc – diákszövetség – letartóztatás

A háború pusztításaitól viszonylag megkímélt Pécs lakossága 1946 tavaszától a háborús nélkülözések utáni békét és nyugalmat várta. A tavasz közeledtével azonban – jellemzően az egész országban – háborús fellegeként jelentek meg a testet és lelket gyöttrő pártpolitikai harcok. Az utcákon egyre többen és többször jelentek meg zászlókat lobogtató és jelszavakat skandáló baloldali körök és csoportok, szidalmazva a polgári világot, a magántulajdont és az egyházat. A ciszterciek kolostoránál ököllel fenyegetőzve kiáltozták, hogy „Le a csuhásokkal!”, „Ingyenélők!” stb., majd betörték a kapukat és benyomulva az épületbe, összetörték a berendezéseket, majd önmagukat éltetve elvonultak.⁶

Pécs polgári és egyházi köreiben készültek a kommunisták további kemény fellépéseinek visszaszorítására. A római katolikus egyház legfőbb méltósága, Mindszenty József bíboros is Pécsre látogatott, és kísérletet tett a polgári összefogásra a bolsevik, szektás jelenségek féken tartása érdekében. Mindszenty az együttműködés történelmi szükségszerűségről beszélt Pünkösöd vasárnapján a pécsi Székesegyház előtti téren celebrált istentiszteletén is. Szentbeszédében a demokrácia felszámolására készülő, jól szervezett kommunista offenzíva feltartóztatására hívta fel a megjelenteket, különösen a fiatalok, köztük a cserkészek figyelmét. A kivezényelt kommunista megbízottak kísérletet tettek ugyan a rendbontásra, de jelszavak üvöltésén kívül súlyosabb összecsapásra nem került sor.

1946 nyarára egyre elviselhetlenebbé vált a szélesedő és éleződő politikai harc. A helyi „reakció”, a jobboldal gyorsabb felgöngyölítésének elősegítésére – a Mindszenty-beszédet ellensúlyozandó – Pécsre érkezett Gerő Ernő közlekedési miniszter, a kommunista újjáépítési program atyja. Érkezése előtti éjszakán a város különböző pontjain – főleg a Szigeti úton és környékén – kommunistaellenes röpiratokat szórtak szét, a házak falán és a kerítéseken, Gerőt megalázó és becsmérlő feliratok jelentek meg. Széchenyi téri beszédében Gerő a kiscgazdapártnak, mint a demokratikus kibontakozás megghiúsítójának szétverését sürgette, akik ellen fel kell lépni a főváros után Pécsen és Baranya megyében is.⁷ A beszéde közbeni provokatív közbekiabálásokkal kapcsolatos megjegyzései is arra utaltak, hogy a jobboldal elleni támadás a „magyar közösség” felszámolása után a legerősebb vidéki kiscgazda fellegvárban, Baranyában is hamarosan napirendre fog kerülni.

⁶ Részletesen: Kiss 1990.

⁷ Részletesen lásd Kiss 1990, továbbá: Új Dunántúl 1946.10.20.

Pár nap múlva az Új Dunántúl című lap már arról tájékoztatta olvasóit, hogy a kisközségi városi szervezetének egyik vezetője és diákjai provokálták Gerőt.⁸ A meggyanúsított kisközségi politikus ugyanis középiskolai történelemtanár és iskolai cserkészvezető is volt. A helyi belügyi szervek szintén a kisközségi pártot és politikai befolyásuk alá tartozó egyes cserkészdiákokat jelölték meg fő provokátorként. Ezzel kezdetét vette a kisközségi és egyes egyházi személyek elleni támadás Pécsen is. A kommunista vezérkar már régóta várt az alkalomra, hogy lecsapjon a megyében jelentős erőt képviselő, Kovács Béla, Nagy Ferenc és Körös Vince vezetése alatt álló kisközségi diákokra.

Gerő beszéde után Pécsen is beindult az Államvédelmi Hatóság és a rendőrség őrizetbe vételi gépezete, a prókátorok kézre kerítése. A bolsevikoktól átvett koholt vádak mintájára házkutatásokat tartottak magánszemélyek lakásain, valamint az egyházi iskolák és állami intézmények cserkészcsapatáinál. A házkutatásokhoz szükséges jogi háttérrel egy 1946-ban elfogadott törvény szolgáltatta.⁹

A helyi baloldali sajtó a már ellenségnek minősített és nevesített dr. Krassói Ferenc és diákjai ellen lázította a lakosságot, tudatosítva azt, hogy ők is felelősei és akadályozói a gyorsabb demokratikus kibontakozásnak, vagyis a kommunista hatalomátvételnek. A sajtó a későbbiek során a diák-*provokációt* mint vádat a sokkal súlyosabb, a rendszer megdöntésére irányuló diák-*összeesküvésnek* minősítette át, ami már lehetőséget adott törvényes letartóztatásokra. A kampány egyik első célpontja dr. Krassói Ferenc történelemtanár volt, és az ő, valamint egyes cserkész diákjainak – köztük a Pécsi Városi Kereskedelmi Középiskolába járó Embersics Lászlónak és Embersics Géának – letartóztatásával vette kezdetét.

1946. november 5-én délelőtt 10 órakor, a 4/b osztályban német óra közben egy civil ÁVH-s nyomozó lépett be a tanterembe, a megrémült Dr. Mátyus László igazgató és a pár perccel korábban szintén tanóráról kihívott, falfehér Nagy Kálmán cserkésztanuló kíséretében. Nagy Kálmánt ekkor felszólította a nyomozó, hogy a 30 fős osztályból nevezze meg a cserkészgyűlésekre járókat. Nagy többek között a drávaszentesi Embersics Lászlót is megnevezte.¹⁰ Ezt követően a nyomozó az igazgatóval együtt felkeresett egy harmadikos osztályt is. Felszólítására Nagy Kálmán ott is megnevezte a cserkészdiákokat, köztük a drávaszentesi Embersics Géát.¹¹

⁸ Új Dunántúl 1946.10.27, 10.30.

⁹ A köztársaság védelméről szóló törvényt a Parlament 1946.03.12-én fogadta el.

¹⁰ Embersics László (1927.06.02. Drávaszentés, szegényparaszti családból) közlése.

¹¹ Embersics Géza (1929.01.11. Drávaszentés, szegényparaszti családból) közlése.

Erre az időpontra az iskolához rendőröket vezényeltek ki. A sápadt, riadt, a politikai háttérrel mit sem sejtő és jó magaviseletű, jó előmenetelű diákokat tanárukkal, Krassói Ferencsel együtt, az igazgató szeme láttára letartóztatták, és a rendőrségi fogdába hurcolták. A vád ellenük egyelőre csupán az volt, hogy esetenként cserkészgyűlésekre jártak. A nap folyamán más középiskolából, szakiskolából és az egyetemről is tartóztattak le diákokat.

A letartóztatásoknál figyelmen kívül hagyták, hogy a középiskolai beíratáshoz csatolni kellett a községi vezetők részéről kiállított „Hatósági erkölcsi bizonyítványt”. A körjegyző és a községi bíró igazolták, hogy a beíratkozó tanuló és szülei erkölcsi és politikai tekintetében kifogástalanok, ellenük csőd- és bűnvádi eljárás nincs folyamatban.

Rendőrség – vád – kihallgatás

A rendőrségre került diákok mögött rövid időn belül kattant a cellák zárja. Amint elhelyezkedtek a köztörvényes bűnözőktől zsúfolt, szűk zárkában, rádöbbenek, hogy a megszokott otthoni szokásaiktól, felnőtté válásuk röpke tapasztalataitól mennyire távol, mennyire megalázóan rideg környezetbe kerültek. A rendőrök és ÁVH-s tisztek színlelt nyugalomára, torz mosolyukra, büszke elégedettségükre csak a kihallgatások menete során derült fény. Ugyanis az „összeesküvés” jegyzőkönyveit névre szólóan, mint egy forgatókönyvet – függetlenül a diákok vallomásától – előre megírták, és a kihallgató tisztek megkapták azzal a feladattal, hogy az aktuális kül- és belpolitikai elvárásoknak megfelelően, ha kell, erőszakkal, minél előbb írássák alá a diákokkal.

Rákosiék a hazai ellenséggyártásnál, a koholt vádagnál, letartóztatásoknál és ítéleteknél a hasonló szovjet pereknél bevált módszereket alkalmazták. A koncepció s pereknél alkalmazott módszerek egyike szerint a párt legfelsőbb vezetői a letartóztatni szándékoltak adatait átadták az ÁVH-nak vagy a rendőrségnek attól függően, hogy politikai vagy gazdasági bűnök gyártására volt szükség. A másik eljárás szerint a koncepció felülről jött és a nevesítést kellett helyben megoldani. Azok a „szerencsésebbek” – mint a pécsi diákok is – akik az ÁVH helyett a rendőrségre kerültek, esélyt kaptak az életben maradásra. Pécssett adva voltak a kiindulópontok, mint a Gerő-ellenes röpcédulák készítése és terjesztése, dr. Krassói Ferenc kisgazdapárti vezető, cserkésztanár valamint a tanítványai közül néhány polgári és paraszti családból származó, cserkészgyűlésekre járó diák.

A már említett forgatókönyvet e koncepció s perhez készítették, melyet a helyi sajtó elsőként a Krassói-féle összeesküvés hiteles történeteként szellőzte-

tett meg a város lakossága előtt.¹² A cikk a cserkészgyűléseket, mint a pécsi Nemzeti Szocialista Hungarista Mozgalom találkozóit publikálta. E mozgalomnak a lap szerint az volt a célja, hogy a diákok kigazdapárti történelem tanáruk irányítása mellett fegyveres összeesküvéssel megdöntsék a népdemokráciát, és visszaállítsák a Horthy rendszert. A diákok a vád szerint Krassói biztatására és segítségével készítették a Gerő-ellenes röplapokat, az összeesküvéshez szükséges erkölcsi és politikai erőt pedig Mindszenthytől kapták pécsi látogatása során. A terv végrehajtásához természetesen fegyverekre is szükség volt, aminek megszerzéséhez Krassói egy korábbi tanítványát, Kovács Mihály volt horthysta katonatisztet ajánlotta, akinek személye alkalmas az illegális mozgalom vezetésére is. A koncepció s program szerint egy diákküldöttség tárgyalt Kováccsal, akinek biztatására olyan cserkész- vagy diáktársakat kell keresniük, akik a régió egykori legnagyobb hadműveleti területén, a „Margit vonal” környékén laknak. Ezen a vidéken, vagyis a Barcs-Balaton vonalban – Kovács szerint – hemzsegnek az elhagyott fegyverek, lőszerk, a legkülönbözőbb robbanóanyagok.¹³ E harcászati eszközöknek az összegyűjtésével, Pécsre szállításával a környéken lakó, vidéket jól ismerő diáktársaikat bízták meg. Így kerültek a képbbe, illetve a forgatókönyvbbe a pécsi rokonoknál lakó, de Drávaszentestről származó Embersics László és Embersics Géza cserkész diákok, akiknek szerencsétlenségükre dr. Krassói volt a történelem tanáruk és cserkészparancsnokuk. Tehát a két Embersics fiú segítségével megoldódott a fegyverkezés vádjának „igazolása” is.

A megálmodott „összeesküvés” képlete ezzel elérkezett a végkifejlethez, mint egy színpadi dráma. E szomorú drámának a végét és a további képtelenségeket a kifinomult bolsevik ötletekből kifogyhatatlan pártrendőrségnek sikerült megkomponálnia. Mi mással lehetne egy ilyen tragikus történetnek véget vetni, mint a kommunisták újabb éberségének bizonyításával, az ellenség, az összeesküvők folyamatos leleplezésével, letartóztatásokkal, kihallgatásokkal, majd a népbírósági ítélethozatalok tragikumával?

Egybehangzó visszaemlékezések szerint a gyanúsítottak kihallgatása a rendőrök és államvédelmi tisztak káromkodásaival, szidalmazásokkal vette kezdetét. A zárkaajtó kinyitása után a diákokat lökdösve tuszkolták a kihallgató szoba felé. A kihallgatások sorrendje a forgatókönyv szerint a „bűnösség” nagyságától függött. A kihallgató tiszt előtt már ott hevert a dosszié, az előre legépelt vallomásokkal, aláírásra várva. A diákok idegesítésére pszichológiai ráhatásként az asztalon hevert egy nagyméretű pisztoly.

¹² Új Dunántúl 1947.01.17.

¹³ Részletesen erről: *Kéri Nagy*: Menekülés és visszatérés Kézirat. Dráva Múzeum.

A nyomozó először halkán és szépen beszélt, igyekezett megnyugtatónak hatni, és rábírní az aláírásra a fiúkat. Miután ezt sorban megtagadták, következtek a képtelenebbnél képtelenebb kérdések. Több napon át, sok esetben éjszakába nyúló kihallgatások során, többször is visszatértek ugyanarra a kérdéscsoportokra: kik az összeesküvés vezéralakjai, és kik a társak, milyen támogatást kaptak a kisgazdapárttól és Krassóitól, mi volt a fegyveres összeesküvés célja, kik és hol találkoztak Kovács Mihály horthysta katonatiszttal, kik írták és terjesztették a Gerő-ellenes röpcédulákat, kik szerezték és hol akarták tárolni a fegyvereket, jártak-e cserkészgyűlésekre, volt-e szó összeesküvésről, stb. A kihallgatások az aláírások megtagadása, és különösen Kiss Ernő diák kihallgatás közbeni szökési kísérlete miatt tovább szigorodtak.¹⁴ Előtérbe került az ütés-verés, lábujjhegyen állás a fal előtt, gumibotozás, ájultság utáni hideg vízzel leöntés és ezekhez hasonló módszerek. A nyomozók pártelkötelezettségüket még jobban bizonyítandó, a jegyzőkönyvek aláírása érdekében a legdrasztikusabb eszközöket is bevetették. Ebben a légkörben került sor Embersics Géza kihallgatására. Hangosan és határozottan a jegyzőkönyv aláírására akarták kötelezni. Géza ezt hasonló határozottsággal visszautasította, és kijelentette, hogy a vádakból semmi sem igaz. Elismerte, hogy járt cserkészgyűlésre, de az ott hallottak csak előnyére váltak, és sem összeesküvésről, sem fegyverek gyűjtéséről nem tud és nem is vett részt ilyen beszélgetésekben. A nyomozó rugdosni, majd pofozni kezdte Gézát, aki erőfölényében bízva gondolkodás nélkül visszaütött és visszarúgott. Ordítva szídták egymást és dulakodni kezdtek. A szokatlan hangoskodásra bejött a szobába egy ÁVH-s tiszt és ketten próbálták – nem nagy sikerrel – lefogni, és a nyitott ablak felé tuszkolni. Mindkét tiszt torkaszakadtából ordította, hogy „kidobunk az ablakon, te szemét áruló!” Gézának a korához képest erős fizikuma volt, ezért a dulakodásban sikerült visszatartania magát. A korábnál is nagyobb zajra újabb két rendőr érkezett. Gumibotozással, rugdosással sikerült Gézát lefogni és az ablak felé vonszolni. A káromkodástól, szidalmazásoktól harsogó folyosóról lerohant egy újabb rendőr, és ijedten szólt rá társaira: „Azonnal hagyjátok abba, mert megérkezett a Krassói, az országos rendőrparancsnok!”¹⁵

A magasrangú rendőrtiszt – Dr. Krassói Ferenc testvére – megérkezésével csend lett a zárkák környékén. Állománygyűlés miatt szüneteltették a kihallgatásokat. Pár óras nyugalmutat a diákok egymás közötti beszélgetésre

¹⁴ Kiss 1990.

¹⁵ A megérkezett vendég Krassói, az Országos Rendőrkapitányság vidék kapitánya volt. Feltételezhető, hogy Dr. Krassói Ferenc családja kérte fel a rendőrparancsnok testvért a letartóztatottakért tegyen lépéseket. – Embersics Géza közlése.

használták fel. Így tudták meg, hogy mindannyiuknak ugyanazokat a kérdéseket tették fel. A jegyzőkönyv aláírásával megígérték kiszabadulásukat. Arra is figyelmeztették a diákokat, hogy egy esetleges bírósági tárgyaláson visszavonhatják az előre megírt és aláírt vallomásokat. A durva kényszer és a hitegetések hatására páran alá is írták.

A rendőrpáncsnok távozásával más légkörben és hangulatban folytatódtak a kihallgatások. Elmaradtak a sértő kifejezések és a hangoskodások, a megalázó szidalmak és a testi fenyegetések. Ebben a légkörben került sor Géza kihallgatásának folytatására. A kihallgató tiszt mosolyogva közölte, hogy az eddig kihallgatott társai aláírták a jegyzőkönyvet. Ha aláírja, akkor társaival együtt eltávozhat, hazamehet és folytathatja tanulmányait. Ha már többen aláírták – lesz, ami lesz, gondolta Géza – nincs értelme a további ellenállásnak, fogta a tollat és aláírta az önmagára nézve terhelő vallomást.¹⁶

Ugyanebben a szelídebb légkörben került sor Embersics László kihallgatására. A korábban már közölt rendőrségi kérdésekre kijelentette, hogy semmiről sem tud semmit. Több alkalommal volt cserkész összejövetelen, de ott csak a tanulásról, szülői szeretetről, erkölcsi és vallási kérdésekről volt szó. Politikáról, összesküvésről, fegyverekről soha nem is hallott, arra senki sem kérte fel. Megígérték neki is, ha aláírja a jegyzőkönyvet – amit a bíróságon visszavonhat – hazaengedik. Rövid fontolgtatás és nyomozói ráhatás után azzal az ígérettel írta alá a rá nézve ugyancsak terhelő vallomást, hogy hazaengedik, és befejezheti a középiskolából hátralévő utolsó tanévét.¹⁷

Az ügyészi kihallgatáson feltett kérdések és a rájuk adott tagadó válaszok hasonlóan fogalmazódtak meg, mint a rendőrségen. Nyolcnapis előzetes rendőrségi fogva tartás és a kihallgatási procedúra után a diákfiúkat hazaengedték. Távozásuk előtt azonban mindannyiukkal aláírtak egy nyilatkozatot, melyben arra kötelezték magukat, hogy a kihallgatás és a vallatás menetéről, módszereiről egy szót sem szólhatnak senkinek.

Hazatérve jelentkeztek iskolájuknál, ahol tanáraik egy része félve ugyan, de beszélgetett a fiúkkal az általuk is koncepciósnak tartott összesküvésről. Dr. Krassói Ferenc is visszatérhetett a katedrára. Szabaddá válásukat tanáraik is két elképzelhető tényre vezették vissza: Dr. Krassói családjának segítségére, vagy Nagy Ferenc közbenjárására a diákok érdekében. Egyikük sem nézhette ugyanis tétlenül, hogy a kisgazdákat ilyen átlátszó koholmánnyal járassák le. A kihallgatott diákok közül senki sem tartozott sem a kisgazdapárthoz, sem annak ifjúsági szervezetéhez.

¹⁶ Uő.

¹⁷ Embersics László közlése

A diákok szorgalmas tanulással igyekeztek pótolni a letartóztatás okozta lemaradást. Már-már úgy érezték, hogy túljutottak fiatal életük egyik szörnyű megrázkódtatásán, mikor kézhez kaptak egy – küllemében is gyanús – postai idézést. Felbontás után újabb negatív élmény érte mindannyiukat. A Pécsi Népbíróság 1947. április 9-től tűzte napirendre – új eljárás keretében – a „Tasnádi Ottó és diáktársai ellen a rendszer megdöntésére irányuló fegyveres összeesküvés tárgyából” indított eljárást, amelyre a vádlottakat elővezetés terhe mellett idézte meg.

Népbírósági tárgyalás – ítélet

Az előállított vádlottak, a népfőügyész, az ügyvédek valamint a tanúk megérkezése után a Népbíróság büntető tanácsa dr. Kocsis Mihály büntetőbíró vezetésével bevonult a tárgyalóterembe. Az Új Dunántúl epés gúnnyal jellemezte a tárgyalás megkezdése előtti percek feszült hangulatát. A „sápadt összeesküvők”, a diákok megszeppelve álltak a bíróság előtt. A valóság az – írta a tudósító – hogy az összeesküvők fegyveres erővel akarták megdönteni a népdemokráciát.

Utólag, több évtized távlatából is nehéz elképzelni a többségében még diágyerekek ellen felhozott vádak valóságát, annak ellenére is, hogy a tárgyalás egész menetén végigvonult az annak bizonyítására való törekvés.

A tárgyalás elején – dr. Huszár főügyész által – ismertetett vádirat fő mondanivalóját minden vádlott diák esetében a rendőrségen aláírt és elismert cselekmények adták. Az ügyész ennek megfelelően igen súlyos váddal illette a fiúkat, mivel eszerint a népi demokráciának fegyveres összeesküvéssel történő megdöntésére tettek kísérletet. A hosszúra nyúlt iratismertetés után elkezdődött a több napig tartó tárgyalási folyamat.

A bíró figyelmeztette a vádlottakat az igazmondásra, a bíróság tudatos félrevezetésének jogi következményeire. Mindannyian tagadták a Gerő-ellenes röpcédulák készítését és terjesztését, továbbá fegyverek összegyűjtésében és az összeesküvésben való részvételüket, a kisgazdapárttal való szoros kapcsolatukat. A vádlottak egy részénél tartott házkutatások során előkerült terhelő dokumentumok létét is tagadták, mivel azokat a rendőrök a letartóztatások után, a vádlottak távollétében „találták” meg. Több diákot – mint az állítólagos összeesküvés vezetőjévé előléptetett Tasnádi Ottót – azzal is vádoltak, hogy egyszerre több pártnak is tagjai voltak. Nemleges válasz esetén a bíró maga válaszolt saját feltett kérdéseire. Szerinte azért léptek be többen is a kisgazdapárt után a kommunista pártba, hogy a munkások egy részének kiléptetésével csatlakozhassanak a nyilaskeresztes táborhoz. A kommunista pártban maradt

munkásokkal pedig belülről akarták felmorzsolni a pártot. A vádlottak egyedül azt vallották be mindannyian, hogy rendszeresen jártak cserkészgyűlésekre, iskolai és diák összejövetelekre.

A volt „nyugatos” hadifogoly katonatiszt kihallgatása fordulópontot eredményezett a tárgyalás menetében. Idegileg nem bírta elviselni a rágalmakat – Barcs környéki fegyverszerzés, fegyveres összeesküvés, katonai kiképzés szervezése stb. – és hangosan felkiáltott: ebből semmi sem igaz, és hagyják abba! A terem levegője és légköre megfagyott, a bíró pár másodperc néma csend után szünetet rendelt el.

Senki sem sejtette, hogy miként folytatódik majd a tárgyalás. Lojálisabbá, vagy durvábbá válik az igazságszolgáltatás. A rövid szünet után folytatódó tárgyaláson a bíró határozottsága és lelkesedése a további tagadások során fokozatosan alábbhagyott.

A tárgyalássorozat második felében úgy tűnt, mintha a vádpontok gyors felolvasásával a bíró minél hamarabb a per végére szeretne jutni. Érezte, hogy a vádakkal kapcsolatban nincs a bíróság kezében értékelhető bizonyíték.

Embersics László és Embersics Géza kihallgatása is e viszonylag nyugodt légkörben, hangos és rosszindulatú megjegyzésektől mentesen zajlott. Ők is tagadták bűnösségüket, és visszavonták rendőrségi vallomásukat. Bírói kérdésre mindketten előadták, hogy részt vettek pár cserkészgyűlésen, de ott sem politikáról, sem ideológiáról nem esett szó, főleg nem rendszerellenes fegyveres összeesküvésről. A bíró többször is visszatért a Drávaszentesi és Barcs környéki fegyverszerzés lehetőségeire. A vád szerint a két Embersics fiú feladata lett volna az összeesküvéshez szükséges fegyverek és lőszerbiztosítása. Mindketten tagadták ebben való közreműködésüket. Nem ismerték, sosem találkoztak Kovács Mihály vádlottal, akinek az lett volna a feladata, hogy a fegyverek használatára képezze ki az összeesküvőket. Arról mindketten tudtak, hogy Drávaszentesi és Barcs környékén sok elhagyott lőszer és fegyver hever szerte szét a határban, de ezek összegyűjtésére senkitől sem kaptak utasítást és erről senkivel nem beszéltek. Elmondták, hogy a Dráva menti falvakból, többek között Drávaszentestről és Barcsról is, kitelepítették a lakosságot a kissé távolabbi falvakba. Így került a két Embersics fiú szüleikkel együtt Zádor községbe. Úgy tudják, hogy a véres drávavölgyi harcok után hátrahagyott fegyvereket a menekülő németek és az őket üldöző orosz katonák hagyták hátra, aminek összeszedését az odatelepített bolgár és magyar egységekre bízta. E nehéz és több áldozatot követelő felderítő munka elhúzódása volt az oka annak is, hogy a kitelepítettek csak hónapokkal a háború befejezése után tértek haza. A visszatelepítést követően a háborús károk helyreállításával és a beinduló mezőgazdasági munkával egy időben kezdetét

vette a tanítás is. László és Géza az első alkalmas járművel elutazott a szállást is biztosító pécsi rokonokhoz. Ez is bizonyítja az ellenük emelt vádak képtelenségét, hiszen a kérdéses időpontban nem tartózkodtak otthon.¹⁸

Az elhangzottakon elgondolkodó bíró befejezettnek nyilvánította a kihallgatásokat, majd elrendelte a tárgyaláson meg nem jelent, de a rendőrségen és az ügyészségen kihallgatott vádlottak által aláírt jegyzőkönyvek felolvasását. E vallomások – amit az érintettek távollétükben nem cáfolhattak meg – adták az alapját annak a koncepciónak, amit a bíróság, mint meg nem cáfolt vádak az ítélelhozatalnál figyelembe vett, mellőzve a többi vádlott bíróság előtti tagadását, az ellenük emelt vádpontokkal való egyet nem értést.

A bíróság tanúként kihallgatta még Feltényi Ferenc rendőr alhadnagyot és Mészáros László rendőr hadnagyot. A rendőrnymozók – a valóságtól eltérően – egybehangzóan azt vallották, hogy a vádlottakat ők hallgatták ki, és velük szemben erőszakot nem alkalmaztak. A vádlottak, miután belátták a tettük súlyát, a jegyzőkönyveket kényszer és rábeszélés nélkül, önként írták alá.

Végül dr. Huszár főügyész vádbeszédében, elvi meggyőződésétől vezérelve kihangsúlyozta: minden államrendszer ereje attól függ, mennyire tudja megvédeni magát az ellenség támadásaitól. Ez jellemző a budapesti és a pécsi összeesküvésre is. A rendszer és a párt ébersége azonban lecsapott a szervezkedőkre. A per kapcsán kiderült, hogy rosszul felelt és vizsgázott diák és tanár egyaránt. Szabadlábbon töltött idejük elég volt arra, hogy dr. Krassói segítségével a diákok betanulják az egyes vádpontokra adható tagadásokat, amit leckeszerűen mondtak fel egymás után. Attól függetlenül, hogy mindannyian visszavonták korábban aláírt vallomásaikat, felhívta a népbíróság figyelmét arra, hogy ítéletének meghozatalakor az aláírt jegyzőkönyvben szereplő vádpontokat vegye figyelembe. Mivel e vallomások – emelte ki a főügyész – kimerítik a rendszer elleni szervezkedés tényét, mivel fegyveres összeesküvéssel akarták megdönteni a népdemokráciát. Külön kihangsúlyozta az összeesküvésben Tasnádi Ottónak és dr. Krassói Ferencnek kezdeményező szerepét, Kovács Mihály volt hadifogoly katonatisztet, aki vállalta a lőszer, fegyverek szerzését és a katonai kiképzést. Az ítéletnek olyannak kell lennie – hangsúlyozta dr. Huszár, – hogy egyrészt elvegye a demokráciaellenes földalatti szervezkedők kedvét minden hasonló összeesküvéstől, ugyanakkor az ítélelhozatal legyen példaértékű is, mely biztosítja a jövőben az ország fejlődését a népi demokrácia útján.

¹⁸ Dokumentumok hiányában a helyi sajtóból követhetjük nyomon a tárgyalás menetét. Új Dunántúl 1947.04.10, 11. 12-i tudósítása. A vádak nagy része – más összefüggésben – elhangzott Révai és Gerő korábbi pécsi beszédeiben.

A védelem nevében dr. Keleti és dr. Abony-Nemes ügyvédek szólaltak fel. Mondanivalójukkal természetesen nem a diákokat védték. Tartalmatlan és semmitmondó beszédeikből kiérződött, hogy tehetetlenek az egyre jobban terebélyesedő szektás, dogmatikus politikai akarattal szemben.

Rövid szünet után elhangzott a gyors ítélethozatal. A kimerült, zsigereikben feszülő, ideges diákok alig bírták elviselni az ítélethirdetést. A bíró kemény határozottsággal olvasta fel a valóban példaértékű ítéletet. Két főt – köztük Tasnádi Ottót – 7-7 évi kényszermunkára, egy főt 4 évi kényszermunkára, kettőt 3-3 évi kényszermunkára, hármat – köztük dr. Krassói Ferencet – 8-8 havi fegyházra, öt főt pedig – köztünk Embersics Lászlót és Embersics Gézát – 6-6 hónapig terjedő fegyházbüntetésre ítélték. Ezen felül az elítélteket mellékbüntetésként tíz-tíz évi jogvesztésre és vagyonuk ¼ részének elkobzására is büntették. Négy főt, köztük Kovács Mihály vádlottat is – nem tudni milyen okból – felmentettek. Az ítélet megdöböntő súlyosságára való tekintettel az ügyvédek enyhítésért, az ügyész súlyosbításért nyújtott be kérelmet.¹⁹

Börtönélet – Látszatszabadság

Emberics László és Géza a lelket nyomorító bírósági tárgyalás után továbbra is a pécsi rokonoknál maradt, és tanulmányaikat ismét, újult erővel és bizakodással folytatta. Az iskolában is tapasztalhatták tanáraik, diáktársaik többségének együttérzését, szeretetét, segítőkészségét, hogy minél hamarabb pótolják a hiányzó tudást. Az idő múlásával már az a hihetetlen kamaszos gondolatunk támadt, hogy a fellebbezések révén a Népbíróság Országos Tanácsa (továbbiakban: NOT) felismerte a Pécsi Városi Bíróság téves ítéletét és felmentést kapnak a kirótt börtönbüntetés letöltése alól. Az ítélet kihirdetését követő csend és nyugalom felkeltette a fiúk szabadság iránti vágyát, ám ez a valóságban csak tudatos időhúzás, a koncepció s perek forгатókönyveinek, módszereinek szerves része volt.

Emberics László véleménye szerint – melyet egy későbbi információra alapozott – a NOT a vádak súlyosságára való tekintettel újabb bizonyítási eljárást rendelt el. Ettől kezdve ügyük további alakulásáról csupán feltételezései vannak. A NOT rendelkezésére az ügyészség is foglalkozott egy újabb vádemelés gondolatával, de másodízben senkit sem hallgattak ki. Tény, hogy a NOT és az ügyészség eljárásával, határozatával kapcsolatos dokumentumok a pécsi levéltárban eddig még nem kerültek elő. Sőt, a helyi baloldali sajtóban

¹⁹ Uo.

sem jelentek meg az ítélelhozatalt követően tudatosítások, nem tájékoztatták többé a lakosságot a már országosan is ismert állítólagos „összeesküvésről”.

A múltó napok és hetek nyugalma módot adott arra, hogy az Embersics fiúk bevehessék magukat a tanulásba. Mire a megbillent lelki egyensúlyuk is helyre állt volna, 1947. május 29-én a postás ismét egy szokatlan külsejű borítékot kézbesített számukra. A feladó az iskolájuk igazgatója, dr. Mátyás László volt, aki hivatalos levél formájában közölte Lászlóval és Gézával a NOT határozatát, amely közvetlenül a második félév vége előtt pár nappal került hozzá. Az Embersics fiúk az idegességtől sápadtan olvasták és vették tudomásul a rideg tényt: a NOT határozatát – amit a félévi értesítő „jegyzet” rovatába is bejegyezték –, mely szerint: „... illegális szervezkedésben való részvétel miatt 1153-20/1947. szám alatt hat hónapi börtönre, mint főbüntetésre; politikai jogai gyakorlásának 10 évi felfüggesztésére; ugyanilyen tartalmú hivatalvesztésre ítélt és vagyona ¼ részének elkobzására, mint mellékbüntetésre” ítélték őket.

Bírósági határozat hiányában az igazgató leveléből vált tényné számukra az ellenük hozott ítélet jogerőre emelkedése. Az iskola vezetője május 29-én külön is közölte Embersics Lászlóval és Embersics Gézával, hogy felsőbb utasításra az ország összes középiskolájából és gimnáziumából ki vannak zárva, ezért tanulmányaikat a Pécsi Városi Kereskedelmi Középiskolában május 31-edikével megszüntnek nyilvánították. Még annak a lehetőségét sem biztosították, hogy a végzős osztályba járó László, aki negyedikesként a ballagási ünnepségen is részt vett, befejezhesse a középiskolát. Ezek után „természetesen” Gézának sem engedték a harmadik osztályt befejezni.

Az „összeesküvő” fiúknak nem sok idejük maradt a búslakodásra, mivel a postás harmadszor is megjelent, ezúttal egy „IDÉZÉS”-sel. Az Embersics László és Embersics Géza nevére érkezett ajánlott küldeményt a pécsi börtönből küldték, melyben közölték, hogy elővezetés terhe mellett 1947. június 22-én reggel a megjelölt címen jelenjenek meg hat havi törvényes börtönbüntetésük letöltése végett.

A nyár általában vidámsággal és szerelemmel tölti be a fiatalok lelkét. Lászlónak és Gézának ezzel ellentétben életük egyik legszomorúbb időszakává vált. Összecsomagolták holmijukat, amit az idézés szerint magukkal kell vinni: szappant, borotvált, törölközőt, egy váltás fehérneműt, pizsamát stb. Jelentkezésük után a börtönkapunál átvizsgálták táskájukat, majd az egyik fogdaór kíséretében elindultak kijelölt cellájuk felé. A megtelt, áporodott levegőjű helyiségben elsőként helyet kellett keresni, majd szemrevételezték a cella berendezését, amihez egy hidegvizes falicsap és egy fafedelű vödör, más néven kübli tartozott. Ürítését naponta más-más fogoly végezte, de legtöbb esetben ez

a megtisztelő feladat az újonnan érkezettekre öröklődött. Az újonc rabokat tájékoztatták a házirendről. A reggel 6 órai ébresztőt a gyors tisztálkodás, öltözködés és a körletrend követte, természetesen a meghatározott időhatárok betartásával. Abban az időben a börtönökben nem volt rendszeresítve rabruha, ezért saját ruhájukat és cipőjüket használták. A szennyes ruhákat a rabok maguk mosták ki. A silány reggelihez 7 órakor kellett sorakozni. Utána udvari séta, a munkára történő csoportos kíséret, illetve a többieknek a levegőtlen cellákban kellett tartózkodnia. Déli 12 órakor volt az ebédosztás, ami az átlagosnál gyengébb minőségű híg levesből, felismerhetetlen eredetű főzelékből és húsból állt, amit legtöbbször egy csontdarabka helyettesített. Ebéd után újabb séta, egyesek részére munka következett. A 18 óra utáni vacsora legtöbbször hideg ételt tartalmazott, a rágós szalonnától a feliratozás nélküli konzervig. Este 10 órakor a takarodó és a villanyoltás következett.

Az akkori börtönviszonyok között tilos volt rádiót hallgatni vagy újságot olvasni, de ezekhez a börtönökben nem is lehetett hozzájutni. Egyik zárkát ugyan kinevezték könyvtárnak, ahonnan meghatározott időpontban könyvet lehetett kölcsönözni, de regények, szépirodalom helyett Sztálin, Rákosi és hasonló szerzők írásait, életrajzát lehetett kikölcsönözni. Ezeknek a könyveknek nem igen akadt olvasója.

A kéthetente riadóval elrendelt razziákkal a börtön szabályzatban tiltott eszközöket, mint a cigaretta, olló, kés, reszelők, újságok stb. szedték el a raboktól. Ilyenkor mindenkit kiürített zsebekkel a folyósóra küldtek, és onnan nézhették, hogy az örök miként végzik a szertartásos felforgatást. Ha egy cellában voltak is tiltott eszközök, azokat a rabok igyekeztek biztonságosan elrejteni. Erről természetesen az örök is tudtak, de pénzért, italért „nem találtak” semmit.

Szabadidőben megengedték a sakkozást, de a kártyajátékot tiltották. A szabad órák alkalmat adtak az ismerkedésre is. A tapasztaltabb foglyok amint megtudták, hogy a két Embersics fiút politikai okokból zárták be, és egy koncepció s per áldozatai, óva intették és figyelmeztették őket az idegenekkel való barátkozástól és a bizalmasabb beszélgetésektől. Feltételezték, hogy a politikai elitéltek közé besúgókat is beépítettek. A kéthetente engedélyezett látogatás során rendszeresen megjelentek pécsi rokonaik, akik a silány börtönkosztot hazuról hozott finomságokkal pótolták. Sikerült süteményekben, ételekben pénzt, kisollót, levelet becsempészni, mert a fogdaőr egy üveg borért hajlandó volt félrenézni.

Az idő múlásával az is kiderült, hogy a börtönparancsnok, Nyári őrnagy távoli rokonságban van az Embersics családdal. Kihasználva a lehetőséget, többször vezényelték őket udvari és műhelymunkára, favágásra, sétára. Sűrűb-

ben fogadhattak látogatókat, nem vizsgálták át a hozott csomagjaikat. Egyik séta alkalmával László észrevette, hogy a rendőrségi kihallgatásokon közreműködő rendőrtiszt elítéltként közöttük sétál. Kárörömmel vették tudomásul, hogy nem sokkal elítélésük után, mint gestapó-besűgőt letartóztatták és börtönbe zárták.

Lassan mindannyian hozzáidomultak a börtönélet sivár rendjéhez, tudomásul vették az elítéltek kiszolgáltatott helyzetét. Ebben a törvényen kívüli életvitelben telt el a nyár és az ősz. Egyre többet gondoltak az otthonukra, a külvilágra. E tűnődések közben megjött a tél, leesett a hó. Ezt várta a rabok többsége is, hogy a zsúfolt cellából kimehessenek, és a szabad levegőn havat lapátolhassanak. Közben találgatták, hogy karácsonyra kinek jár le a büntetése, ki mehet haza. Mindig este hirdették ki a másnap szabadulók nevét. A reggeli szabadulás időpontjánál figyelembe vették a legelső közlekedési eszköz indulási idejét. December 21-én este a másnap szabadulók között elhangzott Embersics László és Embersics Géza neve is. Szabadulásuk idejét a Barcs felé legkorábban induló vonathoz kérték. Így reggel 5 óra után az adminisztráció végeztével kísértáltak a szabad világot jelentő börtönkapun. Mély lélegzetvételek után tétován indultak neki a cellában oly sokszor elképzelt és megálmodott hajnali pécsi utcáknak és a hazavezető útnak. Géza javaslatára gyors futásba kezdtek, hogy minél távolabb kerüljenek a börtön látószögétől, nehogy visszahívják őket. Mint szabad emberek utaztak haza Drávaszentésre. Boldogan telt a karácsonyuk és vidáman ünnepelték a szilvesztert.²⁰

Rövid időn belül kiderült, hogy a várva várt szabadság helyett újabb csapásokat mért rájuk a diktatúra. A Tito Jugoszláviájával fennálló kapcsolat romlásával, majd ellenséggé nyilvánításával még a háború veszélye is fenyegetett. Emiatt az országhatár mentén kialakított védelmi zónába, az úgynevezett határsávba került Drávaszentés is. A határsáv a világtól való hermetikus elzárást jelentette a határhoz közel fekvő települések számára. A határsávban kezdetét vette az ellenség üldözése, annak hiányában az ellenség gyártása. E szektás politikai szemlélet a legfelsőbb pártvezetésben mindennapi politikai gyakorlattá, beteges tünetté vált. A falusi ellenséget kuláknak minősítették. Sorozatban készültek a kuláklisák, és a listákon szereplőket rendszerint kitelepítették. A Drávaszentesen készült kuláklisára egy család neve került fel: Embersics Gézáéké. Gézának nem kellett sokáig várnia újabb kálváriájára. 1950. június 23-án éjszaka a családot elhurcolták, és több évet a hortobágyi kuláktáborban töltöttek²¹, ahonnan csak 1954-ben térhettek haza.

²⁰ Embersics László és Embersics Géza közlése

²¹ Bővebben: *Kéri Nagy*: Kulákdeportálás Drávaszentesen. Kézirat. Dráva Múzeum.

IRODALOM

- BŐHM VILMOS: Másodszor emigrációban. Bp. 1990.
- CSICSERY-RÓNAY ISTVÁN – CSERENYEI GÉZA:
Konceptió per a Független Kisgazdapárt szétzúzására, 1947. Bp. 1998.
- DÉNES BÉLA: Ávós világ Magyarországon. Bp. 1994.
- HUDY ZOLTÁN: Párt-rend-örség. Bp. 1990.
- KARON MIHÁLY: Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormánya és a fegyverszünet (1944-1945) Bp. 1981.
- KEMÉNY PÁL – GYERTYÁN ERVIN:
Az első konceptió per. Bp. 1989.
- DR. KÉRI NAGY BÉLA: Kulák deportálás Drávaszentesen. Kézirat.
Dráva Múzeum Adattára, Barcs
- DR. KÉRI NAGY BÉLA: Menekülés és visszatérés (Hadiesemények és következményei Barcson és környékén. 1944-1945)
Kézirat. Dráva Múzeum Adattára, Barcs
- KISS ERNŐ: Két csillag között. Bp. 1990.
- MINDSZENTY JÓZSEF: Emlékirataim. Szent István Társulat. Bp. 1989.
- PAIZS GÁBOR: Rajk per. Bp. 1989.
- SCHIFFER PÁL: Börtönnapló. Bp. 1989.
- SZIRTES GÁBOR: A „gatyás kommunisták”. Pécs, 1993.
- VÖRÖS VINCE: Politikai utam, Pécs, 1995.

BÉLA KÉRI NAGY, DR.

A FEIGNED ACTION OF HIGH SCHOOL STUDENTS FROM DRÁVASZENTES IN PÉCS IN 1947

SUMMARY

This essay is about two high school students from Dravaszentés. Géza and László Embersics were students of the Commercial High School in Pécs in the years after the World War II. In this period Hungary became part of the Soviet power block. This process was helped by two factors, one of them was the decision of Moscow and the other one was the Hungarian Communist Party's (MKP) servile attitude to the soviets. The leaders of this party (M. Rákosi and E. Gerő) followed the commands of the soviets without critic. Their aim was the MKP's dictatorship. For this aim they used several actions like bringing discredit upon their opponents, or they used made-up charges against them.

Pécs was a centre of the supporters of the Hungarian Small-holders' Party. This party was the most popular in Hungary at that time, they were the winners in the Hungarian election. The MKP which was led by the soviets believed that the churches and the Hungarian Small-holders's Party were its most important public enemies. In 1946 after Gerő's visit in Pécs the MKP-guided Hungarian State Securities (ÁVH) and the Police started to arrest the people with made-up charges. They made house searches in the homes of civils who were closely linked to the Hungarian Smallholders' Party even in church schools and among state troop of boy scouts.

Shortly afterwards a feigned action started in Pécs which was against a fictional conspiracy members. On the prisoner's box young high school students sat who were condemned for prison at the same time they were stigmatized for all their lives. In this essay the author remembers back to the two cousins from Dravaszentés: László and Géza Embersics who were arrested and condemned.

VASS OSZKÁR

SOMOGYI KANÁSZTÁNC – SOMOGYI VERBUNK

A 2004-es tanulmánykötetben bemutatott kanásztánc¹ után most a somogyi verbunk kialakulásának történetével és jellemzőivel foglalkozunk, Martin György és Pesovár Ernő 1954-ben közösen megjelentetett *Somogyi táncok* című tanulmánya alapján². „A népi elhatárolás logikája és az eddigi rendszerező munkánk alapján a továbbiakban a pásztoreszközök nélkül járt kanásztáncot összefoglalóan verbunk néven tárgyaljuk.”³ Elsőként lássuk, hogy a két kutató mit is ért a „népi elhatárolás logikája” alatt. A tánc kutatás egyik legfontosabb szegmensét az adatközlők visszaemlékezései teszik ki. Az emberi emlékezet kiválóan megjegyzi és számon tartja az élet legfontosabb eseményeit, eseménysorait. Régen ilyen eseménysornak számított a táncmulatság, mely szinte a fiatalok egyetlen szórakozási lehetősége volt. Nemritkán ezeken a mulatságokon találtak egymásra a lendő házaspárok. Számon tartották még a mulatságok szokatlan eseményeit és természetesen a falu legjobb táncosait. A kutató így nyugodtan hagyatkozhat, persze némi forráskritikával, a visszaemlékezésekre. Ezek az emlékek rajzolják meg azt a logikai elhatárolást, mely segítségével a kutatás szempontjából fontos információkat tudhatunk meg mind történeti, mind pedig motivikai és funkcionális síkon. Ami a történeti réteget illeti, a terminológia keveredését figyelhetjük meg. Vannak vidékek, ahol az eszköz nélkül és eszközzel járt ugróst egyaránt kanásztáncként nevezik meg.⁴ Legtöbb helyen azonban keverik a kanásztánc és verbunk (vagy verbung) fogalmát, illetve különbséget tesznek eszközzel járt kanásztánc és az anélkül táncolt verbunk között.⁵ A keveredés okát nem más idézi elő, mint a történeti kialakulás problémája. „A kanásztánc a régebbi, a verbung az újabb⁶ - A legrégebbi a kanásztánc, a kanászok hozták ezt az életbe, a régi pásztorok⁷ - A kanásztáncról

¹ Vass 2004. 137-142.

² A tanulmány megjelent: *Morvay – Pesovár 1954.*

³ *Pesovár 1954.* 69-70.

⁴ *Pesovár 1954.* 69. - Buzsák, Berzence, Szenyér, Karád stb.

⁵ Vízvár, Andocs, Somodor, Nagyberki, Attala, Simonfa, Kaposkeresztúr, Gölle, Zselicszentpál stb.

⁶ Somodor, *Martin György gyűjtése*, 1953.

⁷ Zselicszentpál, *Martin György – Pesovár Ernő 1954.*

eredt a verbung⁸ - Az eredeti kanásztánc az, amit két bot fölött jártak, verbung az, amit párosba vagy négyesbe jártak⁹” – jegyzi le Martin és Pesovár az adatközlőktől.

Adataink arra engednek következtetni, hogy a verbunk később alakult ki, mint a kanásztánc. „A verbunk kialakulása időben körülbelül a múlt század közepe táján játszódhatott le, amikor a pászortársadalom felbomlásával a parasztság átveszi a kanásztáncot.”¹⁰ A magyar szakirodalom szerint a verbunk a 18-19. századi új stílusú táncok egyik típusa¹¹, mely a nevét a német 'werben = toboroz' igéből az Osztrák-Magyar Monarchia állandó hadseregének hadszedő intézményéről kapta.¹² Legfőbb jellegzetességei a következők:

1. Mindig a táncrend bevezető szakaszában szerepelt, a hagyományos táncélet felbomlásával már csak mutatóványos, alkalmi jelleggel szerepelt.
2. 4/4-es verbunkos vagy lassú csárdás zene kíséri.
3. Improvizatív, kötött, szóló és csoportos kötetlen vagy kör formája ismeretes.¹³

Jelen esetünkben egy terminus több táncípust jelöl a Dél-Dunántúlon.

A verbunk név és tánc típus elterjedése, alkalmazása

Dél-Dunántúlon és környékén¹⁴

	<u>Ugrós-kanásztánc</u>	<u>Verbunk</u>	<u>Lassú csárdás</u>
Dél-Dunántúl, Somogy, Baranya, Nyugat-Tolna	„verbunk”	————	„csárdás”
Sárköz, Kelet-Tolna	„ugrós”	„verbunk”	„verbunk”
Duna mente, Kalocsa-vidék	„mars”	„csárdás	„verbunk”
Szlavónia	„ugrós”	————	„verbunk”

⁸ Andocs, *Martin György gyűjtése*, 1953.

⁹ Kálmáncsa, *Martin György gyűjtése*, 1953.

¹⁰ *Pesovár* 1954. 70.

¹¹ A verbuválásról bővebben: *Pesovár* 1995. 230-240.

¹² *Martin* 1970.

¹³ Lásd bővebben: *Martin* 1978. 99. és *Martin – Pesovár* 1995. 185-263.

¹⁴ *Martin* 1978. 100-101.

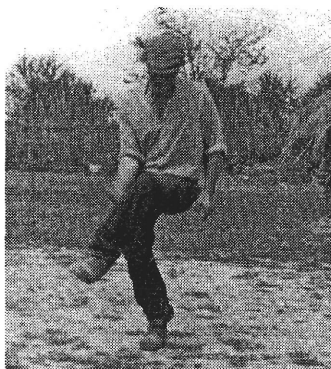
A táblázatból kitűnik, hogy a verbunk név mind a három tánc típus megnevezésében használt volt. Vizsgált területünkön az adatok szerint nincs meg a verbunk tánc típus, viszont az ugrós-kanásztánc típus megnevezésére használták.

„A verbunk típus hiánya a terület archaizmusára utal, ...”¹⁵, ami annyit jelent, hogy motivikailag az eszközzel járt kanásztánc lépéseit integrálta a parasztság új néven. Mint fentebb említettem, a tánc kialakulásának, pontosabban átvételének ideje a 19. század elejére tehető, akkor amikor egyre jobban teret kap az új nemzeti táncstílus és tánczene, a verbunkos.

Természetesen itt is folytak verbuválások, de nem a klasszikus új stílusú verbunkos zenére, hanem az archaikus kanásztánc dallamokra. Valószínű, hogy hamarabb juthatott el erre a zárt területre a verbuválás ténye, mint maga a tánc- és zenei stílus formajegyei.¹⁶

Mielőtt megvizsgálánánk motivikailag a táncot, lássuk, milyen formában táncolják azt:

1. Egyes verbunk (egy férfi vagy egy nő).
2. Kettes verbunk (két férfi).
3. Hármás verbunk (három férfi).
4. Csoportos verbunk (több férfi).
5. Páros verbunk (férfi és nő).
6. Négyes verbunk (két férfi és két nő).¹⁷

*Egyes kanásztánc és páros verbunk. Somogyapáti, Adorjánpuszta,
1961. Pesovár Ferenc felvételei*

¹⁵ Martin 1978. 101.

¹⁶ Martin 1978. 101.

¹⁷ Martin 1978. 70.

Tánc közben alkalmazzák az összekapaszkodást vagy a kereszt kézfogást, de táncolhatják kézfogás nélkül is. A definíció ellenére használhatnak eszközöket is a táncban (üves, zsebkendő), de ezek inkább a tánc ügyességi funkciójára utalnak. A nők fejre helyezett üveggel egyedül is járhatják a verbunkot alkalomszerűen.¹⁸ A legáltalánosabban használt eszköz az üveg, mellyel csoportos formában is táncolnak, sőt a férfiak is felteszik néha a fejükre, ha túlfűtött a hangulat.

„... a tánc tartalmi változása formai egyszerűsödést eredményezett, de a megmaradt mozgásállományon belül erőteljes, sokszínű változatokat hozott létre.”¹⁹ A verbunk felhasználja azokat a táncelemeket, melyek a kanásztáncre voltak jellemzőek, de tartózkodik a szélsőségektől. Hiányoznak például belőle a kanásztáncre jellemző, közvetlenül föld fölötti guggoló és felugró motívumok valamint a lábcsapások mennyisége is lecsökken. A tánc szegényedését mutatja az is, hogy a ti-ti-tá ritmusú cifra-változatokat átveszi a könnyebben eltáncolható tá-tá lüktetésű mozgás. A táncrea mindenképpen kötetlen szerkezet a jellemző, de egyénenként megfigyelhetjük a motívumfűzés tudatosságát. A táncos kettő, legfeljebb három motívumból építkezik (ez is mutatja a mozgáskészlet folyamatos kopását), melynek része a táncot elkezdő bevezető apró mozgás és az azt követő nagyobb gesztusokkal táncolt fő motívum és annak variációi. Gyakori a táncban a magasra emelt lábmozdulat, és olykor megmarad a kopogó, dobogó figura, mely ékes bizonyítéka a kanásztánccal való kapcsolatnak. A táncban használt gesztusok nagymértékben színesítik az előadásmódot, így a kéz tartása, illetve azok a lábgesztusok, melyek csak érintik a talajt valamely pozícióban.

A tánc funkcióját tekintve a verbunknak eredetileg tánckezdő szerepe volt, később a táncagyomány felbomlásával mutatóványos jelleget öltött és alkalomszerűen használták. A somogyi verbunk ezt a szerepet már kevésbé töltötte be, habár vannak adatok bálkezdő funkciójáról, illetve arról, hogy a szünetekben és a bálók végén szívesen táncolták a férfiak mulatsági táncként.²⁰

A páros kanásztánc vagy páros verbunk nővel járt formája igen kiemelkedő szépségében az ugrós táncok közül, ugyanis itt egy szerelmi játék játszódik le a két táncos között. A tánc közben történő udvarlás egyik tánc történeti emlékével találkozhatunk a Vásárhelyi daloskönyvben²¹, mely a 17. század szerelmi költészetének leggazdagabb kéziratos forrása:

¹⁸ Főleg lakodalmakban. - *Martin* 1978. 71.

¹⁹ *Martin* 1978. 71.

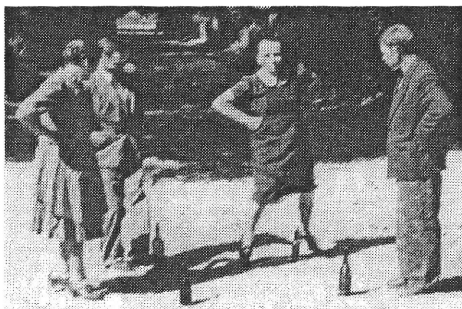
²⁰ Bővebben: *Martin* 1978.

²¹ *Pesovár* 20.

„Mert én szemem szemeiddel
Szépen ismerkedik,
Kezem akkor kezeidnek
Szépen hízelkedik,
Táncban lábam kedveskedik
Ezek mert akkor azt vélik
Heába nem esik.”

Ez a tánc igen szórványosan van jelen a magyar táncagyományban, és elődjét a küzdő karakterű páros kanásztáncban kell keresnünk. Legfontosabb motívuma a csalogatás, mely mutatja a tánc valódi szerelmi, udvarló jellegét.

„A Berzencén gyűjtött egyik változatban férfi és nő távolról indul egymáshoz, majd félkéz fogással folytatja a táncot. Így járnak egymás körül, s ezt a nő magatartásának játékos kihívása kíséri. Elfordulnak, majd eltávolodnak egymástól, és ismét távoli szembenállással folytatják a táncot. Ezután egy körív mentén kerülgetik egymást, közben egyet pördül a férfi, majd a nő stb.”²² Ha megnézzük a filmfelvételt, mely alapján a leírás készült, rájöhethetünk arra, hogy ebben a másfél perces csodában maga az emberi lét értelme van belesűrítve. Hihetetlen könnyed módon tudták megfogalmazni az adatközlők egyszerű mozdulatokon és gesztusokon keresztül a legszebb emberi érzést a maga nemes és tiszta mivoltában. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a somogyi verbunk a 18-19. század fordulóján alakult ki a pásztorok, kanászok kanásztánc hagyományából. Ez a tény biztosította a felbomló tradicionális pásztorkultúra archaikus tánc és zenei hagyományának továbbélését.²³

Üveges verbunk. Szenyér, 1952.

²² *Pesovár* 18.

²³ A klasszikus 4/4-es verbunkzene hatására Somogyban is elterjedt a lassú csárdás, melyet a friss követett. A sorozat következő része ezt a párostánc hagyományt mutatja majd be.

IRODALOM:

MARTIN GYÖRGY: Magyar tánc típusok és táncdialektusok. Bp. 1970.

MARTIN GYÖRGY: Verbunk hagyományok a Dél-Dunántúlon. In: Tánckutatás és tánc hagyomány Dél-Dunántúlon. (Szerk.: Bodai József) Bp. 1978. pp. 99-116.

MARTIN GYÖRGY (szerk.): Magyar néptánc hagyományok. Bp. 1995.

MORVAY PÉTER – PESOVÁR ERNŐ (szerk.):
Somogyi táncok. Bp. 1954.

PESOVÁR ERNŐ Tánc hagyományunk történeti rétegei. A Berzsenyi
Dániel Tanárképző Főiskola Testnevelés- és
Sporttudományi Intézetének Kiadványai.

VASS OSZKÁR: Egy archaikus táncunk - a somogyi kanásztánc. In:
Gyökerek – A Dráva Múzeum tanulmánykötete. Szerk:
Mészáros Ádám, Barcs, 2004. pp. 137-142.

OSZKÁR VASS

SWINE-HERD'S DANCE – RECRUITING DANCE IN SOMOGY COUNTY

SUMMARY

In accordance with the data the style of recruiting dance (verbunkos) isn't found in the discussed area but the name of it was used to name the jumping-swineherdsman dance type. The lack of the recruiting dance refers to the archaism of the region. Studying the motives we can say that the steps of the swineherdsman dance which was performed with tools were integrated by the peasantry under a new name. The development more exactly the taking over of the dance can be dated from the beginning of the 19th century when the new national dance and music style, the verbunkos gained ground more and more. Recruitment was held in this countryside too but the bandsmen's alluring music used the archaic tunes of swineherdsman dance not the classical, new style melodies of recruiting songs. The presumable cause of it was the fact that the recruitment reached this region sooner than the hallmarks of the dance and music style. The recruiting dance uses those figures which were characteristics of the swineherdsman dance but it refrains from the extreme motives. It does without the jumping and the crouching figures which are the main characteristic peculiarities of the swineherdsman dance and the quantity of the hits of the legs decreases. The impoverishment of this dance is also showed by the following findings: the ornamented variations with ♪ ♪ rhythm are changed by the moving with ♪ ♪ pulsation on account of the easy-flowing dance. Giving a summary of our theme we can say that the recruiting dance in Somogy county took shape from the dance traditions of sheperds and (swine)herdsmen at the turn of the 18th and 19th century. This fact made the survival of the archaic dance and music inheritance of the disintegrating traditional herdsman culture possible.

